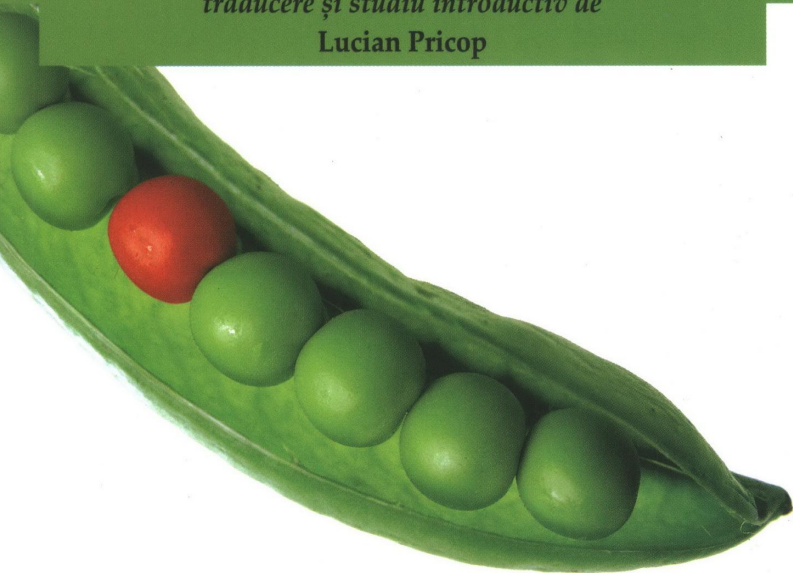

Istoria ideilor politice

GUSTAVE LE BON PSIHOLOGIA MULȚIMILOR

traducere și studiu introductiv de
Lucian Pricop

cartex

Gustave Le Bon

Psihologia mulțimilor

ediția a II-a, revizuită

Traducere, ediție îngrijită,
și studiu introductiv de Lucian Pricop

EDITURA CARTEX

Concepția grafică a colecției: Mădălina Pricop

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
LE BON, GUSTAVE

Psihologia mulțimilor / Gustave Le Bon ; trad. de Lucian Pricop ; ed. îngrij. și stud. introd. de Lucian Pricop. - București
Cartex, 2018

ISBN 978-606-8893-14-3

I. Pricop, Lucian (trad.) (ed.) (pref.)

316.6:316.35.023.6

Pentru comenzi și informații, vă rugăm să ne contactați la:

- Tel/fax: 021/323.41.30; 021/323.00.76
- Tel: 0745.069.898; 0729.951.763
- www.edituracartex.ro
- e-mail: comenzi@edituracartex.ro
- O.P. 4, C.P. 184, București

Cuprins

*Care este distanța de la Psihologia mulțimilor până la
Era maselor? (studiu introductiv de Lucian Pricop) / 7*
Notă asupra ediției / 13

Psihologia mulțimilor / 15

Prefață / 19

Introducere. Era mulțimilor / 20

CARTEA ÎNTÂI. SUFLETUL MULȚIMILOR / 27

Capitolul I. Caracteristicile generale ale mulțimilor.

 Legea psihologică a unității lor mintale / 29

Capitolul II. Sentimentele și moralitatea mulțimilor / 37

Capitolul III. Ideile, raționamentele și imaginația mulțimilor / 54

Capitolul IV. Forme religioase pe care le îmbracă
 toate convingerile mulțimilor / 62

CARTEA A II-A. OPINIILE ȘI CREDINȚELE MULȚIMILOR / 67

Capitolul I. Factorii îndepărtați ai credințelor
 și opiniilor mulțimilor / 69

Capitolul II. Factorii imediați ai opiniilor mulțimilor / 84

Capitolul III. Conducătorii mulțimilor și
 mijloacele lor de convingere / 95

Capitolul IV. Limitele variabilității credințelor și
 opiniile mulțimilor / 111

CARTEA A III-A. CLASIFICAREA ȘI DESCRIEREA CATEGORIILOR DE MULȚIMI / 121

Capitolul I. Clasificarea mulțimilor / 123

Capitolul II. Mulțimile așa-zis criminale / 127

Capitolul III. Jurații de la Curtea cu Juri / 131

Capitolul IV. Mulțimile electorale / 137

Capitolul V. Adunările parlamentare / 144

Care este distanța de la *Psihologia mulțimilor* până la *Era maseilor*?

În veacul care a trecut de la apariția, în 1895, a cărții lui Gustave Le Bon, *La psychologie des foules*, varii universități și institute, mulți specialiști în sociologie și științe politice au dezbătut și au oferit interpretări ale factorilor de ordin psihosociologic care dețin un rol important în evenimentele majore din secolele XX și XXI.

Nu avem suficient spațiu în acest text introductiv pentru a inventaria și a face o analiză transversală a modificărilor de abordare a domeniului psihologiei mulțimilor și/sau a maseilor. Pentru a pune într-o ecuație interpretativă diacronică tezele lui Gustave Le Bon din *Psihologia mulțimilor*, este de interes totuși să selectăm din produsele câmpului reflecției științifice acele cazuri care se nutresc din cartea fondatoare a psihosociologiei. De altfel, încă din cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea, comportamentul colectiv a devenit obiect de cercetare pentru școlile italiană (Vilfredo Pareto și Scipio Sighele), germană (Wilhelm Wundt, Moritz Lazarus) și franceză (Gustave Le Bon și Gabriel Tarde).

O primă bornă, în 1891, este lucrarea *La folla delinquente* [*Mulțimea criminală*] de Scipio Sighele, care, sub influența speculațiilor darwiniste ale lui Cesare Lombroso și a pozitivismului lui Auguste Comte, califică manifestările mulțimii drept patologice, iar indivizii cu o anumită fragilitate psihică drept victime sigure ale „microbului mulțimii“. Doar patru ani mai târziu, în 1895, Gustave le Bon analizează în *Psihologia mulțimilor* esența transformărilor sociale, coroborând-o cu ideea imitației prin contagiune de la Gabriel Tarde. Concepția lui Tarde despre opinia publică, public, mulțime se formează în arealul teoretic mai larg al imitației (teorie dezvoltată în *Les Lois de l'imitation*), unde credințele și dorințele funcționează în regim de energie motivațională pentru individ: toate credințele

sunt motivante, iar dorințele sunt cele care le alimentează. Societatea nu apare decât datorită imitației, care pentru Tarde se propagă în unde concentrice, în jurul modelului. De aceea, sfera socialului posedă limitele de inducție a unei imitative, întreținute de contagiunea faptelor de viață cu ecou în psihologia colectivă.

Conjunția între Sighele și Tarde este, pentru Gustave Le Bon, sursa modificărilor comportamentului individului în starea de mulțime iar înțelegerea fenomenului este un imperativ dictat de convingerea că masele avansează vertiginos în avanscena istoriei. Astfel, demersul său științific pleacă de la certitudinea că prezentul tranzitoriu și anarhic – și nu este vorba numai despre Franța sfârșitului de secol al XIX-lea ci despre întreaga Europă – ne obligă să participăm la un continuu proces de demistificare a credințelor tradiționale, de ruinare a edificiului civilizației întemeiat de antecesorii, iar „acțiunea mulțimilor rămâne singura forță pe care nimic nu o amenință și al cărei prestigiu crește mereu“ Decretează chiar schimbarea de paradigmă: „Era în care intrăm va fi cu adevărat *era mulțimilor*.“¹

Conceptul de *mulțime*, înțeles ca o reuniune aleatorie sau organizată de indivizi, subsumează mai multe particularități susceptibile să suporte o analiză psihologică. Mulțimile se caracterizează prin impulsivitate, incapacitate de a raționa, irascibilitate, absența discernământului și a spiritului critic, precum și prin exagerarea emoțiilor. Le Bon identifică un *suflet colectiv*, care mobilizează și omogenizează indivizii. Paradigma lansată de acesta – individul din mulțime se comportă, gândește într-un mod cu totul diferit de felul în care ar gândi individual și tratarea mulțimii ca o entitate psihologică unitară – a dominat reflecțiile psihologice ulterioare. Primul mare critic al lui Le Bon este Sigmund Freud, care, în *Massenpsychologie und Ich-Analyse* [*Psihologia maselor și analiza eului*] (1921), explică psihologia colectivităților pe baza transformărilor în psihologia indivizilor, iar elementele de psihologia maselor sunt folosite pentru cercetarea structurii psihice a individului.

¹ Gustave Le Bon, *Psihologia mulțimilor*, Editura Cartex, 2016, p. 21.

Pentru Freud, psihologia individuală nu poate face abstracție, decât în mod excepțional, de relațiile dintre individ și semenii săi. În viața psihică a individului, *celălalt* „apare întotdeauna ca model, fie ca obiect, ca asociat sau ca rival, și de aceea psihologia individuală este de la bun început psihologie socială, în sensul extins al expresiei, care este cât se poate de legitimă“¹. Psihologia maselor capătă astfel consistența unui domeniu care studiază individul ca membru al unui trib, popor, castă, clasă, instituție sau ca parte a unei mulțimi care devine – la un moment dat, în vederea unui anumit scop – o mulțime organizată. Freud urmărește raționamentul lui Le Bon și susține că fenomenele, care apar în aceste condiții particulare, sunt manifestări ale unei pulsioni deosebite, ireductibile instinctului social care nu se manifestă în alte situații. Diferența de nuanță între cei doi gânditori constă în faptul că Freud – spre deosebire de Le Bon care acorda un rol esențial numărului mare de persoane și care îi asigura individului sentimentul unei forțe invincibile – nu crede că putem atribui factorului numeric o importanță atât de mare și că numărul nu este capabil să dea naștere în viața psihică a omului unui nou instinct, care nu s-ar manifesta în alte condiții: „instinctul social nu este primar și ireductibil, iar germenii lui pot fi găsiți și într-un cerc mai restrâns, cum este cel al familiei”².

Ortega y Gasset, în seria de eseuri *La rebelión de las masas* [*Revolta maselor*] (1929), propune o serie de reflecții filosofice referitoare la problematica raporturilor dintre mase și elite. Intelectualii, un grup social – „inteligentia” – sunt, la y Gasset, responsabili pentru orientarea culturală sau expresivă a societății. Conflictul apare ca urmare a ciocnirii atât dintre valorile tradiționale și valorile noi, propuse de o societate aflată în prima transformare tehnologică, cât și sub forma unor divergențe de mentalități și comportamente. El distinge între omul superior (omul elitei) și omul de masă: „Am spus – și continui să cred, tot mai convins de acest lucru, cu fiecare zi ce trece – că societatea

¹ Sigmund Freud, *Psihologia colectivă și analiza eului*, Editura Cartex, 2016, p. 24.

² Idem.

umană este întotdeauna aristocratică, *volens nolens*, prin însăși esența ei, până într-atât încât nu poate deveni societate decât în măsura în care este aristocratică și încetează să mai fie societate pe măsură ce se dezaristocratizează.¹

Un alt moment-cheie în studiul maselor este reprezentat de *Masse und Macht* [*Masele și puterea*] (1960), de Elias Canetti. Evoluția de la mulțimile în germen, la haitele prădătoare, precum și metamorfozele pe care le suportă individul în cadrul maselor sunt complementare individului care se autodevorează în mase, în viziunea lui Canetti, prin intermediul ritualurilor. Astfel, masele pot fi *deschise* și *închise*: masa firească este masa *deschisă* pentru care nu există nicio limită în creșterea ei. În contrast cu masa deschisă, care poate crește la infinit, este masa *închisă*, care își fixează atenția pe stabilitate și are un caracter limitativ: are un spațiu limitat, granițele sunt respectate, cei care se află în afară nu-i aparțin cu adevărat. Canetti mai descrie un tip specific – *masele circulare*; acestea sunt mase clausturate atât spre exterior, cât și în sinea lor, deci, de două ori închise; sunt masele întâlnite în arenă.

Într-o continuitate a gândirii europene asupra condiției constructului mase/mulțimi, Herbert Blumer publică mai multe studii cu referire la comportamentul colectiv. Acestea conțin principalele idei ale teoriei privind contagiunea mintală în situații de mulțime care s-ar datora apariției unor tensiuni și mecanismului de *reacție circulară* – fenomene numite *milling*.

Într-o poziție antinomică față de Gustave Le Bon, dar bazându-se pe același raționament de fond, Herbert Blumer consideră că mulțimile au un rol important în dezvoltarea unor noi forme de viață socială. *Interacționismul simbolic*², formulare

¹ José Ortega y Gasset, *Revolta maselor*, traducere de Coman Lupu, Editura Humanitas, București, ed. a III-a, 2007, p. 55.

² Sintagma „interacționism simbolic“ a fost lansată de Herbert Blumer într-un articol apărut în 1937 în volumul *Man and Society: A Substantive Introduction to the Social Science*, Prentice-Hall, New York. Blumer sintetizează astfel premisele aflate la baza acestei orientări: oamenii acționează asupra lucrurilor pe baza înțeleșurilor pe care aceste lucruri le au pentru ei; înțeleșul lucrurilor este derivat, se naște în urma interacțiunilor sociale pe care o persoană le are cu

apărută în interiorul sociologiei odată cu Școala de la Chicago, este una dintre abordările care mută accentul de pe psihologie pe rolul comunicării în societate. G. H. Mead, J. Dewey, W. I. Thomas, R. E. Park, W. James, C. H. Cooley, F. Znaniecki, J. M. Baldwin, R. Redfield și L. Wirth, cei mai vizibili membri ai Școlii, sunt preocupați nu atât de felul în care comunică oamenii, cât de influența pe care comunicarea o are asupra societății și a indivizilor.

Dacă, într-o istorie a studiului maselor și al comportamentului colectiv, un loc privilegiat l-au avut răspunsurile la evenimente în dauna reflecțiilor asupra lor, psihologia mulțimilor este, pentru Serge Moscovici¹, o „invenție“ care să răspundă simultan la două întrebări: *de ce și cum*, în primul rând cu intenția de a explica enigma formării maselor, și în al doilea rând de a afla răspunsul la o altă enigmă, cea de a ști cum pot fi guvernate masele. Stephen Reicher² subliniază chiar că studiul mulțimilor revine ori de câte ori acestea sunt percepute ca fiind amenințătoare pentru stabilitatea societății, iar lucrările incipiente asupra mulțimilor au apărut ca replică la aceste amenințări. Indiferent de conjunctura socială care a determinat apariția primelor lucrări de psihologia maselor, cert este că acestea au marcat evoluția unui domeniu de studiu cu multiple conjecturi și raționamente academice³.

celelalte; aceste înțelesuri sunt manipulate sau modificate printr-un proces de interpretare.

¹ Serge Moscovici, *Era maselor*, traducere de D. Morărașu și M. Mardare, prefață de A. Neculau, Institutul European, Iași, 2000.

² Stephen Reicher, „The Determinants of Collective Behaviour“, în H. Tajfel (ed.), *Social Identity and Intergroup Relations*, Cambridge University Press, 1982 (2010).

³ Deși este un subiect atât de discutat, scrie Serge Moscovici în *Préface* la Michel-Louis Rouquette (*Sur la connaissance des masses. Essai de psychologie politique*, Presses Universitaire de Grenoble, 1994), fenomenul se transformă continuu, scoțând în evidență aspecte enigmatice ale psihologiei noastre. În ciuda tuturor lucrărilor care i-au fost consacrate, fenomenul a rămas inacceptabil pentru majoritatea oamenilor; ideea de masă, ca și cea de inconștient provoacă un vag disconfort de care încercăm să ne apărăm.

Astăzi, domeniul *psihologiei maselor* continuă să fie un teren de încercări istorice și futurologice.¹ În spațiul românesc sunt de remarcat contribuțiile profesorilor Septimiu Chelcea și Petru Iluț² la biografia unui curent de idei proteice. Cu toate acestea, pentru a cita observația lui Michel-Louis Rouquette, dintr-un volum subintitulat autoironic *Eseu de psihologie politică*, lucrările de analiză a psihologiei mulțimilor „se înscriu, mai degrabă, în aria *eseurilor*, decât a științei”³.

Lucian Pricop

¹ Serge Moscovici, *op. cit.*; Michel-Louis Rouquette, *op. cit.*; Stephen Reicher, „The Psychology of Crowd Dynamics“, în M.A. Hogg și R.S. Tindale (eds.), *Blackwell handbook of social psychology. Group processes*, Blackwell, Oxford, 2001 etc.

² Septimiu Chelcea și Petru Iluț (eds.), *Enciclopedie de psihosociologie* (prefață de S. Chelcea și P. Iluț), Editura Economică, București, 2003 și Septimiu Chelcea, Alina Duduciuc și Loredana Ivan, *Psihologie socială. Studiul interacțiunilor umane*, Editura Comunicare.ro, București, 2013.

³ Michel-Louis Rouquette, *Despre cunoașterea maselor. Eseu de psihologie politică*, traducere de Radu Popescu și Radu Gârmacea, prefață de Serge Moscovici, Polirom, Iași, 2002, p. 14.

Notă asupra ediției

Pentru această nouă traducere în limba română a scrierii lui Gustave Le Bon, *Psychologie des foules*, am utilizat ediția din 1971, publicată la Les Presses Universitaires de France, Paris, Colecția « Bibliothèque de philosophie contemporaine », care este de fapt cel de-al doilea tiraj al ediției din 1963.

În elaborarea volumului de față, am confruntat traducerea noastră cu cele realizate anterior de Oana Vlad și Marina Ghițoc (Gustave Le Bon, *Psihologia mulțimilor*, Editura Anima, București, 1990), de dr. Leonard Gavrilu (Gustave Le Bon, *Psihologia maselor*, Editura Științifică, 1991) și de Mariana Tabacu (Gustave Le Bon, *Psihologia mulțimilor*, Editura Antet XX Press, București, 2000, ediția a doua, 2012).

De altfel, cele trei precedente sunt văduvite de orice aparat critic, iar erorile de traducere și de redactare sunt explicabile prin aproximația, chiar impostura culturală a editorilor. Astfel, absența elementelor de sursă bibliografică (în cazul Anima și Antet), multiple pasaje din textul original suprimate, trimiteri greșite și, din păcate, neîndreptate de la o ediție la alta compromit o intenție științifică și malformează actele de receptare onestă. Altfel stau lucrurile cu traducerea psihologului Leonard Gavrilu și a ediției sale de la Editura Științifică. Cu toate acestea, calcurile franceze și unele naivități de exprimare împiedică fluența textului în limba română.

O eroare de un comic involuntar fracturează înțelegerea unei evoluții a domeniului psihologiei sociale de la studiul mulțimilor la cel al maselor. Astfel, în ediția Gavrilu, deși titlul cărții este *Psihologia maselor*, în interior termenul « foules » este tradus ca „mulțimi”; deloc surprinzător, în ediția Tabacu, titlul este *Psihologia mulțimilor*, iar în text găsim „mase”. Pentru a revedea diferențele între „mulțimi” și „mase”, este de revizitat interpretarea lui Michel-Louis Rouquette: „mulțimea este un dat perceptiv care se vede și se aude, masa nu este neapărat astfel;

mulțimea este episodică, masa durează; mulțimea este un eveniment, masa este o matrice de evenimente“¹

În dorința de a oferi o ediție utilă atât studenților și profesorilor cât și unui public ceva mai general, am elaborat și note explicative pe care le-am plasat infrapaginal și le-am numerotat autonom pentru fiecare pagină, semnalându-le cu *n.t.* Am păstrat în integralitate notele autorului, așezându-le tot în subsolul fiecărei pagini corespondente, cu mențiunea (*n.a.*) și numerotându-le consecutiv cu cele care ne aparțin în funcție de poziția în text.

L. P.

¹ Michel-Louis Rouquette, *op. cit.*, p. 18.

GUSTAVE LE BON

PSIHOLOGIA MULȚIMILOR

Lui Th. Ribot
Director al *Revue philosophique*,
profesor de psihologie la Collège de France,
cu aleasă considerație.

Prefață

Ansamblul de trăsături comune impuse de mediu și ereditate tuturor indivizilor dintr-un popor constituie sufletul aceluia popor.

Aceste trăsături, fiind de origine ancestrală, sunt foarte stabile. Dar, atunci când, sub diferite influențe, unii oameni sunt la un anumit moment laolaltă, observația arată că pe lângă caracterele ancestrale se adaugă o serie de caractere noi foarte diferite de cele ale rasei.

Ansamblul lor constituie un suflet colectiv puternic dar efemer.

Mulțimile au jucat un rol important în istorie, dar niciodată atât de însemnat ca azi. Acțiunea inconștientă a mulțimilor, înlocuită cu activitatea conștientă a indivizilor, reprezintă una dintre caracteristicile epocii contemporane.

Nimic nu a fost schimbat în această lucrare, a cărei primă ediție a fost publicată în 1895. Ideile expuse aici și care, pe atunci păreau paradoxale, au devenit astăzi clasice.¹

¹ *Psihologia mulțimilor* a fost tradusă în numeroase limbi: engleză, germană, spaniolă, rusă, suedeză, cehă, poloneză, turcă, arabă, japoneză etc. Traducerea în limba arabă se datorează ministrului egiptean al justiției, Fathy Pacha. Versiunea japoneză a fost precedată de un lung studiu asupra lucrărilor autorului, semnat de baronul Motono, pe atunci ambasador la Petersburg, devenit apoi ministru al afacerilor externe al Japoniei. (nota editorului francez)

INTRODUCERE

ERA MULȚIMILOR

Evoluția epocii actuale. Marile schimbări ale civilizației sunt consecința schimbărilor intervenite în gândirea popoarelor. Credința modernă în puterea mulțimilor. Ea transformă politica tradițională a statelor. Cum are loc ascensiunea claselor populare și cum se exercită puterea lor. Urmări necesare ale puterii mulțimilor. Ele nu pot exercita decât un rol distructiv. Prin ele se desăvârșește disoluția civilizațiilor care au îmbătrânit. Ignoranța generală cu privire la psihologia mulțimilor. Importanța studierii mulțimilor pentru legislatori și oamenii de stat.

La prima vedere, marile bulversări care preced schimbările de civilizație par determinate de transformări politice importante: invazii sau răsturnări de dinastii. Dar o cercetare atentă a acestor evenimente dezvăluie, deseori, adevăratele cauze, îndărătul celor aparente, adică o modificare profundă în ideile popoarelor.

Veritabilele răsturnări istorice nu sunt cele care impresionează prin amploare și violență.

Singurele schimbări importante din care decurge înnoirea civilizațiilor acționează la nivelul opiniilor, conceptelor și credințelor. Iar dacă ele se manifestă arareori, aceasta se datorește faptului că fondul ereditar al sentimentelor unei rase este elementul cel mai stabil al acesteia.

Epoca actuală reprezintă unul dintre momentele critice, în care gândirea umană este pe cale de a se transforma.

Doi factori fundamentali stau la baza acestei transformări. Primul e distrugerea credințelor religioase, politice și sociale din care derivă toate elementele civilizației noastre. Cel de-al doilea, crearea unor condiții de existență și de gândire cu totul noi, generate de cuceririle științelor moderne și de industrie.

Epoca modernă reprezintă o perioadă de tranziție și de anarhie, deoarece ideile din trecut, deși bulversate, sunt încă

foarte puternice, iar acelea care trebuie să le înlocuiască sunt doar în curs de formare.

La ora actuală nu este ușor de spus ce va rezulta, într-o bună zi, în urma unei asemenea perioade, destul de haotice. Pe ce idei fondatoare se vor clădi societățile care vor veni în urma noastră? Încă nu știm. Dar se poate prevedea încă de pe acum că organizarea lor se va baza pe o putere nouă, suverana epocii moderne: *puterea mulțimilor*.

Pe ruinele atâtor idei, considerate odinioară adevărate, dar moarte astăzi, ale atâtor puteri rând pe rând sfărâmate de revoluții, doar puterea aceasta va crește, pârând că va trebui să le absoarbă în curând pe celelalte. În vreme ce fostele noastre credințe se clatină și dispar, pe când vechii stâlpi ai societăților se prăbușesc unul după altul, acțiunea mulțimilor rămâne singura forță pe care nimic nu o amenință și al cărei prestigiu crește mereu. Era în care intrăm va fi cu adevărat *era mulțimilor*.

Doar cu un secol în urmă, politica tradițională a statelor și rivalitățile dintre principii constituiau principalii factori ai evenimentelor. Frecvent, opinia mulțimilor nu conta. Astăzi, tradițiile politice, tendințele individuale ale suveranilor, rivalitățile lor cântăresc mai puțin. Vocea mulțimilor a devenit preponderentă. Ea dictează conduita regilor.

Destinele națiunilor nu se mai pregătesc în consiliile principilor ci în adâncul sufletului mulțimilor. Intrarea claselor populare în viața politică, transformarea lor treptată în clase conducătoare este una dintre cele mai proeminente caracteristici ale epocii noastre de tranziție. În realitate, clasele populare au pătruns în politică nu grație sufragiului universal, multă vreme puțin influent și având o atât de facilă orientare la început. Puterea mulțimilor s-a născut, în primul rând, datorită propagării unor idei încetul cu încetul implantate în spirite și, apoi, asocierea treptată a indivizilor, care a determinat punerea în practică a concepțiilor până atunci doar teoretice.

Asocierea aceasta a permis mulțimilor să-și cristalizeze ideile, care, chiar dacă nu corecte întru totul, sunt totuși strâns legate de interesele lor, să conștientizeze forța dobândită de ele. Ele întemeiază sindicate în fața cărora toate puterile capitulează, creează burse ale muncii care, în pofida legilor economice, tind să impună condițiile muncii și ale salariului.

Ele își trimit în adunările guvernamentale reprezentanți lipsiți de inițiativă, de independență, reduși frecvent la simpla dimensiune de purtători de cuvânt ai comitetelor care i-au ales.

Astăzi, revendicările mulțimilor sunt tot mai clare și tind să zdruncine din temelii societatea actuală, aducând-o la starea de comunism primitiv, starea normală a tuturor societăților din zorii civilizației. Limitarea orelor de muncă, exproprierea minelor, a căilor ferate, a uzinelor și a pământului, repartizarea echitabilă a produselor, eliminarea claselor superioare în folosul celor populare etc., acestea sunt revendicările. Puțin înclinată spre raționament, mulțimile se dovedesc, în schimb, apte de acțiune. Organizarea actuală face ca forța lor să fie imensă. Dogmele pe care le vedem născându-se vor dobândi în curând puterea vechilor dogme, adică forța tiranică și suverană care să le pună la adăpost de orice punere în discuție. Dreptul divin al mulțimilor ia locul dreptului divin al regilor.

Scriitorii aflați în favorurile burgheziei noastre, cei care exprimă cel mai bine ideile sale cam înguste, vederile sale prea mioape, scepticismul ei sumar, egoismul ei uneori excesiv, tună și fulgeră împotriva noii puteri pe care o văd crescând și, spre a combate dezordinea din spirite, adresează apeluri disperate Bisericii, pe care au disprețuit-o atât de mult odinioară. Ei vorbesc de falimentul științei și ne amintesc învățăturile adevărilor revelate. Dar acești nou-converțiți uită că grația divină nu are aceeași putere asupra sufletelor prea puțin preocupate de viața de dincolo. Mulțimile nu-i mai vor astăzi pe zeii renegați ieri de foștii lor stăpâni. Râul nu curge către izvoare!

Știința n-a dat faliment și nu are vreun amestec în actuala anarhie a spiritelor, după cum nu are nimic de-a face cu noua putere care crește din aceasta anarhie. Ea ne-a făgăduit adevărul sau, cel puțin, cunoașterea conexiunilor accesibile intelectului nostru; dar niciodată nu ne-a făgăduit pacea ori fericirea. Având o indiferență suverană față de sentimentele noastre, nu ne ascultă lamentările și nimic nu ne-ar putea readuce iluziile pe care ea le-a alungat.

Simptome universale arată la toate națiunile creșterea rapidă a puterii mulțimilor. Indiferent ce ne-ar aduce, va trebui să suportăm. Reproșurile sunt vorbe goale.

Ascensiunea mulțimilor la putere va marca probabil una dintre ultimele etape ale civilizațiilor Occidentului, o reîntoarcere la perioadele de anarhie confuză ce precedă ivirea de societăți noi. Cum să o împiedici?

Până acum, rolul cel mai evident al mulțimilor era distrugerea civilizațiilor îmbătrânite. Istoria ne învăța că, în momentul în care forțele morale – armătura unei societăți – își pierd eficiența, disoluția finală este dusă la îndeplinire de aceste mulțimi inconștiente și brutale, pe drept calificate ca barbare. Civilizațiile au fost create și călăuzite până în prezent de către o mică aristocrație intelectuală, dar niciodată de mulțimi. Acestea din urmă nu au decât puterea pentru a distruge; dominarea lor reprezintă întotdeauna o fază de dezordine. O civilizație implică reguli fixe, disciplină, trecere de la instinctiv la rațional, previziune a viitorului, un grad ridicat de cultură, condiții care sunt total inaccesibile mulțimilor, abandonate lor înseși. Cu forța lor exclusiv distructivă, acestea acționează precum microbi care intensifică disoluția corpurilor slăbite sau a cadavrelor. Când edificiul unei civilizații este putred, mulțimile îi aduc prăbușirea. Tocmai atunci se manifestă rolul lor. Pentru o vreme, forța oarbă a numărului devine singura filosofie a istoriei.

Va fi la fel și cu civilizația noastră? Putem avea temeri că da, dar încă nu o știm. Să ne resemnăm, însă, a suporta domnia

mulțimilor, căci „mâini“ neștiute au distrus rând pe rând toate barierele care le puteau ține în frâu.

Aceste mulțimi, despre care am început să vorbim, le cunoaștem foarte puțin. Psihologii profesioniști, trăind departe de ele, le-au ignorat întotdeauna, ocupându-se doar din perspectiva crimelor pe care le pot comite. Există, fără îndoială, mulțimi criminale, dar există de asemenea mulțimi pline de virtuți, mulțimi eroice și multe alte tipuri. Crimele mulțimilor nu constituie decât un caz particular al psihologiei lor, dar nu cunoaștem constituția lor mintală, așa cum nu o cunoaștem pe cea a unui individ doar din descrierea viciilor lui.

Totuși, la drept vorbind, stăpânii lumii, creatorii de religii sau de imperii, apostolii credințelor, oamenii de stat eminenti și, într-un plan mai jos, simplii conducători ai micilor colectivități umane au fost întotdeauna inconștient psihologi și au intuit instinctiv spiritul mulțimilor, adesea corect. Și, tocmai pentru că au cunoscut-o bine, au ajuns ușor stăpânii lor.

Napoleon a înțeles excepțional psihologia mulțimilor de francezi, dar câteodată o ignora în totalitate pe aceea a mulțimilor ca rasă¹ diferită.²

Ignoranța aceasta i-a făcut să pornească războaie împotriva Spaniei și Rusiei care i-au grăbit căderea.

Cunoașterea psihologiei mulțimilor constituie resursa omului de stat care vrea nu să le stăpânească – lucru devenit astăzi foarte dificil –, ci cel puțin să nu fie complet dominat de ele.

Psihologia mulțimilor arată că legile și instituțiile influențează nesemnificativ asupra naturii lor impulsive și că masele sunt incapabile să aibă vreo opinie oarecare, în afara acelor care le sunt sugerate.

¹ Cu sensul arhaic de popor, națiune. (*n.t.*)

² Și nici cei mai buni consilieri ai săi nu au înțeles mai bine aceste popoare. Talleyrand îi scria că „Spania îi întâmpină pe soldații voștri ca pe niște eliberatori“ I-a primit ca pe niște fiare sălbatice dezlănțuite! Un psiholog care cunoaște instinctele ereditare ale rasei ar fi putut cu ușurință să prevadă acest lucru.

Regulile decurgând din pura echitate teoretică nu ar reuși să le dirijeze. Numai impresiile sădite în sufletul lor pot să le seducă. De exemplu, dacă un legislator vrea să stabilească un nou impozit, ar trebui să-l aleagă pe cel mai potrivit din punct de vedere teoretic? În niciun caz. Impozitul cel mai nepotrivit va putea fi, practic, cel mai bun pentru mulțimi, dacă este mascat și, aparent, cel mai puțin împovărător.

Astfel, un impozit indirect, chiar dacă este exorbitant, va fi întotdeauna acceptat de mulțime. Fiind prelevat zi de zi din produsele de consum, prin fracțiuni infime, acest impozit nu stânjenește obișnuințele mulțimilor și le impresionează prea puțin. Înlocuiți-l cu un impozit proporțional pe salarii sau pe alte venituri, plătit într-o singură tranșă – chiar dacă ar fi de zece ori mai puțin împovărător decât celălalt, va provoca proteste unanime. Micilor sume zilnice, invizibile, li se substituie, într-adevăr, o sumă totală relativ ridicată și, prin urmare, susceptibilă de a crea neplăcere. Aceasta nu va trece neobservată decât dacă a fost pusă deoparte bănuț cu bănuț; dar acest procedeu de economisire presupune o doză de prevedere de care mulțimile sunt incapabile.

Exemplul precedent arată clar mentalitatea lor. Mentalitatea aceasta nu i-a scăpat unui fin psiholog ca Napoleon, dar legislatorii, ignorând sufletul mulțimilor, nu o pot înțelege. Experiența nu i-a învățat încă îndeajuns că oamenii nu se conduc după recomandările rațiunii pure. Multe alte aplicații s-ar putea face în materie de psihologie a mulțimilor. Numai cunoașterea acestei psihologii pune într-o lumină vie numeroase fenomene istorice și economice, care, altfel, ar fi total neinteligibile.

Chiar dacă nu ar prezenta interes decât din unghiul purei curiozități, merită să studiem psihologia mulțimilor. Descifrarea mobilurilor și acțiunilor oamenilor este la fel de interesantă precum cercetarea unui mineral sau a unei plante.

Studiul nostru asupra sufletului mulțimilor nu poate fi decât o scurtă sinteză, un simplu rezumat al cercetărilor noastre, el neoferind decât unele sugestii. Desigur că alți cercetători vor adânci și mai mult domeniul. Nu facem acum altceva decât să jalonăm un teren neexplorat până acum¹.

¹ Autorii, puțini la număr, care s-au ocupat cu studierea psihologiei mulțimilor au cercetat-o, așa cum spuneam mai sus, doar din punct de vedere criminal. Neconsacrând acestui subiect decât un scurt capitol în lucrarea de față, semnalez cititorului studiile domnului Tarde și ale domnului Sighele: *Les foules criminelles* [*Masele criminale*]. Această lucrare nu conține opinii personale ale autorului, dar însumează relatarea unor fapte valoroase pentru psihologi. Concluziile mele referitoare la criminalitatea și moralitatea mulțimilor sunt, de altfel, cu totul contrare celor susținute de cei doi autori. Unele consecințe ale legilor care guvernează psihologia maselor sunt descrise în alte lucrări ale mele, în primul rând în *La psychologie du socialisme* [*Psihologia socialismului*]. De altfel, acestea pot fi utilizate pe teme dintre cele mai diverse. Domnul A. Gevaert, directorul Conservatorului Regal din Bruxelles, a făcut de curând o remarcabilă aplicație a legilor pe care le-am expus, calificată foarte corect de el drept „artă a mulțimilor“ „Cele două lucrări ale dumneavoastră – mi-a scris acest eminent profesor – mi-au oferit rezolvarea unei probleme până acum insolubile pentru mine: m-au făcut să înțeleg de ce o mulțime devine sensibilă la muzică – de orice fel, veche sau nouă, indigenă sau străină –, cu condiția ca execuția să fie frumoasă și interpretii conduși de un dirijor entuziast.“ Domnul Gevaert demonstrează admirabil de ce „o lucrare, rămasă neînțeleasă pentru muzicieni emeriți care descifrează partitura în camera lor de studiu poate să fie întâmpinată cu emoție de un auditoriu fără cultură muzicală.“ De asemenea, el explică foarte bine de ce aceste impresii estetice rămân fără urmări. (*n.a.*)

Cartea întâi

SUFLETUL MULȚIMILOR

Capitolul I

CARACTERISTICILE GENERALE ALE MULȚIMILOR. LEGEA PSIHOLOGICĂ A UNITĂȚII LOR MINTALE

Ceea ce constituie o mulțime din punct de vedere psihologic. O mare aglomerare de indivizi nu este suficientă spre a forma o mulțime. Caracteristicile speciale ale mulțimilor psihologice. Orientarea fixă a ideilor și sentimentelor la indivizii care le compun și pierderea personalității acestora. Dispariția vieții cerebrale și predominarea vieții medulare. Scăderea inteligenței și transformarea completă a sentimentelor. Sentimentele transformate pot fi mai bune sau mai rele decât acelea ale indivizilor din care este compusă mulțimea. Mulțimea este la fel de ușor și eroică, și criminală.

În mod obișnuit, mulțimea reprezintă reunirea unor indivizi oarecare, indiferent de naționalitate, profesie ori sex, oricare ar fi întâmplările care îi adună laolaltă. Din punct de vedere psihologic, cuvântul mulțime capătă o cu totul altă semnificație. În anumite împrejurări, și numai în acele împrejurări, o mulțime de oameni posedă caracteristici noi, foarte diferite de acelea ale fiecărui individ care intra în componența ei.

Personalitatea conștientă dispăre, sentimentele și ideile tuturor sunt orientate în aceeași direcție. Se formează un spirit colectiv, fără îndoială tranzitoriu, dar având trăsături distincte.

Colectivitatea devine atunci ceea ce eu numesc, în absența unei expresii mai potrivite, o mulțime organizată sau, dacă preferați, o mulțime psihologică. Ea formează o singură ființă și este supusă legii unității mintale a mulțimilor.

Faptul că mai mulți indivizi se află accidental împreună nu le conferă caracterul de mulțime organizată. O mie de indivizi care străbat din întâmplare aceeași piață publică, fără a avea vreun scop comun determinat, nu formează nicidecum o mulțime psihologică. Pentru ca o mulțime să dobândească caracteristicile speciale ale acesteia, este necesară influența unor excitanți, cărora va trebui să le determinăm natura.

Estomparea personalității conștiente și orientarea sentimentelor și gândurilor în același sens, prima trăsătură a mulțimii pe cale de a se organiza, nu implică neapărat prezența simultană a mai multor indivizi în același punct. La un moment dat, mii de indivizi izolați pot, sub influența unor emoții violente – un mare eveniment național, de exemplu – să dobândească trăsăturile unei mulțimi psihologice. Va fi de ajuns ca o întâmplare oarecare să-i unească și purtarea lor să îmbrace forma specifică de acte ale mulțimii. În anumite momente ale istoriei, o mână de oameni pot constitui o mulțime psihologică, pe când sute de indivizi aflați întâmplător împreună nu vor putea s-o constituie. Pe de altă parte, un întreg popor, fără a avea atributele evidente de aglomerare vizibilă, devine uneori o mulțime sub acțiunea cutărei sau cutărei influențe.

Odată formată, mulțimea psihologică dobândește caracteristici generale provizorii, dar determinabile. Acestor caracteristici generale li se adaugă caracteristici particulare, variind în funcție de elementele care compun colectivitatea și care îi pot modifica structura mintală.

Mulțimile psihologice sunt, așadar, susceptibile de o clasificare. Cercetarea acestei clasificări ne va arăta că o mulțime eterogenă, alcătuită din elemente diferite, prezintă caracteristici comune cu mulțimile omogene, compuse din elemente mai mult sau mai puțin asemănătoare (secte, caste și clase sociale), și, pe lângă acestea, are particularități care le diferențiază de acestea.

Înainte de a ne ocupa de diversele categorii de mulțimi, să examinăm mai întâi caracteristicile specifice tuturor. Vom proceda precum naturalistul, începând prin a determina caracteristicile generale ale indivizilor unei familii, pentru a stabili mai apoi caracteristicile particulare care diferențiază genurile și speciile din componența respectivei clase.

Nu este ușor de descris spiritul mulțimilor, organizarea sa variind nu numai în funcție de rasă și compoziția colectivităților, ci și după natura și intensitatea stimulilor pe care îi suportă. De altfel, aceeași dificultate se semnalează și în cazul studierii psihologiei unui individ oarecare.

În romane, indivizii sunt înfățișați ca având caractere constante, dar nu în viața reală. Doar uniformitatea mediilor dă naștere uniformității aparente a caracterelor. Am arătat în altă parte că toate structurile mintale conțin caracteristici latente care se pot revela sub influența unor schimbări bruște de mediu. Astfel, printre cei mai fervenți membri ai Convenției¹ se găseau și burghezi inofensivi care, în împrejurări obișnuite, ar fi fost doar niște notari pașnici sau magistrați virtuoși. De îndată ce „furtuna“ a trecut, ei și-au reintrat în cadrul normal. Napoleon și-a recrutat dintre ei pe cei mai docili susținători ai săi.

Neputând să înfățișăm aici toate etapele formării de mulțimi, le vom examina mai ales în faza completei lor organizări. Vom vedea astfel ceea ce pot să devină, dar nu ceea ce ele sunt întotdeauna. Doar în această fază avansată de organizare, pe fondul invariabil și dominant al rasei, se suprapun anumite caracteristici noi și speciale, care determină orientarea sentimentelor și gândurilor colectivității într-o direcție unică. Numai atunci se manifestă ceea ce am numit mai sus *legea psihologică a unității mintale a mulțimilor*.

Unele particularități psihologice ale mulțimilor sunt comune cu acelea ale indivizilor izolați; altele, dimpotrivă, nu se întâlnesc decât la colectivități. Vom studia întâi de toate caracteristicile particulare, pentru a le reliefa importanța.

Trăsătura cea mai izbitoare la o mulțime psihologică este următoarea: indiferent de indivizii care o compun, indiferent de asemănările sau deosebirile în modul lor de viață, în ocupațiile, caracterul sau inteligența lor, simplul fapt că ei s-au transformat în mulțime îi înzestreaază cu un soi de suflet colectiv. Acesta îi face să simtă, să gândească și să acționeze într-un fel cu totul diferit de cel în care simțea, gândea și acționa fiecare dintre ei izolat. Anumite idei, anumite sentimente nu apar și nu se materializează în acte decât la indivizii incluși în mulțime. Mulțimea psihologică este o „ființă“ provizorie, compusă din

¹ Este vorba despre membri ai Convențiunii, adunare constituantă franceză care, în timpul Revoluției, a succedat Adunării legislative, a fondat prima Republică și a guvernat Franța de la 21 septembrie 1792 la 26 octombrie 1795. (n.t.)

elemente eterogene, sudate pe moment, aidoma celulelor unui organism viu, care în totalitatea lor formează o ființă nouă, care au caracteristici foarte diferite de acelea pe care le posedă fiecare dintre celulele componente.

Contrar unei opinii pe care, cu mirare, o întâlnim într-o scriere a unui filosof atât de incisiv ca Herbert Spencer, în agregatul care constituie o mulțime, nu avem nicidecum o sumă și o medie, ci combinarea și crearea de noi particularități. Ca în chimie, unde anumite elemente, în prezența altora – de pildă, acizi și baze –, se combină formând o substanță nouă, înzestrată cu proprietăți diferite de acelea ale substanțelor constitutive.

Putem constata cu ușurință cât de mult diferă individul aflat în mulțime de individul izolat; dar cauzele unei asemenea deosebiri sunt la fel de lesne de descoperit. Pentru a reuși să le deslușim, trebuie să ne reamintim mai întâi de următoarea observație a psihologiei moderne: nu numai în viața organică, ci și în funcționarea inteligenței un rol preponderent îl joacă fenomenele inconștiente. Activitatea conștientă a spiritului nu reprezintă decât o mică parte în comparație cu viața sa guvernată de inconștient. Analistul cel mai subtil, observatorul cel mai penetrant nu reușește să descopere decât un foarte mic număr din mobilurile inconștiente care îl călăuzesc. Actele noastre conștiente decurg dintr-un substrat inconștient format îndeosebi din influențe ereditare. Acest substrat cuprinde nenumărate reziduuri ancestrale care constituie sufletul rasei. În spatele cauzelor mărturisite ale actelor noastre se află cauze secrete, pe care le ignorăm. Majoritatea acțiunilor noastre cotidiene sunt efectul mobilurilor ascunse, care ne scapă.

Toți indivizii aparținând unei rase se aseamănă datorită elementelor inconștiente ce compun sufletul rasei. Ei se deosebesc datorită elementelor conștiente, rod al educației și, mai ales, al eredității excepționale.

Oamenii cei mai diferiți ca nivel de inteligență au adesea instincte, pasiuni și sentimente uneori identice. În tot ceea ce ține de sentiment: religie, politică, morală, simpatii, antipatii etc., oamenii eminenți nu depășesc decât foarte rar nivelul indivizilor de rând. La nivel intelectual, între un matematician

celebru și cizmarul său poate exista un abis, dar, din punct de vedere al caracterului și al credințelor, deosebirea este adesea nulă sau neînsemnată.

Or, tocmai trăsăturile generale de caracter, guvernate de inconștient și pe care majoritatea indivizilor normali ai unei rase le posedă aproape la același nivel, sunt acelea care, în starea de mulțime, se găsesc puse în comun. Aptitudinile intelectuale ale oamenilor și, în consecință, individualitatea lor, sunt eclipsate în sufletul colectiv. Eterogenul se cufundă în omogen, dominând calitățile inconștiente.

Această punere în comun a calităților obișnuite explică de ce mulțimile nu ar putea săvârși acte care cer o inteligență ridicată. Deciziile de interes general luate de o adunare de persoane distinse, dar cu specialități diferite, nu sunt mult superioare deciziilor pe care le-ar adopta o gloată de imbecili. Ei, de fapt, pot doar să producă efectele trăsăturilor mediocre pe care le posedă toată lumea. Mulțimile acumulează nu inteligența, ci mediocritatea. Așa cum se spune adeseori, nu toți au mai mult spirit ca Voltaire¹. Cu siguranță că Voltaire are mai mult spirit decât întreaga lume, dacă prin „întreaga lume“ înțelegem mulțimea.

Dar, dacă indivizii luați ca mulțime s-ar limita la reuniunea calităților obișnuite, am vorbi de o medie, și nu, așa cum am afirmat, de crearea de caracteristici noi. În ce mod se stabilesc aceste caracteristici? Să cercetăm. Cauzele care determină apariția caracterului deosebit al maselor sunt diverse. Prima este aceea că individul inclus în mulțime capătă, doar din pricina numărului crescut de oameni din care face parte, un sentiment de putere invincibilă permițându-i să cedeze unor instincte pe care, singur, și le-ar fi reprimat. El va ceda cu atât mai bucuros cu cât mulțimea fiind anonimă și, prin urmare, iresponsabilă, sentimentul responsabilității, care îi reține întotdeauna pe indivizi, dispăre în întreg.

O a doua cauză, contagiunea mintală, intervine deopotrivă pentru a determina caracterele speciale ale mulțimilor și, totodată,

¹ Gustave Le Bon face trimitere aici la faptul că ideile lui Voltaire au influențat mentalitățile franceze și europene din secolele al XVIII-lea și al XIX-lea. (n.t.)

orientarea lor. Contagiunea este un fenomen ușor de constatat, dar încă neexplicat, ceea ce ne face să-l includem în fenomenele de tip hipnotic de care ne vom ocupa mai departe. Într-o mulțime, orice sentiment, orice act este contagios, într-atât de contagios încât individul își sacrifică foarte ușor interesul personal în favoarea celui colectiv. Această aptitudine este contrară naturii sale, de care omul nu este capabil decât atunci când face parte dintr-o mulțime.

O a treia cauză, care este, de altfel, cea mai importantă, determină la indivizii în stare de mulțime caracteristici deosebite, adesea total opuse celor ale individului considerat aparte. Mă refer la puterea de sugestie, a cărei contagiune, menționată mai sus, nu este, de altfel, decât un efect al ei. Pentru a înțelege acest fenomen, trebuie să reamintim unele descoperiri recente ale fiziologiei. Știm astăzi că un individ poate fi adus într-o asemenea stare încât, pierzându-și personalitatea sa conștientă, răspunde la toate sugestiile celui care l-a făcut să-și piardă personalitatea și comite acte contrare firii și obișnuințelor sale. Or, observații atente par să probeze că individul, cufundat de câțva timp într-o mulțime agitată, cade repede – ca urmare a efluviilor ce se degajează din ea, ori din cu totul alte pricini, încă necunoscute – într-o stare particulară care se apropie mult de starea de fascinație a celui hipnotizat. Activitatea creierului fiind paralizată la subiectul hipnotizat el devine sclavul tuturor activităților sale inconștiente, pe care hipnotizatorul său le dirijează după bunul lui plac. Personalitatea conștientă dispare, voința și discernământul sunt abolite. Sentimentele și gândurile sunt acum orientate în sensul determinat de hipnotizator.

Aceasta este, cu aproximație, și starea individului care aparține unei mulțimi. El nu mai este conștient de actele sale. La el, ca și la cel hipnotizat, în timp ce unele facultăți sunt distruse, altele pot fi aduse la un grad de exaltare extremă. Influența unei sugestii îl va lansa cu impetuozitate spre înfăptuirea anumitor acte, impetuozitate încă și mai irezistibilă în cazul mulțimilor decât la subiectul hipnotizat, căci sugestia, fiind aceeași pentru toți indivizii, se intensifică, devenind reciprocă. Unitățile unei mulțimi posedând o personalitate

destul de puternică pentru a rezista sugestiei sunt în număr atât de mic, încât curentul le va purta cu el. În cel mai bun caz, ele ar putea să încerce o diversiune, cu ajutorul unei sugestii diferite. O formulare fericită, o imagine evocată la momentul potrivit au deturnat mulțimile de la actele cele mai sângheroase.

Așadar, estomparea personalității conștiente, orientarea pe calea sugestiei și contagiunea sentimentelor și ideilor în același sens, direcționarea, pe baza sugestiei și a constrângerii, a sentimentelor și ideilor în același sens, tendința de a transpune în act ideile sugerate – iată principalele caracteristici ale individului făcând parte dintr-o mulțime. Individul nu mai este el însuși, ci un automat pe care voința sa este incapabilă să-l mai dirijeze.

Prin simplul fapt că face parte dintr-o mulțime, omul coboară mai multe trepte pe scara civilizației. Izolat, era poate un ins cultivat, în mulțime este un instinctiv, așadar un barbar. El are spontaneitatea, violența, ferocitatea, dar și entuziasmele și eroismele ființelor primitive. Se apropie de acestea și prin ușurința cu care se lasă impresionat de cuvinte, de imagini și condus la acte care îi lezează cele mai evidente interese. Individul, în stare de mulțime, este ca un fir de nisip printre alte fire de nisip aidoma lui, pe care vântul le spulberă după plac.

Așa se face că vedem jurați care dau verdicte dezaprobat de unii dintre ei, adunări parlamentare care adoptă legi și măsuri, pe care le-ar condamna în particular fiecare dintre membrii care le compun. Luați separat, membrii Convenției erau burghezi cu obiceiuri pașnice, reuniți în mulțime, ei nu au ezitat, sub influența unora dintre capi, să-i trimită la ghilotină pe indivizii vădit nevinovați și, contrar propriilor interese, au renunțat la inviolabilitate și s-au decimat între ei.

Nu numai prin actele sale diferă individul integrat maselor de Eul său normal. Mai înainte de a-și fi pierdut orice independență, ideile și sentimentele s-au transformat în asemenea măsură încât avarul devine foarte darnic, scepticul – un credul, omul cinstit – un criminal, lașul – un erou. Renunțarea la toate privilegiile, votată de nobileme într-un moment de entuziasm, în faimoasa noapte de 4 august 1789, cu siguranță că nu ar fi fost acceptată de niciunul din membrii acelei adunări, luați separat.

Concluzia observațiilor precedente: mulțimea este întotdeauna inferioară din punct de vedere intelectual omului izolat. Dar, în ceea ce privește sentimentele și actele pe care aceste sentimente le provoacă, ea poate, în funcție de împrejurări, să fie mai bună sau mai rea decât individul. Totul depinde de modul în care se acționează asupra lor prin sugestie. Lucrul acesta a fost subestimat de autorii care nu au studiat mulțimile decât din punct de vedere criminal. Desigur, mulțimile sunt, de multe ori, criminale, însă, tot adesea, ele s-au dovedit și eroice. Masele pot fi împinse cu ușurință să se lase ucise pentru triumful unei credințe sau al unei idei, pot fi înflăcărate pentru glorie și onoare, pot fi antrenate, aproape fără dificultate și fără arme, ca în vremea cruciadelor, să lupte pentru eliberarea din mâinile necredincioșilor a mormântului lui Hristos, sau, ca în 1793, pentru apărarea patriei¹. Eroisme, desigur, puțin cam inconștiente, dar cu astfel de eroisme s-a scris istoria. Dacă nu am trece la activul popoarelor decât marile acțiuni gândite de rece, analele lumii ar înregistra mai puține evenimente.

¹ Este vorba despre bătălia de la Hondshoote (6-8 septembrie 1793), unde francezii au învins armatele anglo-austro-olandeze, conduse de ducele de York. (*n.t.*)

Capitolul II

SENTIMENTELE ȘI MORALITATEA MULȚIMILOR

1. Impulsivitatea, versatilitatea și iritabilitatea mulțimilor. Mulțimea este jucăria tuturor instigărilor din exterior și reflectă variațiile neînțetate ale acestora. Impulsurile pe care ea le suferă sunt destul de importante pentru ca interesul personal să fie eclipsat. Nimic nu este premeditat în actele mulțimilor. Influența rasei. 2. Sugestibilitatea și credulitatea mulțimilor. Supunerea lor față de sugestii. Imaginile evocate în spiritul lor sunt privite ca realități. Aceste imagini sunt asemănătoare pentru toți indivizii care alcătuiesc o mulțime. Diverse exemple de iluzii cărora le cad pradă toți indivizii dintr-o mulțime. Imposibilitatea de a acorda vreun credit mărturiei mulțimii. Unanimitatea a numeroși martori este una dintre cele mai proaste probe ce poate fi invocată pentru stabilirea unui fapt. Valoarea slabă a cărților de istorie. 3. Exagerarea și simplismul sentimentelor mulțimii. Mulțimile nu cunosc nici îndoiala, nici certitudinea și merg mereu către extreme. Sentimentele lor sunt mereu excesive. 4. Intoleranța, autoritarismul și conservatorismul mulțimilor. Motivația acestor sentimente. Servilitatea mulțimilor față de o autoritate puternică. Instinctele revoluționare de moment ale mulțimilor nu le împiedică să fie foarte conservatoare. Sunt din instinct ostile schimbărilor și progresului. 5. Moralitatea mulțimilor. Moralitatea mulțimilor, potrivit sugestiilor primite, poate fi mult mai scăzută sau mult mai înaltă decât aceea a indivizilor care le compun. Explicație și exemple. Mulțimile au rareori drept călăuză interesul, care este deseori mobilul exclusiv al individului izolat. Rolul moralizator al mulțimilor.

După cum am arătat, într-un mod foarte general, care sunt principalele caracteristici ale mulțimilor, pornim acum la studierea lor în detaliu.

Mai multe particularități specifice mulțimilor, precum impulsivitatea, irascibilitatea, incapacitatea de a raționa, absența discernământului și a spiritului critic, exagerarea sentimentelor și altele se observă și la ființe care aparțin unor forme inferioare de evoluție, cum sunt sălbaticul și copilul. Este o analogie asupra căreia nu voi insista, detalierea ei depășind cadrul acestei lucrări. De altfel, ea ar fi inutilă pentru persoanele care sunt la curent cu psihologia primitivilor și nu i-ar convinge pe

cei care nu o cunosc. Mă voi opri mai întâi asupra acelor caracteristici ușor de observat la majoritatea mulțimilor.

1. Impulsivitatea, versatilitatea și iritabilitatea mulțimilor

Studiind caracteristicile fundamentale ale mulțimii, am arătat că acestea sunt animate aproape în exclusivitate de inconștient. Actele sale se află mult mai mult sub influența măduvei spinării decât sub aceea a creierului. Acțiunile săvârșite pot să fie perfecte în ceea ce privește execuția, dar ele nu sunt dirijate de creier, individul acționând conform hazardului instigării. Jucărie a tuturor stimulentelelor exterioare, mulțimea reflectă neîncetate variații ale acestora. Este, așadar, sclava impulsurilor primite. Și individul izolat poate să fie supus aceluiași excitanți ca individul dintr-o mulțime de oameni, dar rațiunea îi va arăta inconvenientele de a ceda acestora, și el nu va ceda în fața impulsurilor. Din punct de vedere fiziologic, fenomenul se definește astfel: individul izolat posedă aptitudinea de a-și domina reflexele, în timp ce mulțimea este lipsită de aceasta.

Diversele impulsuri de care ascultă mulțimile vor putea fi, potrivit cu natura provocărilor, fie generoase, fie pline de cruzime, eroice sau marcate de lașitate, dar întotdeauna ele vor fi într-atât de imperioase încât însuși instinctul conservării va păli în fața lor.

Data fiind varietatea stimulilor susceptibili să sugestioneze mulțimile, acestea răspunzând întotdeauna de ei, mulțimile sunt extrem de versatile. Într-o clipă, ele pot să treacă de la ferocitatea cea mai sângeroasă la generozitate sau la eroismul absolut. Mulțimea este cu ușurință călău, dar cu nu mai puțină ușurință, martir. Din pieptul ei au curs torențele de sânge cerute pentru triumful multor convingeri. Este inutil să coborâm până la epocile eroice spre a ne da seama de ce sunt capabile mulțimile. Într-o luptă, ele nu-și precupețesc viața și sunt puțini ani de când un general, devenit subit popular a găsit rapid o sută de mii de oameni gata să moară pentru cauza lui.

Nimic nu ar putea să fie premeditat la mulțimi. Sub influența instigărilor de moment, ele pot parcurge succesiv o gamă de sentimente contrare. Ele sunt, sub influența stimulilor de

moment, airdoma frunzelor pe care vântul le ridică, le împrăștie în toate părțile, apoi le lasă să recadă. Studiarea anumitor mulțimi revoluționare ne va furniza câteva exemple de variabilitate a sentimentelor lor. Această mobilitate a mulțimilor le face foarte greu de guvernat, mai ales atunci când o parte din puterile publice a ajuns în mâinile lor. Dacă necesitățile vieții cotidiene nu ar constitui un fel de regulator invizibil al evenimentelor, democrațiile nu ar putea să subziste. Dar mulțimile, care vor cu frenezie multe lucruri, pot să nu le revendice vreme îndelungată, căci ele sunt incapabile, nu numai de gândire, ci și de o voință de durată.

Mulțimea nu este numai impulsivă și mobilă. Ca și sălbaticul, ea nu admite obstacole între dorință și împlinirea dorinței, cu atât mai puțin cu cât numărul le dă sentimentul unei puteri absolute. Pentru individul aflat în starea de mulțime, noțiunea de imposibilitate dispare.

Omul singur simte prea bine că nu ar putea să dea foc unui palat, să jefuiască un magazin, așa că în mod normal nu va nutri asemenea gânduri. Făcând parte dintr-o mulțime, el devine conștient de puterea pe care i-o conferă numărul și va ceda la cea dintâi sugestie de crimă sau de jaf; orice obstacol neprevăzut va fi înlăturat cu frenezie. Dacă organismul uman ar permite perpetuarea furiei, s-ar putea spune că starea normală a mulțimii este furia.

În iritabilitatea mulțimilor, în impulsivitatea și mobilitatea lor, precum și în toate trăirile populare pe care le vom studia, intervin întotdeauna caracteristicile fundamentale ale rasei. Acestea constituie solul invariabil în care încolțesc sentimentele noastre. Fără îndoială, mulțimile sunt iritabile și impulsive, dar există o gamă variată de intensități. De exemplu, între o mulțime latină și o mulțime anglo-saxonă, diferența este frapantă, și anumite fapte istorice recente oferă multe lămuriri în această privință. În 1870, publicarea unei simple telegrame, în care se relata o presupusă insultă, a fost suficientă pentru a genera o explozie de furie, din care a ieșit imediat un război

odios¹. Câțiva ani mai târziu, amintirea prin telegraf a unei înfrângerii neînsemnate în localitatea Langson a provocat o nouă explozie, care a dus la căderea imediată a guvernului². În același timp, eșecul mult mai grav al unei expediții engleze la Khartoum nu a produs în Anglia decât o slabă impresie și niciun ministru nu a fost schimbat. Pretutindeni, mulțimile sunt feminine, dar cele mai feminine dintre toate sunt cele latine. Cine se sprijină pe ele poate urca foarte sus și foarte repede, dar mergând mereu de-a lungul prăpastiei tarpeene³ și cu certitudinea că într-o zi va fi aruncat în ea.

2. Sugestibilitatea și credulitatea mulțimilor

Am spus că una dintre caracteristicile generale ale mulțimilor este sugestibilitatea excesivă, arătând totodată cât de contagioasă este sugestia în orice aglomerare umană; ceea ce explică orientarea rapidă a sentimentelor într-o direcție determinată. Oricât de neutră ar părea, mulțimea se găsește adesea într-o stare de expectativă favorabilă sugestiei. Prima sugestie formulată se impune imediat tuturor creierelor prin contagiune și se stabilește de îndată orientarea. La cei sugestionati, ideea fixă tinde să se transforme în act. Fie că este vorba despre incendierea unui palat sau despre săvârșirea unei acțiuni prin care să-și arate fidelitatea, mulțimea este gata de acțiune cu aceeași ușurință. Totul depinde de natura excitantului și nu, ca la individul izolat, de raporturile existente între actul sugerat și motivele raționale care pot fi opuse realizării sale.

De asemenea, purtată mereu între limitele inconștientului, supunându-se tuturor sugestiilor, pradă a violenței sentimentelor proprii ființelor ce nu pot face apel la influențe raționale, lipsită

¹ O trimitere la „depeșa de la Ems“, incident diplomatic regizat de Bismarck, care a dus la războiul franco-german din 1870-1871 și la căderea lui Napoleon al III-lea. (*n.t.*)

² Langson, localitate din Indochina, ocupată de trupele franceze în februarie 1885. După puțin timp, chinezii au înfrânt armatele franceze, eveniment care a dus la căderea guvernului Jules Ferry. (*n.t.*)

³ Pantă abruptă a Capitoliului roman, pe care erau aruncați unii condamnați la moarte. (*n.t.*)

de spirit critic, mulțimea se arată de o credulitate excesivă. Pentru ea, neverosimilul nu există și se cuvine să ne amintim mereu de lucrul acesta spre a înțelege ușurința cu care se plăsmuiesc și se propagă legendele și poveștile cele mai fabuloase¹.

Crearea de legende care circulă cu atâta ușurință în rândurile mulțimilor nu este numai rezultatul unei credulități totale, ci și al deformărilor uluitoare pe care le suferă evenimentele în imaginația indivizilor strânși laolaltă. Cel mai simplu eveniment văzut de mulțime devine un eveniment desfigurat. Mulțimea gândește prin imagini, iar imaginea evocată evocă, la rândul ei, o serie de alte imagini, fără nicio legătură logică cu prima. Concepem fără greutate starea aceasta dacă ne gândim la bizarele succesiuni de idei la care ne conduce uneori evocarea unui fapt oarecare. Rațiunea ne arată incoerența unor asemenea imagini, dar mulțimea nu o vede; iar ceea ce imaginația lor deformatoare adaugă unui eveniment este confundat de mulțime cu evenimentul în sine. Incapabilă să distingă subiectivul de obiectiv, ea admite drept reale imaginile evocate în mintea ei, deși mai mereu nu are decât o legătură vagă cu faptul observat. Deformările la care o mulțime supune un eveniment oarecare la care este martoră ar trebui, se pare, să fie numeroase și diverse, dat fiind faptul că oamenii care o compun au temperamente extrem de variate. Nimic, însă, din toate acestea. Ca urmare a contagiunii, denaturările sunt de același fel și au același sens pentru toți indivizii unei colectivități.

Prima denaturare percepută de către unul dintre ei formează nucleul sugestiei contagioase. Înainte de a apărea pe zidurile Ierusalimului pentru toți cruciații, cu siguranță că Sfântul Gheorghe nu a fost văzut decât de unul dintre cei prezenți acolo. Pe calea sugestiei și a contagiunii, miracolul semnalat a fost imediat acceptat de toți.

¹ Persoanele care au asistat la asediul Parisului au constatat numeroase fapte privind această credulitate a mulțimilor pentru lucruri absolut neverosimile. O lumânare aprinsă la etajul unei case era socotită drept un semnal pentru asediații. Câteva secunde de reflecție ar fi dovedit, totuși, că asediatorilor le era absolut imposibil să zărească licărirea acelei luminări la câteva leghe distanță. (n.a.)

Acesta este mecanismul halucinațiilor colective, atât de frecvente în istorie și care par să aibă toate trăsăturile clasice ale autenticității, deoarece avem de-a face cu fenomene constatate de mii de persoane. Calitatea intelectuală a indivizilor din care se compune mulțimea nu contrazice acest principiu. Este un lucru fără importanță. Din momentul în care fac parte din mulțime, atât incultul cât și savantul devin deopotrivă incapabili de observație. Teza poate părea paradoxală. Pentru a o demonstra, ar trebui să reluăm un mare număr de fapte istorice, iar câteva volume nu ar fi suficiente pentru aceasta. Totuși, cum nu vrem să-l lăsăm pe cititor sub impresia unor afirmații neînsoțite de probe, o să aleg câteva exemple la întâmplare.

Următorul fapt este unul din cele mai tipice, deoarece a fost selectat din halucinațiile colective la care a fost supusă o mulțime formată din indivizi de toate soiurile, atât ignoranți cât și instruiți. Este relatat incidental de către locotenentul de marină Julien Félix, în cartea sa referitoare la curenții marini.

Fregata *La Belle-Poule* naviga în căutarea corvetei *Le Berceau*, de care fusese despărțită în urma unei furtuni violente. Era în plină zi însorită. Deodată omul de veghe semnalează o ambarcațiune în derivă. Echipajul își îndreaptă privirile către punctul indicat și toată lumea, ofițeri și mateloți, zărește o plută plină de oameni, remorcată de ambarcațiuni pe care fâlfâiau semnale de disperare. Amiralul Desfossés a cerut să fie echipată o ambarcație, ca să plece în ajutorul naufragiaților. În timp ce se apropiau, mateloții și ofițerii care îi conduceau vedeau „mase de oameni agitându-se, întinzând mâinile, auzeau zgomotul surd și confuz al unui mare număr de voci“ Ajunși în apropierea preținsei plute, s-au aflat pur și simplu în fața câtorva crengi de arbori pline de frunze, smulse de furtună de pe coasta din apropiere. În fața unei evidențe atât de palpabile, halucinația s-a destrămat. Acest exemplu dezvăluie cu toată claritatea mecanismul halucinației colective, așa cum l-am explicat. De o parte, mulțimea, în stare de expectativă; de alta, sugestia operată de omul de veghe care a semnalat un vas în derivă pe mare, sugestie acceptată prin contagiune de toți cei de față, ofițeri sau mateloți.

Nu este nevoie ca o mulțime să fie numeroasă pentru ca facultatea sa de a vedea corect să fie distrusă, iar faptele reale să fie înlocuite de halucinații fără legătură cu acele fapte. Câțiva indivizi strânși laolaltă constituie o mulțime și, fie ei chiar distinși savanți, capătă atunci toate caracteristicile mulțimilor în legătură cu subiectele din afara specialității lor. Facultatea de observație și spiritul critic pe care le posedă fiecare din ei se evaporă.

În acest sens, un psiholog ingenios, domnul Davey¹, ne furnizează un exemplu foarte ciudat, comunicat în *Annales des Sciences psychiques* și care merită a fi relatat aici. După ce a convocat mai mulți observatori distinși – între care și unul dintre savanții de frunte ai Angliei, domnul Wallace – domnul Davey a executat în fața lor – după ce i-a lăsat să examineze obiectele și să pună sigilii unde doreau – toate fenomenele clasice ale spiritismului: materializarea spiritelor, scrierea pe tăblițe de ardezie etc. Obținând după aceea de la acești spectatori iluștri raporturi scrise ce afirmau că fenomenele observate nu au putut să fie provocate decât prin mijloace supranaturale, el le-a dezvăluit apoi că ele erau rezultatul unor șiretlicuri foarte simple. „Partea cea mai surprinzătoare a investigației domnului Davey, scrie autorul relatării, nu este ingeniozitatea farsei în sine, ci extrema lipsă de consistență a rapoartelor redactate de acești martori neinițiați. Deci – continuă el – martorii pot să facă relatări detaliate, pozitive, care să fie complet eronate, dar al căror rezultat este că, *dacă se acceptă ca fiind exacte descrierile lor*, fenomenele pe care le descriu sunt inexplicabile prin înșelătorie. Metodele născocite de domnul Davey erau atât de simple încât este de mirare că a avut îndrăzneala să le folosească; dar el avea o putere atât de mare asupra mulțimii încât putea să o convingă că vedea ceea ce nu vedea“. Este, până una alta, puterea hipnotizatorului față de hipnotizat.

Dar atunci când o vedem exercitându-se asupra unor spirite superioare, puse în prealabil în gardă, este de înțeles cu câtă ușurință se iluzionează mulțimile obișnuite. Exemplele asemănătoare sunt nenumărate. În urmă cu câțiva ani, ziarele

¹ Dintre primele cercetări în domeniul mărturiei judiciare, experiența realizată de psihologul amator englez Davey datează din anul 1894. (n.t.)

prezentau istoria a două fete înecate, pescuite în Sena. Ele au fost recunoscute din primul moment, fără dubii, de către o duzină de martori. În fața unor afirmații atât de concordante nu a rămas nicio îndoială pentru procuror. Acesta a permis redactarea actului de deces. Dar, chiar când se pregătea înhumarea, întâmplarea a făcut să se descopere că presupusele victime erau perfect vii și că nu aveau, de altfel, decât o foarte vagă asemănare cu fetele înecate. Ca în multe din exemplele precedente, afirmația primului martor, victimă a unei iluzii, a fost de ajuns pentru a-i sugestiona pe toți ceilalți.

În cazurile similare, punctul de plecare al sugestiei este întotdeauna iluzia produsă la un individ prin intermediul reminențelor mai mult sau mai puțin vagi, apoi contagiunea pe baza afirmării acestei iluzii inițiale. Dacă primul observator este foarte impresionabil, va fi de ajuns ca respectivul cadavru pe care el crede că l-a recunoscut, să prezinte – dincolo de orice asemănare reală – vreo particularitate, o cicatrice sau un detaliu vestimentar, care să-i evoce imaginea altei persoane. Evocată, ideea aceasta devine atunci nucleul unui fel de cristalizări care invadează câmpul înțelegerii și paralizează orice facultate critică. Ceea ce observatorul vede atunci nu mai este obiectul ca atare, ci imaginea evocată în mintea lui. Așa se explică recunoașterea eronată de cadavre de copii de către propria lor mamă, cum este cazul următor, vechi deja, unde vedem manifestându-se tocmai cele două serii de sugestii al căror mecanism l-am descris.

Copilul a fost recunoscut de către un alt copil, care se înșela. Și, de aici, seria de recunoașteri inexacte. Și s-a văzut un lucru de-a dreptul extraordinar. A doua zi după ce un școlar l-a recunoscut, o femeie a strigat: „Ah! Doamne! E copilul meu!“ A fost adusă lângă cadavru, i-a cercetat lucrurile, a văzut o cicatrice pe frunte. „Da este – a zis ea – chiar sărmanul meu băiat, pe care l-am pierdut în iulie. Mi l-au furat și mi l-au omorât!“

Femeia era portăreasă pe strada Four și se numea Chavandret. A fost adus cumnatul ei care, fără ezitare, a spus: „E micul Philibert“. Mai mulți locuitori de pe strada menționată l-au recunoscut pe Philibert Chavandret, între ei și învățătorul său, pentru care indiciul era o medalie.

Ei bine, vecinii, cumnatul, învățătorul și mama se înșelau. Șase săptămâni mai târziu, identitatea copilului era stabilită. Era un copil din Bordeaux, omorât la Bordeaux și, expediat la Paris“¹.

Să observăm că identificările sunt făcute, în general, de către femei și copii, adică tocmai de către ființele cele mai impresionabile. Aceste recunoașteri arată ce valoare pot să aibă în fața justiției asemenea mărturii. Mai ales afirmațiile copiilor nu ar trebui niciodată invocate. Magistratii repetă, ca pe un refren, că la această vârstă nu se minte. Cunoștințe de psihologie mai puțin sumare i-ar învăța că la vârsta asta se minte aproape întotdeauna. Fără îndoială, minciuna copiilor este inocentă, dar prin asta nu este mai puțin minciună. Mai bine s-ar trage la sorți condamnarea unui acuzat decât să fie decisă, cum s-a făcut de atâtea ori, pe baza mărturiei unui copil.

Pentru a reveni la descrierea mulțimilor, să conchidem că observațiile colective sunt cele mai eronate dintre toate și, adeseori, reprezintă simpla iluzie a unui individ care, prin contagiune, i-a sugestionat pe ceilalți. Nenumărate fapte dovedesc completa neîncredere pe care trebuie s-o avem față de mărturia mulțimilor. Mii de oameni au asistat la celebra șarjă a cavaleriei în bătălia de la Sedan și, cu toate acestea, este imposibil, în prezența mărturiilor de la fața locului „cele mai contradictorii“, să se știe de cine a fost comandată. Într-o carte recentă, generalul englez Wolseley² a dovedit că, până în prezent, cele mai grave erori au fost comise cu privire la cele mai importante fapte privind bătălia de la Waterloo, fapte atestate, cu toate acestea, de sute de martori³. Toate aceste

¹ *Éclair* din 21 aprilie 1895. (n.a.)

² Sir Joseph Garnet Wolseley (1833-1913), comandant al armatei britanice în perioada 1895-1901. A fost unul dintre cei mai influenți generali britanici după victorii repute în Canada, Africa, Egipt. (n.t.)

³ Putem oare să știm cum a decurs cu exactitate o bătălie? Mă îndoiesc: știm cine au fost învingătorii și cine învinșii, dar nimic altceva sigur. Ceea ce scrie domnul d'Harcourt, participant la luptele de la Solferino, se poate aplica oricărei bătălii. „Generalii (pe baza zecilor de informații primite) transmit rapoarte oficiale, ofițerii însărcinați cu transmiterea ordinelor modifică

exemple demonstrează, repet, ceea ce valorează mărturia mulțimilor. Tratatetele de logică încadrează unanimitatea a numeroși martori în categoria dovezilor cele mai probante de exactitate cu privire la un fapt. Dar ceea ce noi știm despre psihologia mulțimilor arată cât de mult se iluzionează ele în această privință. Evenimentele cele mai îndoielnice sunt, cu certitudine, cele observate de numărul cel mai mare de persoane. A spune că un fapt a fost constatat simultan de mii de martori este a spune că faptul real este, în general, foarte diferit de relatarea care a fost adoptată.

Din cele precedente rezultă că trebuie să socotim cărțile de istorie drept lucrări de pură imaginație. Sunt relatări fanteziste de fapte rău observate, însoțite de explicații date ulterior. Dacă trecutul nu ne-ar fi lăsat moștenire opere literare, artistice și monumentale, nu am cunoaște cu adevărat multe fapte. Știm noi ceva sigur despre viața marilor oameni care au jucat roluri esențiale în istoria lumii, precum Hercule, Buddha, Iisus sau Mahomed? Probabil că nu. În fond, de altfel, viața lor exactă ne interesează puțin. Ființele care au impresionat mulțimile au fost eroi legendari și nu eroi reali. Din nefericire, legendele nu au ele însele nicio consistență. Imaginația mulțimilor le transformă neîncetat după vremuri și îndeosebi după neam. Este mare distanță între Iehova cel sângheros al Bibliei și Dumnezeu plin de iubire al Sfintei Tereza, ca și între Buddha adorat în China care nu are nicio legătură cu Buddha venerat în India.

Dar nici măcar nu este nevoie ca secolele să fi trecut peste eroi pentru ca legenda lor să fie transformată de imaginația mulțimilor. Mutația se petrece în doar câțiva ani. Am văzut în zilele noastre legenda unuia dintre cei mai mari eroi ai istoriei modificându-se de mai multe ori în mai puțin de cincizeci de ani. În timpul Burbonilor, Napoleon a devenit un fel de personaj

respectiv documente și redactează proiectul definitiv; șeful de stat major îl contestă și îl reface pe noi date. Este prezentat mareșalului. Acesta exclamă: *Vă înșelați amarnic!* și îl înlocuiește cu o nouă redactare. Din raportul inițial nu mai rămâne aproape nimic“ Domnul d’Harcourt relatează faptul acesta ca pe o dovadă privind imposibilitatea în care ne găsim de a stabili adevărul asupra evenimentului cel mai clar, mai bine observat. (*n.a.*)

idilic, filantrop și liberal, prietenul celor sărmani care, după spusa poezilor, trebuie să-i păstreze amintirea timp îndelungat la umbra colibeii. Treizeci de ani după aceea, eroul cel bun devenea un despot sângheros, uzurpator al puterii și al libertății, care a sacrificat trei milioane de oameni pentru propria ambiție. Astăzi, legenda se transformă sub ochii noștri. După ce câteva zeci de secole vor fi trecut peste ea, înțelepții din viitor, în prezența acestor opinii contradictorii, poate că se vor îndoii de existența eroului, cum ne îndoim noi uneori de aceea a lui Buddha, și nu vor mai vedea în el decât un mit solar sau o dezvoltare a legendei lui Hercule. Fără îndoială că ei se vor consola cu această incertitudine, căci, mai bine inițiați decât cei de azi în psihologia mulțimilor, vor ști că istoria nu poate face să dureze decât miturile.

3. Exagerarea și simplismul sentimentelor mulțimii

Bune sau rele, sentimentele manifestate de o mulțime vădesc dublul caracter de a fi foarte simple și foarte exagerate. Din acest punct de vedere, ca și în alte privințe, individul în starea de mulțime se apropie de oamenii primitivi. Incapabil de nuanțe, el vede lucrurile în mare și nu cunoaște tranzițiile. În mulțime, exagerarea unui sentiment este fortificată prin faptul că, propagându-se extrem de rapid prin sugestie și contagiune, aprobarea al cărei obiect devine sentimentul, îi sporește considerabil forța. Simplitatea și exagerarea sentimentelor mulțimii le ferește de îndoială, de incertitudine. Ca și femeile, ele trec imediat de la o extremă la alta. Enunțul unei suspiciuni se transformă de îndată în evidență de netăgăduit. Un început de antipatie sau de dezaprobare care, la individul izolat, ar rămâne puțin pronunțat, devine numaidecât o ură neîmpăcată la individul integrat în mulțime. Violența sentimentelor mulțimilor este și ea exagerată, îndeosebi în mulțimile eterogene, datorită absenței responsabilității. Certitudinea impunității, cu atât mai puternică cu cât mulțimea este mai numeroasă, și noțiunea unei puteri momentane considerabile datorate numărului de participanți fac posibile pentru colectivitate sentimente și acte imposibile pentru individul izolat. În mulțimi, imbecilul, ignorantul și invidiosul sunt eliberați de sentimentul nulității și

neputinței lor, pe care le înlocuiește ideea unei forțe brutale, pasagere, dar uriașe. Exagerarea, în cazul mulțimilor, are loc adesea, din nefericire, cu privire la sentimentele rele, relicvă atavică a instinctelor omului primitiv, pe care omul izolat și responsabil se vede obligat să și le înfrâneze din teama de pedeapsă. Așa se explică ușurința cu care mulțimile se lasă antrenate în cele mai rele excese. Abil sugestionate, mulțimile devin capabile de eroism și devotament și sunt mai capabile decât individul izolat. Vom avea mai departe ocazia să revenim asupra acestui aspect studiind moralitatea mulțimilor. Mulțimea nefiind impresionată decât de sentimente excesive, oratorul care vrea să o seducă trebuie să abuzeze de afirmații tari. Exagerarea, afirmarea, repetarea, fără a încerca vreodată să demonstrezi ceva cu ajutorul raționamentului, sunt procedee de argumentare familiare oratorilor adunărilor populare. Mulțimea reclamă aceeași exagerare a trăirilor din partea eroilor ei. Calitățile și virtuțile lor aparente trebuie să fie mereu amplificate. În teatru, mulțimea cere eroului piesei virtuți, un curaj, o moralitate care niciodată nu sunt prezente în viața cotidiană. S-a vorbit pe drept cuvânt de optica specială a teatrului. Există una, fără îndoială, dar regulile sale sunt frecvent fără legătură cu bunul simț și cu logica. Arta de a te adresa mulțimilor este de natură inferioară, dar cere aptitudini cu totul speciale. Uneori, la lectură, nu se prea explică succesul anumitor piese de teatru. Directorii de teatre, când le acceptă, ei înșiși în general nu sunt siguri de reușită, căci pentru a le judeca ar trebui să se transforme în mulțime¹. Dacă am putea dezvolta

¹ Asta ne ajută să înțelegem de ce anumite piese respinse de directorii de teatre obțin un succes fulminant când sunt puse din întâmplare în scenă. Se cunoaște, în acest sens, triumful piesei *Pour la couronne* [În numele coroanei], de François Coppée, piesa refuzată timp de zece ani de toți directorii marilor teatre, în ciuda numelui autorului ei. *La marraine de Charley* [Nașa lui Charley], montată pe cheltuiala unui agent de bursă după ce fusese în repetate rânduri refuzată în teatre, a înregistrat două sute de reprezentații în Franța și peste o mie în Anglia. Fără observațiile de mai sus despre imposibilitatea directorilor de teatre de a se substitui minții mulțimilor, asemenea erori de apreciere, venite din partea unor indivizi competenți

subiectul ar fi ușor de arătat și influența preponderentă a rasei. Piesa care entuziasmează mulțimea într-o țară rămâne uneori fără niciun succes în altă țară sau nu obține decât un succes de convenție, deoarece ea nu pune în joc resorturile capabile să miște noul ei public.

E inutil să adăugăm că exagerarea mulțimilor vizează doar sentimentele, nicidecum inteligența. Prin simplul fapt că individul face parte din mulțime, nivelul său intelectual, cum am și arătat, scade considerabil. A constatat-o și domnul Tarde când a efectuat cercetările sale asupra criminalității mulțimii¹. Așadar, numai în sfera sentimentelor mulțimile pot urca foarte mult sau, dimpotrivă, pot să coboare extrem.

4. Intoleranța, autoritarismul și conservatorismul mulțimilor

Mulțimile, necunoscând decât sentimentele simple și extreme, resping sau acceptă în bloc opiniile, ideile și convingerile care le sunt sugerate, considerându-le fie adevăruri absolute, fie erori nu mai puțin absolute. Așa se întâmplă, de altfel, întotdeauna cu convingerile determinate pe calea sugestiei, în loc să fi fost generate pe cale rațională. Fiecare știe cât de intolerante sunt credințele religioase și ce autoritate despotică exercită ele asupra spiritelor. Neavând nici cea mai mică îndoială asupra a ceea ce ea crede a fi adevăr sau eroare și având, pe de altă parte, noțiunea clară a forței sale, mulțimea este pe atât de autoritară pe cât este de intolerantă. Individul poate să accepte contradicția și discuția, pe când mulțimea nu suportă vreodată așa ceva. În adunările publice, cea mai neînsemnată contradicție din partea unui orator este imediat întâmpinată cu urlete de furie și invective, urmate de acte de violență și alungarea oratorului când acesta persistă în eroare. Fără prezența neliștitoare a agenților de ordine ai autorității, adesea cel care

și foarte interesați de a nu comite asemenea greșeli grosolane, ar rămâne de neînțeles. (n.a.)

¹ Trimiterea este la Gabriel Tarde, *La criminalité comparée* [Criminalitatea criminală](1886). De asemenea, între cei doi savanți există o foarte bogată corespondență pe teme științifice, inclusiv privind problema contagiunii criminale. (n.t.)

contrazice ar fi linșat. Autoritarismul și intoleranța sunt generale la toate categoriile de mulțimi, dar aceste caracteristici se prezintă în grade foarte diferite; apare și în cazul acesta noțiunea fundamentală de rasă, dominatoare a sentimentelor și gândurilor oamenilor.

Autoritarismul și intoleranța sunt dezvoltate mai ales la mulțimile latine, fiind atât de dezvoltate încât distrug sentimentul de independență individuală, atât de puternic încă la anglo-saxoni. Mulțimile latine nu sunt sensibile decât la independența colectivă a sectei lor și caracteristica acestei independențe este nevoia de a-i converti la convingerile lor pe toți disidenții. La popoarele latine, iacobinii din toate epocile, începând cu cei ai Inchiziției, nu s-au ridicat vreodată la o altă concepție despre libertate.

Autoritarismul și intoleranța constituie pentru mulțimi sentimente foarte bine precizate, pe care ele le suportă tot atât de lesne pe cât le practică.

Ele respectă forța și sunt puțin impresionate de bunătate, cu ușurință considerată drept o formă de slăbiciune. Ele nu și-au arătat niciodată simpatia față de stăpânii generoși, ci față de tiranii care le-au dominat cu mână de fier. Oricum, acestora le înalță cele mai impresionante statui. Iar dacă ele calcă în picioare pe despotul răsturnat este pentru că acesta și-a pierdut forța, intrând în categoria celor slabi, disprețuiți și nu temuți. Tipul de erou adulat de mulțimi va avea întotdeauna structura unui Cezar. Strălucirea lui le seduce, autoritatea lui le impune, iar sabia sa le insuflă frică.

Oricând gata să se ridice împotriva unei autorități slabe, mulțimea se înclină cu servilitate în fața unei autorități puternice. Dacă acțiunile autorității dau dovadă de inconsecvență, mulțimile, înclinate spre radicalismul trăirilor, vor pendula între anarhie și supunere. De altfel, ar însemna că nu cunoaștem psihologia mulțimilor dacă am crede în predominarea la ele a instincțelor revoluționare. Doar violențele lor ne iluzionează asupra acestui aspect. Exploziile de revoltă și de distrugere sunt totdeauna foarte efemere. Mulțimile sunt prea reglate de inconștient și prea supuse, în consecință, influenței eredităților seculare, spre a nu se arăta extrem de conservatoare. Abandonate lor însele, le

vedem repede sătule de dezordinile lor și dirijându-se din instinct către aservire. Cei mai mândri și mai intransigenți dintre iacobini l-au aclamat pe Bonaparte când acesta a suprimat toate libertățile, făcându-și simțită mâna sa de fier.

Revoluțiile populare sunt aproape de neînțeleș fără cunoașterea instinctelor profund conservatoare ale maselor. Ele vor cu tot dinadinsul să schimbe numele instituțiilor lor și fac chiar revoluții violente ca să obțină aceste schimbări; dar fondul acestor instituții ține în prea mare măsură de cerințele ereditare de rasă pentru a fi reînstate. Continua mobilitate a mulțimilor privește numai lucrurile de suprafață. În fapt, ele au instincte conservatoare ireductibile și, precum toți primitivii, un respect fetișist pentru tradiție, o oroare inconstientă pentru noutățile capabile să le modifice adevăratele condiții de existență. Dacă actuala putere a democrațiilor ar fi existat pe vremea când au fost inventate meseriile din domeniul mecanicii, în epoca inventării motorului cu abur și a căilor ferate, realizarea acestor invenții ar fi fost imposibilă sau s-ar fi făcut doar cu prețul unor repetate revolte. Din fericire pentru progresul civilizației, supremația mulțimilor nu a apărut decât atunci când marile descoperiri ale științei și ale industriei erau deja înfăptuite.

5. Moralitatea mulțimilor

Dacă atașăm termenului moralitate sensul de respect constant al anumitor convenții sociale și înfrânarea permanentă a impulsurilor egoiste, este absolut evident că mulțimile sunt prea impulsive și prea nestatornice spre a fi susceptibile de moralitate. Dar, dacă adăugăm acestui termen conotația unor calități, cum sunt abnegația, devotamentul, dezinteresul, sacrificiul de sine, nevoia de echitate, putem spune că, dimpotrivă, mulțimile sunt uneori susceptibile de un înalt grad de moralitate. Puținii psihologi care au studiat mulțimile nu au făcut-o decât din punctul de vedere al actelor lor criminale; și dată fiind frecvența acestor acte, ei au atribuit mulțimilor un nivel moral foarte scăzut.

Fără îndoială că, adesea, mulțimile fac dovadă de o moralitate scăzută; dar de ce? Pur și simplu pentru că instinctele distructive sunt reziduurile epocilor primitive care dorm în profunzimea fiecăruia dintre noi. Pentru individul izolat ar fi periculos să și le satisfacă, pe când integrarea lui în mulțime iresponsabilă unde, prin urmare, impunitatea este asigurată, îi dă toată libertatea de a le manifesta. De obicei, pentru că nu manifestăm instinctele distructive asupra semenilor noștri, ne mărginim în a le exercita asupra animalelor. Pasiunea pentru vânatoare și ferocitatea mulțimilor au una și aceeași sursă. Mulțimea care ucide ca în joacă, prin lovituri date din toate părțile, o victimă lipsită de apărare dă dovada unei cruzimi foarte lașe; dar este o cruzime foarte înrudită, pentru filosof, cu aceea a vânătorilor care se strâng cu zecile ca să asiste cum e sfârtecat un biet cerb de câinii lor.

Dacă mulțimea este capabilă de crimă, de incendieri și de tot felul de crime, ea este și de acte de sacrificiu și de dăruire într-un grad mult mai înalt decât individul izolat. Îndeosebi asupra individului din mulțime se acționează atunci când se invocă sentimente de glorie, de onoare, de religie și de patriotism. Istoria abundă în exemple: cruciadele sau înrolările de voluntari din '93¹. Numai colectivitățile sunt capabile de devotament și de acte de mare dezinteres. Câte mulțimi nu s-au lăsat eroic masacrate pentru credințe și idei pe care nici nu le înțelegeau prea bine! Mulțimile care fac grevă o fac mai degrabă pentru a asculta un cuvânt de ordine decât pentru a obține măririi de salariu. Interesul personal este rareori un mobil puternic pentru mulțimi, pe când el constituie mobilul aproape exclusiv al individului izolat. Cu siguranță nu interesul personal a fost acela care a călăuzit mulțimile în atâtea războaie, cel mai adesea de neînțeles pentru inteligența lor și unde ele s-au lăsat masacrate tot atât de ușor precum ciocârliile hipnotizate de oglinda vânătorului. Până și cei mai mari nemernici, prin simplul fapt că se găsesc reuniți într-o mulțime, dobândesc uneori comportamente de moralitate foarte stricte. Taine arată

¹ Este vorba tot despre bătălia de la Hondschoote (1793). (n.t.)

că masacratorii din septembrie¹ veneau să depună pe masa comitetelor portofelele și bijuteriile găsite asupra victimelor, lucruri atât de ușor de sustras. Mulțimea mizeră, care a dat năvală urlând în Palatul Tuileries în timpul Revoluției de la 1848, nu a pus mâna pe niciunul din obiectele care îi lua ochii și din care unul singur putea însemna pâine pentru mai multe zile. Moralizarea aceasta a individului de către mulțime nu este, desigur, o regulă absolută, dar ea se observă frecvent, chiar și în împrejurări mai puțin grave precum cele pomenite mai sus. La teatru, cum am mai spus-o, mulțimea cere eroului piesei virtuți exagerate și o asistență, alcătuită fie și din elemente inferioare, se arată uneori plină de virtuți mincinoase. Destrăbălatul, proxenetul, scandalagiul zeflemist murmură adesea la câte o scenă mai deocheată, blânde eufemisme față de ceea ce trăiesc și rostesc în mod obișnuit.

Așadar, mulțimile, lăsându-se adesea în voia instinctelor josnice, dau de asemenea dovadă de acte de moralitate ridicată. Dacă dezinteresul, resemnarea, devotamentul absolut pentru un ideal himeric sau real sunt virtuți morale, se poate spune că mulțimile posedă uneori aceste virtuți într-un grad pe care filosofii cei mai înțelepți rareori l-au atins. Desigur că ele le practică în mod inconștient, dar nu are importanță. Dacă mulțimile ar fi raționat adesea și și-ar fi consultat interesele lor imediate, poate că nicio civilizație nu s-ar fi dezvoltat pe suprafața planetei noastre, iar omenirea nu ar avea istorie.

¹ Trimitere la evenimentele din 2-5 septembrie 1792, când deținuții considerați trădători ai națiunii au fost masacrați de revoluționarii francezi. (*n.t.*)

Capitolul III

IDEILE, RAȚIONAMENTELE ȘI IMAGINAȚIA MULȚIMILOR

1. Ideile mulțimilor. Ideile fundamentale și ideile accesorii. Cum pot exista simultan idei contradictorii. Transformările pe care trebuie să le sufere ideile superioare ca să devină accesibile mulțimilor. Rolul social al ideilor este independent de partea de adevăr pe care ele o pot conține. 2. Raționamentele mulțimilor. Mulțimile nu pot fi influențate de raționamente. Raționamentele mulțimilor sunt întotdeauna la nivel scăzut. Ideile pe care mulțimea le asociază nu au decât aparența analogiei sau a succesiunii logice. 3. Imaginația mulțimilor. Puterea de imaginație a mulțimilor. Ele gândesc prin imagini, iar aceste imagini se succed fără nicio legătură logică. Mulțimile sunt șocate îndeosebi de latura miraculoasă a lucrurilor. Miraculosul și legendarul sunt adevăratele suporturi ale civilizațiilor. Imaginația populară a fost întotdeauna baza puterii oamenilor de stat. Cum se prezintă faptele în stare să surprindă imaginația mulțimilor.

1. Ideile mulțimilor

Într-o lucrare precedentă, studiind rolul ideilor în evoluția popoarelor¹, am dovedit că fiecare civilizație se naște dintr-un mic număr de idei fundamentale, rareori înnoite. Am arătat cum aceste idei se așază în sufletul mulțimilor; cu câtă dificultate pătrund aici, dar cât de mare este puterea pe care o dobândesc după ce se instalează. Am mai arătat că marile perturbații istorice derivă mereu din schimbările suferite de aceste idei fundamentale. Deoarece am tratat suficient acest subiect, nu voi reveni acum asupra lui, ci mă voi opri să spun câteva cuvinte despre ideile accesibile mulțimilor și sub ce formă le concep acestea. Le putem diviza în două clase. Într-una, vom repartiza ideile accidentale și pasagere plăsmuite sub influența momentului: interesul exagerat pentru un individ sau pentru o doctrină, de exemplu. În cealaltă clasă, vom repartiza

¹ Gustave Le Bon, *Lois psychologiques de l'évolution des peuples* (1895). (n.t.)

ideile fundamentale cărora mediul, ereditatea, opinia le dau o mare stabilitate: așa erau odinioară ideile religioase, așa sunt astăzi ideile democratice și sociale.

Ideile fundamentale ar putea fi imaginate ca apele unui fluviu care își urmează lent cursul său; ideile trecătoare prin micile valuri, mereu schimbătoare, care agită suprafața sa și care, cu toate că nu au o reală importanță, sunt mai vizibile decât însuși cursul fluviului.

În zilele noastre, ideile fundamentale pe care le-au trăit părinții noștri par din ce în ce mai nesigure și, în același timp, instituțiile care se sprijină pe ele au fost profund bulversate. În zilele noastre, se formează multe din acele idei de tranziție, de care vorbeam mai înainte; dar puține dintre ele par să capete în mod necesar o influență preponderentă.

Oricare ar fi ideile sugerate mulțimilor, ele nu pot deveni dominante decât dacă îmbracă o formă foarte simplă și sunt reprezentate în spiritul lor sub aspectul unor imagini. Între aceste idei-imagini, ele se pot substitui una alteia ca sticlele lanternei magice pe care operatorul le scoate din cutia unde ele erau suprapuse. Așadar, în mulțimi putem vedea succedându-se ideile cele mai contradictorii. Lăsându-se antrenată de întâmplările momentului, mulțimea va cădea sub influența uneia din ideile diverse înmagazinate în mintea sa și, în consecință, va comite actele cele mai discrepante. Lipsa sa totală de spirit critic nu-i va permite să vadă contradicțiile.

De altfel acesta nu este un fenomen specific mulțimilor. Îl întâlnim la mulți indivizi izolați, nu numai la făpturile primitive, ci la toți cei care printr-o latură oarecare a spiritului lor – de exemplu, membrii unei secte religioase fanatice – se apropie de primitivi. Eu însumi am observat lucrul acesta la indienii cultivați, educați în universitățile noastre europene, de exemplu, și care obținuseră cu toții diplome. Pe fondul lor imuabil de idei religioase sau sociale ereditare se suprapusese, fără a le altera în vreun fel, un strat de idei occidentale, fără legătură cu primele.

După împrejurări, unele sau altele își făceau apariția, cu cortegiul lor special de discursuri, în așa fel că același individ prezenta contradicțiile cele mai flagrante. Contradicții mai mult

aparente decât reale, pentru că numai ideile ereditare sunt destul de puternice la individul izolat ca să devină veritabile mobiluri de conduită. Doar în cazul când, prin interferări, omul se află sub impulsuri ereditare diferite, actele acestuia pot fi, de la un moment la altul, cu totul contradictorii. E inutil să insist asupra acestor fenomene, cu toate că importanța lor psihologică este capitală. Cred că sunt necesari cel puțin zece ani de călătorii și de observații pentru a se ajunge la înțelegerea lor. Ideile, nefiind accesibile mulțimilor decât după ce au îmbrăcat o formă foarte simplă, spre a deveni populare trebuie să sufere adesea transformări importante. În cazul ideilor filosofice sau științifice, putem constata profunzimea modificărilor care le sunt necesare, pentru a coborî din strat în strat, până la nivelul mulțimilor. Aceste modificări depind îndeosebi de rasa din care fac parte mulțimile respective; ele sunt însă întotdeauna simplificatoare.

Astfel, nu există de fapt, din punct de vedere social, o ierarhie de idei, adică idei mai mult sau mai puțin elevate. Prin faptul că o idee ajunge până la mulțimi și le poate mișca, ea este deposedată de aproape tot ce o făcea să fie elevată și plină de grandoare. Valoarea ierarhică a unei idei este, de altminteri, fără importanță. Singurele de luat în seamă sunt efectele pe care le produce. Ideile creștine din Evul Mediu, ideile democratice din secolul trecut¹, ideile sociale de astăzi nu sunt, desigur, foarte înalte. Din punct de vedere filosofic, pot fi considerate chiar erori. Cu toate acestea, rolul lor a fost și va rămâne imens, ele contând multă vreme și de acum înainte printre factorii esențiali ai conduitei statelor. Chiar dacă ideea a suferit modificări care o fac accesibilă mulțimilor, ea nu are efect decât atunci când, prin diverse procedee ce vor fi studiate în altă parte, pătrunde în inconștient și devine sentiment. Această transformare este, în general, foarte îndelungată. În plus, nu trebuie să credem că o idee își poate produce efectul, fie și la spiritele cultivate, pentru că i s-a demonstrat justetea. Ne dăm seama de lucrul acesta văzând cât de puțină influență are asupra majorității oamenilor demonstrația cea mai clară. Evidența va putea fi acceptată de

¹ Secolul al XVIII-lea. (n.t.)

către un individ instruit; dar acesta va fi repede readus de inconștientul său la concepțiile sale primare. Revedeți-l peste câteva zile și vă va servi din nou vechile lui argumente, exact în aceiași termeni. Este efectul influenței ideilor anterioare devenite sentimente; or, numai acestea din urmă acționează asupra mobilurilor profunde ale actelor și discursurilor noastre. Când, pe diverse căi, o idee a sfârșit prin a se întipări în sufletul mulțimilor, ea dobândește o putere irezistibilă și declanșează o întreagă serie de consecințe. Ideile filosofice care au dus la Revoluția franceză au cerut mult timp spre a se implanta în spiritul popular. Dar, odată fixate, s-a văzut irezistibila lor forță.

Elanul unui întreg popor spre cucerirea egalității sociale, spre realizarea de drepturi abstracte și de libertăți ideale a clătinat toate tronurile și a bulversat lumea occidentală. Timp de douăzeci de ani, popoarele s-au aruncat unele asupra altora și Europa a cunoscut masacre precum cele ale lui Genghis-han și Tamerlan. Niciodată nu a apărut atât de clar ce poate produce dezlănțuirea de idei capabile să schimbe orientarea sentimentelor.

Dacă ideilor le trebuie timp îndelungat pentru a se stabili în cugetul mulțimilor, un timp nu mai puțin considerabil le este necesar ca să iasă de acolo. Așa că mulțimile sunt întotdeauna, în ceea ce privește ideile, în urmă cu mai multe generații față de savanți și filosofi. Toți oamenii de stat știu astăzi ce conțin eronat ideile fundamentale, dar influența lor fiind foarte puternică încă, sunt obligați să guverneze după principii în a căror veridicitate au încetat să creadă.

2. Raționamentele mulțimilor

Nu se poate spune într-un mod absolut că mulțimile n-ar fi influențate de raționamente. Dar argumentele pe care le folosesc mulțimile, ca și cele care acționează asupra lor apar, din punct de vedere logic, inferioare încât numai prin analogie le putem califica drept raționamente. Raționamentele inferioare ale mulțimilor sunt, ca și cele elevate, întemeiate pe asociații: dar ideile asociate de mulțimi nu au între ele decât legături aparente, de asemănare sau de succesiune. Ele se înlănțuie în maniera acelorale unui eschimos care, știind din experiență că gheața, substanță

transparentă, se topește în gură, trage concluzia că și sticla, și ea transparentă, trebuie și ea să se topească în gură; sau în maniera acelora ale unui sălbatic care își închipuie că mâncând inima unui dușman curajos dobândește curajul acestuia; sau în maniera muncitorului care, exploatat de patron, ajunge la concluzia că toți patronii sunt exploataatori.

Asocierea de noțiuni diferite, care nu au între ele decât raporturi aparente, precum și generalizarea cazurilor particulare, acestea sunt caracteristicile logicii colective. Tocmai asociații de acest fel prezintă întotdeauna mulțimilor oratorii care știu să le manipuleze. Numai astfel de asociații le pot influența. Înălțuirea de raționamente riguroase ar rămâne de neînțeles pentru mulțimi și de aceea putem spune că ele nu raționează sau raționează fals, nefiind influențate de un raționament impecabil. De multe ori, la lectură, este izbitoare șubrezimea unor cuvântări cu mare impact asupra unui auditoriu, dar nu trebuie uitat că ele erau menite să înflăcăreze mulțimea și nu să ajungă a fi citite de filosofi. Oratorul, într-o comuniune intimă cu mulțimea, caută să evoce imaginile care o seduc. Dacă reușește, scopul său a fost atins; iar un volum de predici nu valorează cât cele câteva fraze ce au reușit să seducă cugetele pe care oratorul trebuia să le convingă.

Este inutil să adăugăm că neputința mulțimilor de a raționa corect le privează de orice spirit critic, adică de aptitudinea de a distinge adevărul de eroare, de a formula o judecată precisă. Judecățile pe care le acceptă nu sunt decât judecăți impuse și niciodată judecăți discutate. Din acest punct de vedere, sunt numeroși indivizii care nu se ridică deasupra nivelului mulțimilor. Ușurința cu care anumite opinii devin generale ține îndeosebi de imposibilitatea din partea majorității oamenilor de a-și forma o opinie personală bazată pe propriile raționamente.

3. Imaginația mulțimilor

Reprezentările pe care și le fac mulțimile, întocmai ca acelea a ființelor lipsite de judecată, sunt susceptibile de a fi profund impresionate. Imaginile evocate în mintea lor de un personaj, un eveniment, un accident, au aproape vivacitatea lucrurilor reale. Mulțimile sunt oarecum în situația celui care doarme, a cărui

rațiune suspendată pe moment lasă să se ivească imagini de o intensitate extremă, dar care se risipesc repede în prezența reflecției. Nefiind capabile nici de reflecție, nici de raționament, mulțimile nu cunosc neverosimilul; or, tocmai lucrurile incredibile sunt, în general, cele mai frapante. De aceea, latura miraculoasă și legendară a evenimentelor frapează întotdeauna cel mai mult mulțimile. Miraculosul și legendarul reprezintă, în realitate, adevăratele suporturi ale unei civilizații. De-a lungul timpului, aparența a jucat un rol mult mai important decât realitatea. Irealul domină aici realul.

Neputând gândi decât prin imagini, mulțimile nu se lasă impresionate decât de imagini. Numai acestea le înspăimântă sau le seduc, devenind mobiluri de acțiune.

De aceea, reprezentațiile teatrale care dau imaginea în forma cea mai limpede au întotdeauna o enormă influență asupra mulțimilor. Pâine și circ constituiau odinioară pentru plebea romană idealul de fericire. De-a lungul vremurilor, acest ideal s-a schimbat foarte puțin. Nimic nu frapează mai mult imaginația populară decât o piesă de teatru. Întreaga sală trăiește în același timp aceleași emoții, iar dacă acestea din urmă nu se transformă imediat în acte este pentru că spectatorul cel mai inconștient nu poate ignora faptul că este victima unei iluzii, că a răs sau a plâns pentru niște aventuri imaginare. Câteodată, totuși, sentimentele sugerate prin imagini sunt destul de puternice ca să tindă să se transforme în acte. S-a povestit adesea istoria aceluia teatru popular dramatic obligat să ia măsuri de protecție la ieșirea actorului care îl reprezenta pe trădător, spre a-l proteja de violențele spectatorilor indignați de crimele sale imaginare. După părerea mea, acesta este unul din indiciile cele mai bune ale stării mintale a mulțimilor și îndeosebi în privința ușurinței cu care este sugestionată. În ochii lor, irealul are aproape tot atâta importanță ca realul. Mulțimile manifestă o tendință vădită de a nu le diferenția.

Puterea cuceritorilor și forța statelor se întemeiază pe imaginația populară. Acționând asupra lor, imaginația antrenează mulțimile. Toate marile fapte istorice, crearea budismului, a creștinismului, a islamismului, Reforma, Revoluția și, în zilele

noastre, invazia amenințătoare a socialismului¹ sunt consecințele directe sau îndepărtate ale impresiilor puternice produse asupra imaginației mulțimilor.

Tot astfel, marii oameni de stat din toate timpurile și din toate țările, inclusiv tiranii absoluți, au socotit imaginația popula-ră drept suport al puterii lor. Nu au încercat vreodată să guverneze împotriva ei. „Numai dovedindu-mă catolic – spunea Napoleon în Consiliul de Stat – am reușit în războiul de la Vendée; dovedindu-mă musulman, m-am stabilit în Egipt, iar dovedindu-mă ultramontan², i-am câștigat pe preoți în Italia. Dacă aș fi guvernat un popor de evrei, aș fi restaurat templul lui Solomon.” Poate că niciodată, de la Alexandru și Cezar, niciun om mare nu a înțeles mai bine cum trebuie impresionată imaginația mulțimilor. Preocuparea sa constantă era aceea de a o stimula. Medita la aceasta în victoriile sale, în predici, în discursuri, în tot ce a întreprins. Până și pe patul său de moarte se mai gândea la asta.

Cum să stârnești imaginația mulțimilor? Vom vedea numaidecât. Să spunem de pe acum că demonstrațiile menite să influențeze inteligența și rațiunea ar fi incapabile să atingă acest scop. Antoniu nu a avut nevoie de o retorică savantă ca să răscoale poporul împotriva asasinilor lui Cezar. El le-a citit oamenilor testamentul celui omorât și le-a arătat cadavrul. Tot ceea ce frapează imaginația mulțimilor se prezintă sub forma unei imagini impresionante și clare, lipsite de interpretări adiacente sau neavând alt acompaniament decât câteva fapte surprinzătoare: o mare victorie, un mare miracol, o mare crimă, o mare speranță. Important este ca lucrările să fie înfățișate în bloc și fără vreo referire la cauzele lor. O sută de crime

¹ Gustave Le Bon a fost unul dintre criticii acerbi ai socialismului, considerând că lupta de clasă nu este o descoperire a lui Karl Marx ci o pură banalitate. Le Bon arată că toate teoriile sociale care au avut pretenția de a construi o societate în care să domine înțelegerea, dreptatea și egalitatea au fost un eșec, care conduce spre instaurarea unui regim polițienesc, înrudit cu regimurile totalitare. (vezi *La Psychologie du socialisme [Psihologia socialismului]*). (n.t.)

² Ultramontan = de dincolo de Alpi, în raport cu Franța; adică un catolic intransigent, adept al supremației papale. (n.t.)

mărunte sau o sută de mici accidente nu vor zgudui în vreun fel imaginația mulțimilor; pe când o singură crimă de proporții, o singură catastrofă o va zgudui profund, chiar dacă ar avea rezultate mai puțin ucigătoare decât cele o sută de mici accidente luate la un loc. Marea epidemie de gripă care a secerat, la Paris, 5 000 de vieți în câteva săptămâni, a tulburat puțin imaginația populară. Această veritabilă catastrofă nu se exprimă, într-adevăr, prin imagini vizibile, ci exclusiv prin datele săptămânale ale statisticii. Dar un accident care, în loc de aceste 5 000 de persoane, ar fi făcut să piară doar 500, în aceeași zi, într-o piață publică, ca urmare a unui eveniment vizibil, bunăoară prăbușirea Turnului Eiffel, ar fi produs asupra imaginației mulțimii o impresie adâncă. Posibila dispariție a unui transatlantic ce se presupunea, din lipsa altor informații, că s-a scufundat în larg, a răscolit, timp de opt zile, imaginația mulțimilor. Or, statisticile oficiale arată că, în același an, s-au pierdut o mie de mari ambarcațiuni. De aceste pierderi succesive, mult mai importante ca pierderi de vieți omenești și distrugerii de mărfuri, mulțimile nu se preocupă defel.

Așadar, nu faptele în sine frapează imaginația populară, cât felul în care ele sunt prezentate. Prin condensare, dacă pot spune așa, aceste fapte trebuie să producă o imagine tulburătoare care să umple și să obsedeze spiritul. A cunoaște arta de a emoționa mulțimile înseamnă a cunoaște arta de a le governa.

Capitolul IV

FORME RELIGIOASE PE CARE LE ÎMBRACĂ TOATE CONVINGERILE MULȚIMILOR

Ce este sentimentul religios. Acesta este independent de adorarea unei divinități. Caracteristicile sale. Puterea convingerilor care îmbracă formă religioasă. Diverse exemple. Zeii populari nu au dispărut niciodată. Forme noi sub care ei renasc. Formele religioase ale ateismului. Importanța acestor noțiuni din punct de vedere istoric. Reforma, Noaptea Sfântului Bartolomeu, Teroarea și toate evenimentele asemănătoare sunt consecința sentimentelor religioase ale mulțimilor și nu ale voinței indivizilor izolați.

Am văzut deja că mulțimile nu raționează, că ele admit sau resping în bloc ideile, nesuportând nici discuții, nici contradicții și că sugestiile ce acționează asupra lor invadează în totalitate câmpul lor de înțelegere, tinzând de îndată să se transforme în acte. Am văzut că mulțimile sugestionate în mod corespunzător sunt gata să se sacrifice pentru idealul care le-a fost sugerat. Am văzut, în sfârșit, că ele cunosc doar sentimente violente și extreme. Pentru ele, simpatia devine repede adorație și, abia apărută, antipatia se transformă în ură. Aceste indicii generale ne permit deja să presimțim natura convingerilor lor. Examinând îndeaproape convingerile mulțimilor, atât în epocile în care credința era exacerbată, precum și în perioadele de tumult politic, precum cele din ultimul secol, constatăm că ele prezintă totdeauna o formă specială, pe care n-o pot determina mai bine decât numind-o sentiment religios.

Sentimentul acesta are caracteristici foarte simple: adorarea unei ființe presupus superioare, teama de puterea care i se atribuie, supunerea oarbă la comandamentele sale, neputința de a-i pune în discuție dogmele, dorința de a le răspândi, tendința de a-i considera drept dușmani pe toți cei ce refuză să le admită. Fie că un asemenea sentiment se aplică unui Dumnezeu invizibil, unui idol de piatră, unui erou sau unei idei politice, el rămâne

totdeauna de esență religioasă. De asemenea, aici se contopesc supranaturalul și miraculosul. Mulțimile investesc cu aceeași putere misterioasă formula politică sau pe șeful victorios care le fanatizează momentan.

Omul este religios nu numai când adoră o divinitate, ci și atunci când își adună toate resursele spiritului, toate subordonările voinței, toată ardoarea fanatismului pentru o cauză sau o ființă devenită scopul și călăuza sentimentelor și acțiunilor sale. Intoleranța și fanatismul reprezintă accesoriile obișnuite ale unui sentiment religios. Ele sunt inevitabile la cei încredințați că posedă secretul fericirii pământești sau eterne. Aceste două trăsături se regăsesc la toți oamenii adunați în grup, atunci când îi pune în mișcare o convingere oarecare. Iacobinii din vremea Terorii erau la fel de religioși precum catolicii Inchiziției, iar teribila lor înflăcărare deriva din aceeași sursă. Convingerile mulțimilor îmbracă trăsăturile supunerii oarbe, ale intoleranței sălbatice, ale nevoii de propagandă violentă care sunt specifice sentimentului religios; deci se poate spune că toate credințele lor religioase au o formă religioasă. Eroul aclamat de mulțime este pentru ea un veritabil zeu. Așa a fost Napoleon timp de cincisprezece ani și nicio divinitate nu a avut adoratori mai fideli. Nicio divinitate nu i-a trimis mai ușor pe oameni la moarte. Zeii păgânismului și ai creștinismului nu au exercitat vreodată o dominare mai mare asupra sufletelor. Fondatorii de credințe religioase sau politice le-au fondat știind să impună mulțimilor sentimente de fanatism religios care îl fac pe om să-și afle fericirea în adorare și îl împing să-și sacrifice viața pentru idolul lui. Și așa a fost în toate vremurile. În minunata sa carte despre Galia romană, Fustel de Coulanges¹ observă că Imperiul roman nu s-a menținut prin forță, ci prin admirația religioasă pe care a inspirat-o. „Este un caz unic în istoria lumii, spune el, pe bună dreptate, ca un regim detestat de populații care să dureze cinci secole... Și este de neînțeles cum treizeci de legiuni ale Imperiului ar fi putut supune o sută de

¹ Fustel de Coulanges (1830-1889), istoric și scriitor francez, autor al lucrării *La cité antique* [Cetatea antică], (1864). (n.t.)

milioane de oameni“. Dacă aceștia au arătat supunere, este pentru că împăratul, personificând grandoarea romană, era în mod unanim adorat ca divinitate. Până și în cele mai mici așezări ale Imperiului există un altar al împăratului. „În vremea aceea s-a văzut ivindu-se în suflete, de la un capăt la celălalt al Imperiului, o religie nouă, care avea drept divinități pe împărații înșiși. Înaintea perioadei creștine, întreaga Galie, reprezentată de șazeci de cetăți, a înălțat în comun, în apropiere de Lyon, un templu închinat lui Augustus... Preoții templului, aleși de reuniunea cetăților galeze, erau cele mai importante personalități din țara lor... Este imposibil ca toate acestea să fie puse doar pe seama fricii și a servilismului. Nu puteau fi servile popoare întregi, și nu timp de trei secole. Nu cei de la curte îl adorau pe împărat, ci Roma. Era vorba despre întreaga Romă și nu numai de ea, ci și de Galia, Spania, Grecia și Asia“

Astăzi, majoritatea marilor cuceritori de suflete nu mai au altare, dar au statui și portrete, iar cultul lor nu este în esență diferit de cel de altădată. Pentru a reuși să înțelegem filosofia istoriei trebuie, întâi să pătrundem acest aspect fundamental al psihologiei mulțimilor: pentru ele trebuie să fii zeu ori nimic. Nu avem aici superstiții din alte timpuri, definitiv izgonite de rațiune. În lupta sa veșnică împotriva rațiunii, sentimentul niciodată n-a fost învins. Mulțimile nu mai vor să audă cuvintele divinitate ori religie, care le-au dominat atâta vreme; dar nicio epocă nu a văzut înălțându-se atâtea statui și altare ca în ultima sută de ani. Mișcarea populară cunoscută sub numele de boulangisme¹ a demonstrat cât de ușor sunt gata să reînvie instinctele religioase ale mulțimilor. Nu există han de țară care să nu aibă portretul „generalului“ I se atribuia puterea de a îndrepta toate nedreptățile, toate relele, și mii de oameni și-ar fi dat viața pentru dânsul. Ce loc n-ar fi cucerit el în istorie, dacă trăsăturile lui de caracter i-ar fi putut susține legenda! De fapt este o cu totul inutilă banalitate să repeți că mulțimilor le trebuie o religie. Convingerile politice și sociale, credința nu

¹ Mișcare politică franceză din anii 1885-1889, animată de generalul Georges Boulanger (1837-1891) (n.t.)

prind la ele decât dacă îmbracă întotdeauna forma religioasă care le pune la adăpost de orice îndoială. Ateismul, dacă ar fi posibil să se determine acceptarea sa de către mulțimi, ar avea întreaga ardoare intolerantă a unui sentiment religios și, în formele sale exterioare, ar deveni curând un cult. De altfel, evoluția micii secte pozitiviste ne oferă deja o dovadă. Ea seamănă cu cea nihilistă, a cărei istorie o știm de la profundul Dostoievski. Lămurit într-o bună zi de luminile rațiunii, el a spart icoanele divinităților și sfinților care împodobeau altarul micii sale capele, a stins lumânările și, fără să piardă timpul, a înlocuit icoanele distruse prin lucrările câtorva filosofi atei. Apoi, a reaprins cu pioșenie lumânările. Obiectul credinței sale religioase se transformase, dar se poate spune oare că și sentimentele sale religioase se schimbaseră cu adevărat?

Repet, nu înțelegem bine anumite evenimente istorice – pe cele mai importante – decât după ce ne dăm seama de forma religioasă pe care totdeauna sfârșesc prin a îmbrăca convingerile mulțimilor. Multe fenomene sociale reclamă mai degrabă studierea de către un psiholog decât de către un naturalist. Marele nostru istoric Taine nu a examinat Revoluția decât ca un naturalist, așa că geneza reală a evenimentelor adesea i-a scăpat¹. El a observat perfect faptele, dar, din pricina faptului că nu a pătruns psihologia mulțimilor, celebrul scriitor nu a reușit întotdeauna să ajungă la cauze. Dat fiind că faptele l-au îngrozit prin latura lor sângeroasă, anarhică și feroce, Taine n-a văzut în eroii mării epeei decât o hoardă de sălbatici epileptici, înrobiți de propriile instincte. Violențele Revoluției, masacrele, nevoia sa de propagandă, declarațiile de război făcute tuturor regilor se explică numai dacă vedem că s-a stabilit o nouă credință religioasă în sufletul mulțimilor. Reforma, Noaptea Sfântului Bartolomeu, războaiele religioase, Inchiziția, Terroarea sunt fenomene identice, săvârșite sub puterea sugestiei

¹ Trimitere la Hippolyte Taine, *Les Origines de la France contemporaine* [*L'ancien régime* (1875); *La Révolution I – l'anarchie* (1878); *La Révolution II – La conquête jacobine* (1881); *La Révolution III – Le gouvernement révolutionnaire* (1883); *Le Régime moderne* (1890-1893)]. (n.t.)

de sentimentele religioase care îndeamnă la extirparea, prin foc și sabie, a tot ce se opune instituirii noii credințe. Metodele Inchiziției și ale Terorii sunt ale unor credincioși adevărați. Dacă ar fi folosit alte metode, ei nu ar mai fi fost credincioși.

Răsturnări similare cu acelea pe care tocmai le-am evocat nu sunt posibile decât atunci când izvorăsc din sufletul mulțimilor. Cei mai autoritari despoți tot nu ar putea să le declanșeze. Istoricii care arată că masacrele din ziua Sfântului Bartolomeu¹ ar fi opera unui rege, ignoră atât psihologia mulțimilor cât și pe aceea a regilor. Astfel de manifestări nu pot ieși decât din sufletul popular. Puterea absolută a monarhului cel mai despotic nu face decât să grăbească sau să amâne puțin momentul izbucnirii lor. Nu regii au înfăptuit masacrele de Sfântul Bartolomeu, nici războaiele religioase, după cum nici Robespierre, Danton sau Saint-Just nu au făcut Teroarea. În spatele unor evenimente de acest fel se află totdeauna sufletul mulțimilor.

¹ Act despre care se știe că a fost ordonat de regele Carol al IX-lea la 24 august 1572, când peste 3 000 de protestanți au fost victimele unor intrigi de curte, însă pe fundalul atmosferei create în rândul poporului împotriva reformiștilor considerați complotiști, antipatrioți. (*n.t.*)

Cartea a II-a

OPINIILE ȘI CREDINȚELE MULȚIMILOR

Capitolul I

FACTORII ÎNDEPĂRTAȚI AI CREDINȚELOR ȘI OPINIILOR MULȚIMILOR

Factorii pregătitori ai credințelor mulțimilor. Nașterea credințelor mulțimilor este consecința unei elaborări anterioare. Studiarea diversilor factori ai acestor credințe. 1. Rasa. Influența predominantă pe care o exercită ea. Rasa reprezintă sugestiile ancestrale. 2. Tradițiile. Acestea sunt sinteza sufletului rasei. Importanța socială a tradițiilor. Prin ce și după ce au fost necesare, ele devin dăunătoare. Mulțimile sunt conservatoarele cele mai tenace ale ideilor tradiționale. 3. Timpul. El pregătește instituirea credințelor și, ulterior, distrugerea lor. Ordinea poate ieși din haos datorită lui. 4. Instituțiile politice și sociale. Ideea eronată a rolului lor. Influența lor este extrem de slabă. Ele sunt efecte, nu cauze. Popoarele nu ar fi în stare să-și aleagă instituțiile care li se par cele mai bune. Instituțiile sunt etichete care, sub același titlu, subsumează lucrurile cele mai diferite. Cum se pot elabora constituțiile. Necesitatea pentru anumite popoare a unor instituții rele din punct de vedere teoretic, cum este centralizarea. 5. Instrucția și educația. Eroarea ideilor actuale privind influența instruirii asupra mulțimilor. Indici statistici. Rolul demoralizator al educației latine. Influența pe care ar putea s-o exercite instruirea. Exemple furnizate de diferite popoare.

Tocmai am cercetat constituția mintală a mulțimilor. Cunoaștem felul lor de a simți; de a gândi, de a raționa. Să examinăm acum modul în care se nasc și se instituie opiniile și credințele lor. Factorii care determină aceste opinii și credințe sunt de două feluri: factori îndepărtați și imediați. Factorii îndepărtați determină mulțimile să adopte anumite convingeri și să le respingă pe altele. Ele pregătesc terenul pe care încolțesc deodată ideile noi, ale căror forță și efecte uimesc, dar a căror spontaneitate nu e decât aparentă. Explozia și punerea în practică a anumitor idei de către mulțimi capătă uneori un aspect de surpriză fulgerătoare. Nu avem aici decât un efect superficial, în spatele căruia trebuie să căutăm mai mereu un lung proces anterior.

Factorii imediați sunt cei care, suprapunându-se pe acest lung travaliu, fără care nu ar putea acționa, provoacă

persuasiunea activă la mulțimi, adică fac să ia formă ideea și o declanșează, cu toate consecințele. Sub impulsul acestor factori imediați se ivesc deciziile care ridică brusc colectivitățile; datorită lor izbucnește o răscoală sau se declară o grevă; datorită lor, mase enorme îl aduc pe un om la putere sau răstoarnă un guvern.

În toate evenimentele importante ale istoriei se constată acțiunea succesivă a acestor două ordine de factori. Revoluția franceză, pentru a oferi doar unul dintre cele mai impresionante exemple, a avut printre factorii săi îndepărtați criticile scriitorilor, abuzurile vechiului regim. Sufletul mulțimilor, astfel pregătit, s-a răzvrătit apoi ușor, ca urmare a factorilor imediați, cum sunt discursurile unor oratori sau rezistențele curții legate de propunerea unor reforme neînsemnate. Printre factorii îndepărtați se disting unii cu caracter general, pe care îi regăsim la baza tuturor credințelor și opiniilor mulțimilor; aceștia sunt: rasa, tradițiile, timpul, instituțiile, educația. Vom arăta în continuare rolul fiecăruia dintre ei.

1. Rasa

Factorul rasă este unul de prim-plan, deoarece fie și numai el singur este mult mai important decât toți ceilalți. L-am studiat suficient într-o carte precedentă, ca să mai fie acum util să revenim pe larg asupra lui. Am arătat acolo ce este o rasă istorică și cum, de îndată ce caracteristicile sale s-au format, credințele, instituțiile și artele, într-un cuvânt toate elementele civilizației devin expresia exterioară a sufletului rasei. Puterea rasei este de așa natură încât niciun element nu ar putea să treacă de la un popor la altul fără să sufere transformările cele mai profunde¹. Mediul, împrejurările, evenimentele reprezintă sugestiile sociale ale momentului. Ele pot exercita o acțiune

¹ Aceasta este o constatare nouă, fără de care însă devenirea istorică ar rămâne de neînțeles și de aceea am consacrat mai multe capitole pentru demonstrarea ei în lucrarea mea *Les lois psychologiques de l'évolution des peuples* [*Legile psihologice și evoluția popoarelor*]. Cititorul va vedea aici că, în pofida unor aparențe înșelătoare, nici limba, nici religia, nici artele, altfel spus, niciun alt element de civilizație nu poate trece intact de la un popor la altul. (*n.a.*)

importantă, dar totdeauna vremelnică, dacă este contrară sugestiilor rasei, adică întregii serii de strămoși. Vom avea prilejul, în câteva capitole ale prezentei lucrări, să revenim la influența rasei și să arătăm că această influență este atât de mare încât domină caracteristicile speciale ale sufletului mulțimilor. Tocmai de aceea, diverse țări prezintă în ceea ce privește credințele lor și comportamentul deosebiri foarte pronunțate și nu pot fi influențate în același mod.

2. Tradițiile

Tradițiile reprezintă ideile, trebuințele, sentimentele trecutului. Ele constituie sinteza rasei și apasă cu toată greutatea asupra noastră. Științele biologice s-au transformat de când embriologia a arătat influența imensă a trecutului în evoluția viețuitoarelor; se va întâmpla la fel și cu științele istorice atunci când această noțiune va fi mai răspândită. Ea nu este încă îndeajuns de cunoscută și mulți oameni de stat au rămas la ideile teoreticienilor din secolul trecut, imaginându-și că o societate se poate rupe de trecutul său și că poate fi reconstruită piesă cu piesă, luându-se drept călăuză luminile rațiunii. Un popor este un organism creat de trecut. Ca orice organism, el nu se poate modifica decât prin acumulări ereditare lente. Adevărații conducători de popoare sunt tradițiile acestora; și, așa cum am repetat-o de atâtea ori, popoarele nu-și schimbă ușor decât formele exterioare. Fără tradiții, adică fără suflet național, nicio civilizație nu este posibilă.

În fapt, cele două mari ocupații ale omului, de când există el, au fost crearea unei rețele de tradiții, apoi distrugerea acestora atunci când efectele lor beneficătoare s-au uzat. Fără tradiții stabile nu există civilizație; fără lenta eliminare a acestor tradiții nu există progres. Dificultatea constă în a găsi echilibrul între stabilitate și variabilitate. Dificultatea aceasta este imensă. Când un popor lasă obiceiurile sale să se fixeze prea solid, de-a lungul a numeroase generații, el nu mai poate evolua și devine, precum China, incapabilă de perfecționare. Chiar și revoluțiile violente devin neputincioase, căci se întâmplă atunci fie ca fragmentele sfărâmate ale lanțului să se

sudeze și trecutul să-și reia cursul fără schimbări, fie ca fragmentele dispersate să genereze anarhia și, în scurt timp, decadența. În consecință, sarcina fundamentală a unui popor trebuie să fie aceea de a păstra instituțiile trecutului, modificându-le puțin câte puțin. Sarcină grea. Romanii, în timpurile vechi, englezii, în cele moderne, sunt aproape singurii care au realizat-o.

Conservatorii cei mai stăruitori ai ideilor tradiționale și care se opun cu obstinație schimbării lor sunt tocmai mulțimile și îndeosebi categoriile de mulțimi care constituie castele. Am insistat asupra acestui spirit conservator și am arătat că mulți revoltați nu ajung decât la schimbări de cuvinte. La finele secolului trecut, în fața bisericilor distruse, a preoților expulzați sau ghilotinați, a persecuției universale a cultului catolic, se putea crede că vechile idei religioase și-au pierdut toată puterea; cu toate acestea, după câțiva ani reclamațiile au condus la reinstituirea cultului abolit¹. Niciun exemplu nu demonstrează mai bine puterea tradițiilor asupra sufletului mulțimilor. Nu templele adăpostesc idolii cei mai redutabili, și nici palatele pe tiranii cei mai despotici. Acestea sunt distruse cu ușurință. Stăpânitorii invizibili care domnesc în sufletele noastre scapă oricărui efort de distrugere și nu cedează decât lentei uzuri a secolelor.

3. Timpul

În problemele sociale, ca și în problemele biologice, unul dintre cei mai activi factori este timpul. El este adevăratul creator și marele distrugător. El este acela care a clădit munții din fire de nisip și care a ridicat până la demnitatea umană

¹ Raportul vechiului membru al Convențiunii, Fourcroy, citat de Taine, este foarte clar din acest punct de vedere: „Ceea ce vedem pretutindeni în legătură cu sărbătorirea duminicii și în legătură cu frecventarea bisericilor dovedește că masa francezilor vrea să se revină la vechile uzanțe și nu mai este cazul să se reziste acestei înclinații naționale... Marea masă a oamenilor are nevoie de religie, de cult și de preoți. Este o eroare a câtorva filosofi moderni, în care eu însumi am fost antrenat, aceea de a crede în posibilitatea unei instruirii destul de răspândite spre a distruge prejudecățile religioase: ele sunt, pentru marea număr de nenorociți, o sursă de consolare... Deci trebuie să-i lăsăm masei poporului preoții săi, altarele sale, cultul său.“ (n.a.)

obscura celulă a erelor geologice. Pentru a transforma un fenomen oarecare intervin secole. Pe bună dreptate, s-a spus că o furnică ar putea șterge de pe planetă masivul Mont Blanc, dacă ar avea timp. O ființă care ar avea puterea magică să varieze timpul după voia sa ar avea puterea pe care credincioșii o atribuie zeilor lor. Noi însă nu avem aici a ne ocupa decât de influența timpului în geneza opiniilor mulțimilor. Acțiunea sa este imensă și din acest punct de vedere. El ține sub dependența sa marile forțe – precum rasa – care nu se pot forma fără el. El face să evolueze și să moară toate credințele. Prin el își dobâdesc puterea și tot prin el și-o pierd. Timpul pregătește opiniile și credințele mulțimilor, adică patul lor de germinație. Rezultă de aici că anumite idei realizabile într-o epocă nu sunt realizabile în alta. Timpul acumulează imensul reziduu de credințe și convingeri pe care iau naștere ideile unei epoci. Ele nu apar la întâmplare și fără temei. Rădăcinile lor se afundă în trecut. Dacă ele înfloresc, timpul este acela care le-a pregătit apariția și totdeauna trebuie să ne întoarcem ca să concepem geneza. Sunt fiice ale trecutului și mame ale viitorului, dar mereu rămân sclavele timpului.

Așadar, acesta din urmă este adevăratul nostru stăpân și este suficient să-l lăsăm să acționeze ca să vedem toate lucrurile transformându-se. Astăzi ne neliniștesc foarte tare aspirațiile amenințătoare ale mulțimilor, distrugerile și răsturnările pe care le prevestesc. Timpul se va ocupa de restabilirea echilibrului.

„Niciun regim – scrie cu justețe dl Lavisse¹ – nu se va clădi într-o singură zi. Structurile politice și sociale sunt opere care au nevoie de secole pentru a se cristaliza: feudalitatea a existat informă și haotică vreme de câteva secole, înainte de a-și găsi regulile; de asemenea, monarhia absolută a trăit timp de secole mai înainte de a-și găsi mijloace caracteristice de guvernare și a avut mari necazuri în aceste perioade de așteptare“

¹ Ernest Lavissee (1842-1922), istoric francez, coordonatorul lucrării *Histoire de la France contemporaine depuis la Révolution jusqu'à la paix de 1919* [Istoria Franței contemporane de la Revoluție la Pacea de la 1919] (1920-1922). (n.t.)

4. Instituțiile politice și sociale

Ideea că instituțiile pot remedia defectele societății, că progresul popoarelor rezultă din perfecționarea constituțiilor și guvernelor și că schimbările sociale se operează prin efectul decretelor; ideea aceasta, zic, este foarte răspândită încă. Revoluția franceză a avut-o drept punct de plecare, iar teoriile sociale actuale se întemeiază pe ea. Un șir continuu de experiențe nu a reușit să zdruncine această redutabilă himeră. În zadar, filosofi și istorici au încercat în zadar să-i demonstreze absurditatea. Cu toate acestea, nu le-a fost greu să arate că instituțiile sunt fiicele ideilor, sentimentelor și moravurilor; și că nu refacem ideile, sentimentele și moravurile rescriind codurile de legi. Un popor nu își alege instituțiile după bunul plac, așa cum nu-și alege culoarea ochilor sau a părului. Instituțiile și formele de guvernământ reprezintă produsul rasei. Departe de a fi modelatoarele unei epoci, ele sunt creațiile epocii. Popoarele nu sunt guvernate potrivit capriciilor lor de moment, ci așa după cum o cere caracterul lor. Uneori este nevoie de secole pentru ca formarea unui regim politic, după cum se cer secole spre a-l schimba. Instituțiile nu au vreo virtute intrinsecă; ele nu sunt nici bune, nici rele în sine. Bune la un moment dat pentru un public anume, pot fi detestabile pentru un altul. Așadar, un popor nu are nicidecum puterea de a-și schimba realmente instituțiile. Desigur că poate, cu prețul unor revoluții violente, să le modifice numele, dar fondul nu se modifică. Numele sunt etichete goale de care istoricul, preocupat de valoarea reală a lucrurilor, nu are a ține seama. Așa se explică, de pildă, statutul Angliei¹, cea mai democratică țară din lume, supusă totuși unui regim monarhic, pe când republicile hispano-americane, orânduite de constituții republicane, suferă cele mai apăsătoare despotisme. Caracterul popoului și nu guvernămintele determină destinele lor. Am încercat

¹ Este ceea ce recunosc, chiar și în Statele Unite, republicanii cei mai avansați. Ziarul american *Forum* exprima această opinie categorică în termeni pe care îi reproduc aici după *Review of Reviews* din decembrie 1894: „Nu trebuie să uităm niciodată, fie că suntem cei mai fervenți inamici ai aristocrației, că Anglia este astăzi cea mai democratică țară din lume, țara unde drepturile individului sunt cele mai respectate, țara unde indivizii au cea mai mare libertate.“ (n.a.)

să stabilesc acest adevăr într-un volum precedent, sprijinindu-mă pe exemple incontestabile¹.

Este deci o sarcină puerilă, un exercițiu de retor să-ți pierzi timpul cu redactarea de constituții. Necesitatea și timpul își iau asupra lor sarcina de a le elabora, atunci când sunt lăsați să acționeze acești doi factori. Marele istoric Macaulay² arată, într-un pasaj pe care ar trebui să-l învețe pe de rost politicienii din toate țările latine, că anglo-saxonii au înțeles acest lucru. După ce a explicat binefacerile legilor care par, din punctul de vedere al rațiunii pure, un haos de absurdități și de contradicții, compară duzinile de constituții decedate în convulsiiunile popoarelor latine ale Europei și Americii cu constituția Angliei, subliniind că aceasta din urmă nu a fost schimbată decât foarte lent, pe părți, sub influența necesităților imediate și niciodată ca urmare a unor raționamente speculative. „Nu simetria trebuie să ne preocupe întâi de toate, ci utilitatea; să nu îndeplătam niciodată o anomalie doar pentru că este o anomalie; nu trebuie să inovăm niciodată dacă nu se simte nevoia, iar dacă se simte, să inovăm exact în măsura necesară acoperirii nevoii respective; să nu instituim vreo propunere mai largă decât cazul particular pe care vrem să-l remediem; acestea sunt regulile care, de pe vremea lui Ioan³ și până în epoca reginei Victoria, au călăuzit în genere deliberările celor 250 de parlamente“

Ar trebui să luăm una câte una legile, instituțiile fiecărui popor, pentru a arăta în ce măsură sunt expresia nevoilor rasei și că, din această pricină, nu pot fi schimbate brusc. Se pot face considerații filosofice, de exemplu, asupra avantajelor și inconvenientelor centralizării; dar când vedem un popor compus din

¹ Gustave Le Bon, *L'homme et les sociétés. Leurs origines et leur histoire* [Omul și societățile. Originile și istoria] (Tome I, *Développement physique et intellectuel de l'homme*; Tome II, *Développement des sociétés*). (n.t.)

² Thomas Babington Macaulay (1800-1859), istoric și om politic englez, membru al Partidului Liberal, ministru de Război, autorul lucrării *The History of England from the Accession of James the Second* [Istoria Angliei de la urcarea pe tron a lui James II] (5 volume, 1849). (n.t.)

³ Ioan fără de Țară, rege al Angliei în perioada 1199-1216, căruia feudalii i-au impus, în penultimul an al domniei sale, *Magna Charta Libertatum*. (n.t.)

rase diferite făcând eforturi de milenii spre a ajunge la această centralizare, când constatăm că o mare revoluție care a avut drept scop distrugerea tuturor instituțiilor trecutului, pentru ca apoi să fie obligată nu numai să respecte această centralizare, ci să o și exagereze, atunci putem conchide că este rodul necesității imperioase și să deplângem necugetarea oamenilor politici care vorbeau despre distrugerea ei. Dacă, din întâmplare, opinia lor ar triumfa, reușita ar fi semnalul unei anarhii profunde¹, care ne-ar readuce, de altfel, la o nouă centralizare, mai împovărătoare decât cea veche.

Din cele de mai sus rezultă că nu în instituții trebuie să căutăm mijlocul de a acționa profund asupra sufletului mulțimilor. Unele țări, precum Statele Unite, prosperă miraculos cu instituții democratice, iar altele, cum sunt republicile latino-americane, vegetează în cea mai lamentabilă anarhie, în pofida unor instituții asemănătoare. Aceste instituții sunt tot atât de străine de grandoarea unora cât și de decăderea celorlalte. Popoarele rămân guvernate de caracterul lor și orice instituție care nu se mulează pe acest caracter nu reprezintă decât o haină de împrumut, o deghizare vremelnică. Desigur, s-au purtat războaie sângeroase, au avut loc revoluții violente, și încă vor mai avea loc, spre a se impune instituțiile cărora li se atribuie puterea supranaturală de a crea fericirea. Deci s-ar putea spune, într-un sens, că instituțiile acționează asupra sufletului mulțimilor pentru că ele sunt cele care generează asemenea mișcări. Noi însă știm că, în realitate, triumfătoare sau înfrânte, ele nu posedă în sine vreo virtute. Urmărind cucerirea lor, nu ajungem, așadar, decât să alergăm după himere.

¹ Dacă facem o apropiere între profundele disensiuni religioase și politice care au separat diferitele părți ale Franței (ceea ce ține în mod evident de rasă) și tendințele separatiste din timpul Revoluției, ce au reizbucnit către sfârșitul războiului franco-prusac, constatăm că diversele naționalități care trăiesc pe pământ francez sunt încă departe de a fi fuzionat complet. Centralizarea impusă de Revoluție și crearea unor departamente artificiale menite să amestece vechile provincii au fost, fără îndoială, o întreprindere utilă. Dacă descentralizarea, despre care vorbesc astăzi spirite necugetate, ar putea fi înfăptuită, ar duce imediat la discordie. A nu ține seama de asta înseamnă a uita istoria noastră. (*n.a.*)

5. Învățământul și educația

Printre ideile dominante ale timpului nostru se află și următoarea: instruirea are drept rezultat sigur perfecționarea oamenilor și chiar egalitatea lor. Prin simpla repetare, aserțiunea aceasta a devenit una dintre dogmele cele mai greu de zdruncinat ale democrației. Ar fi greu să abordăm acum această dogmă, la fel de greu cum era odinioară să te atingi de cele ale bisericii.

Dar asupra acestui punct, ca și asupra a multor altele, ideile democratice se află în profund dezacord cu datele psihologiei și cele ale experienței. Câțiva filosofi eminenti, îndeosebi Herbert Spencer, nu au avut dificultăți prea mari ca să arate că instruirea nu-l face pe om nici mai moral, nici mai fericit, că nu-i modifică instinctele și pasiunile ereditare și că, rău direcționată, poate deveni mai degrabă primejdioasă decât utilă. Statisticienii au confirmat aceste considerații spunându-ne că criminalitatea crește odată cu generalizarea instruirii, sau cel puțin odată cu generalizarea unei instruirii; că cei mai răi dușmani ai societății, anarhiștii, se recrutează adesea dintre premianții școlilor. Un distins magistrat, domnul Adolphe Guillot, făcea observația că azi există 3 000 de criminali, față de 1 000 de analfabeți și că, în 50 de ani, criminalitatea a crescut de la 227 la 100 000 de locuitori la 552, înregistrând, cu alte cuvinte, o creștere de 133%. Și el, și colaboratorii săi au remarcat că, în principal, criminalitatea crește în rândul tinerilor pentru care școala gratuită și obligatorie a înlocuit ucenicia făcută la patron. Fără îndoială, nimeni nu a susținut vreodată că instruirea bine îndrumată nu ar putea da rezultate practice foarte utile, dacă nu pentru a ridica moralitatea, cel puțin pentru a dezvolta capacitățile profesionale. Din nefericire, popoarele latine, mai ales de treizeci de ani încoace, și-au bazat sistemul de instruire pe principii foarte defectuoase și, în pofida observațiilor unor spirite eminente, persistă în lamentabilele lor erori. Eu însumi am arătat, în mai multe lucrări¹, că educația noastră actuală transformă în dușmani ai societății un

¹ A se vedea *Psychologie du socialisme*, 7e édit., și *Psychologie de l'éducation*, 14e édition. (n.a.)

mare număr dintre cei care au primit-o și recrutează discipoli pentru cele mai dăunătoare forme de socialism.

Primul pericol al acestei educații – cu deplină justete calificată drept latină – este acela de a se întemeia pe o eroare psihologică fundamentală: primejdia de a-și imagina că recitarea de manuale dezvoltă inteligența. În consecință, ne dăm silința să învățăm cât mai mult posibil și, de la școala primară la doctorat sau concursurile pentru titlul de agregat, tânărul nu face decât să ingurgiteze conținutul cărților, fără a-și exersa vreodată judecata proprie și inițiativa. Pentru el, instruirea constă în a recita și a asculta. „Să înveți lecții, să știi pe dinafară o gramatică sau un compendiu, să repeți, să imiți perfect, iată – scria un fost ministru ai instrucțiunii publice, dl Jules Simon – o educație nostimă în care orice efort este un act de credință față de infailibilitatea dascălului și care nu face decât să ne micșoreze și să ne facă neputincioși“. Dacă această educație nu ar fi decât inutilă, ne-am putea mărgini să-i deplângem pe nefericiții copii pe care, în locul atâtor lucruri necesare, preferăm să-i învățăm genealogia fiilor lui Clotaire¹, luptele Neustriei² și Austrasiei³, ori clasificările zoologice; dar ea prezintă pericolul mult mai serios de a inspira celui care a primit-o un dezgust excesiv față de condițiile în care s-a născut și dorința nestăpânită de a evada din aceste condiții. Muncitorul nu mai vrea să rămână muncitor, țăranul nu mai dorește să fie țăran, iar ultimul dintre burghezi nu vede pentru fiii săi altă carieră posibilă decât funcțiile de funcționar al statului. În loc să-i pregătească pe oameni pentru viață, școala nu-i pregătește decât pentru funcții publice, unde reușita nu cere nicio sclipire de inițiativă; la baza scării sociale, ea creează aceste armate de proletari nemulțumiți de soarta lor și mereu gata de revoltă; sus, burghezia noastră frivolă, sceptică și credulă totodată, îndoctrinată cu încrederea superstițioasă în statul-providență pe care, totuși, mereu îl vorbește de rău, învinovățind

¹ Nume purtat de mai mulți dintre regii francezi, urmași ai lui Clovis în secolele VI-VIII. (*n.t.*)

² Unul din statele Franței merovingiene. (*n.t.*)

³ Numită și „regatul de Est“, acest stat franc a fost mult timp rivalul Neustriei. De aici s-a ridicat dinastia carolingiană. (*n.t.*)

întotdeauna guvernul de propriile ei greșeli și incapabilă să întreprindă ceva fără intervenția autorității.

Statul, care produce, cu ajutorul manualelor, pe toți acești posesori de diplomă, nu poate folosi decât un mic număr dintre ei, lăsându-i prin forța împrejurărilor pe ceilalți fără serviciu. E nevoit deci să se resemneze a-i hrăni pe cei dintâi și să-i aibă drept inamici pe ceilalți. Din vârful și până la baza piramidei sociale, masa formidabilă a posesorilor de diplome asediază astăzi carierele. Un negustor poate cu greu să-și găsească un agent pe care să-l trimită ca reprezentant în colonii, pe când posturi oficiale din cele mai modeste sunt solicitate de mii de candidați.

Numai departamentul Senei numără 20 000 de institutori și institutoare fără posturi, care, disprețuind ogoarele și atelierile, se adresează statului ca să le asigure existența. Numărul celor aleși fiind restrâns, cel al nemulțumiților este imens. Aceștia din urmă sunt gata de revoltă, indiferent de șefii lor și scopul urmărit. Acumularea de cunoștințe inutilizabile este un mijloc sigur de transformare a omului în revoltat¹. Evident, este prea târziu spre a mai înfrunța un astfel de curent. Doar experiența, cea din urmă educatoare a popoarelor, va avea drept sarcină să ne dezvăluie eroarea. Numai ea va putea dovedi necesitatea înlocuirii odioaselor noastre manuale, a jalnicelor noastre concursuri printr-o instruire profesională capabilă să-i readucă pe tineri către ogoare, către atelier, către întreprinderile din colonii, astăzi în stare de delăsare.

¹ Fenomenul nu este, de altfel, specific popoarelor latine; îl observăm și în China, țară condusă și ea de o solidă ierarhie de mandarini și unde mandarinatul se obține tot prin concurs, pentru care singura probă este recitarea din cărți. Armata știutorilor de carte fără slujbă este considerată astăzi în China o veritabilă problemă națională. La fel în India, unde, după ce englezii au deschis școli, nu pentru a educa, ca în Anglia, ci pur și simplu spre a-i instrui pe indigeni, s-a format o clasă specială de știutori de carte, Babu, care, atunci când nu pot dobândi o poziție, devin dușmanii puterii engleze. La toți acești Babu prevăzuți sau nu cu slujbe, cel dintâi efect al instruirii a fost scăderea enormă a nivelului lor de moralitate. Am insistat pe larg asupra acestui aspect în cartea mea *Les civilisations de l'Inde [Civilizațiile Indiei]*. Toți autorii care au vizitat marea peninsulă au constatat același lucru. (n.a.)

Această instruire profesională, atât de cerută astăzi de toate spiritele luminate, a fost aceea primită odinioară de părinții noștri și pe care au știut s-o păstreze popoarele care domină azi lumea prin voința, inițiativa și spiritul lor întreprinzător, în pagini remarcabile, din care voi reproduce mai jos pasaje esențiale; Taine a arătat limpede că educația noastră de altădată era ceea ce este astăzi educația engleză sau americană și, făcând o paralelă între sistemul latin și sistemul anglo-saxon, el a pus în lumină consecințele celor două metode.

Poate că am putea să acceptăm toate inconvenientele educației noastre clasice dacă ea nu ar face decât declassați și nemulțumiți, dacă achiziția superficială a atâtor cunoștințe și recitarea perfectă a atâtor manuale ar ridica nivelul de inteligență. Dar ajunge ea cu adevărat la acest rezultat? Nu, din păcate! Judecată, experiență, inițiativă, caracter sunt condițiile reușitei în viață, dar nu cărțile ne învață despre ele. Cărțile sunt dicționare de folos, dar din care este absolut fără rost să înmagazinezi în memorie pasaje lungi.

Instruirea profesională poate dezvolta inteligența într-o măsură care scapă cu totul instruirii clasice. Taine a arătat lucrul acesta foarte bine într-o pagină pe care o reproducem: „Ideile nu se formează decât în mediul lor natural și normal; ceea ce le face să rodească sunt nenumăratele impresii sensibile pe care tânărul le trăiește zilnic în atelier, în mină, la tribunal, în biroul notarului, pe șantier, în spital, la vederea uneltelor, materialelor și operațiilor, în prezența clienților, a muncitorilor, a muncii, a lucrului bine sau rău făcut, costisitor sau lucrativ. Micile percepții specifice ochiului, urechii, mâinilor și chiar mirosului, primite involuntar și elaborate în taină, se organizează pentru a-i sugera mai devreme sau mai târziu cutare combinație nouă, cutare simplificare, economie, perfecționare sau invenție. Tânărul francez e privat însă de toate aceste contacte prețioase, de toate aceste elemente asimilabile și indispensabile, tocmai la vârsta cea mai rodnică: șapte sau opt ani el este sechestrat într-o școală, departe de experiența directă și personală care i-ar fi oferit înțelegerea exactă și vie a lucrurilor, a oamenilor și a diferitelor căi de a se folosi de toate acestea.

...Cel puțin nouă din zece tineri și-au pierdut timpul și energia, mai mulți ani din viață, anii cei mai prolifici, mai importanți sau chiar decisivi: țineți cont mai întâi de jumătate sau două treimi din cei care se prezintă la examen, adică refuzării; apoi, dintre admiși, gradați, posesori de brevete și diplome, încă o jumătate sau două treimi, adică surmenații. Li s-a cerut prea mult pretinzându-li-se ca în cutare zi, pe un scaun sau în fața unui tablou, să fie, timp de două ore și pentru un grup de științe, repertorii vii ale întregii cunoașteri umane. Într-adevăr, ei au fost aceasta, sau au fost cu aproximație, în acea zi, timp de două ore; dar, după o lună mai târziu, nu mai sunt; nu ar mai putea susține un nou examen; cunoștințele lor, prea numeroase și copleșitoare, alunecă neîncetat în afara spiritului lor și noi achiziții nu mai fac. Vigoarea lor mentală a sucombat; seva fecundă a secăt; apare omul făcut și adesea acesta este un om sfârșit. Acesta, așezat, căsătorit, resemnat să se învârtească în cerc, la nesfârșit în același cerc, cantonează în oficiul său restrâns; își îndeplinește slujba corect, nimic mai mult. Randamentul este mediocru; cu siguranță, rezultatul nu acoperă cheltuielile. În Anglia și în America, unde, ca înainte de 1789 în Franța, se folosește procedeul opus, randamentul obținut este egal sau superior.

Ilustrul istoric arată apoi care este deosebirea dintre sistemul nostru și acela al anglo-saxonilor. La ei, învățătura nu provine din cărți, ci din lucrurile în sine. Inginerul, de exemplu, format într-un atelier și niciodată într-o școală, poate ajunge exact la gradul corespunzător inteligenței sale, muncitor sau maestru în caz că este incapabil să meargă mai departe, inginer dacă aptitudinile sale i-o permit. De altminteri este un procedeu democratic și util societății, în contrast cu acela care face să depindă întreaga carieră a unui individ de un concurs pe care l-a susținut timp de câteva ore, la vârsta de 18 sau 20 de ani. În spital, în mină, în manufactură, la arhitect, la omul legii, elevul, admis de foarte tânăr, își face ucenicia și stagiul, așa cum se întâmplă la noi cu un secretar de birou de avocatură sau cu un ucenic într-ale picturii. În prealabil, înainte de a intra ca ucenic, tânărul a putut urma un curs general și sumar, spre a învăța

cadrul depozitării observațiilor pe care urmează a le face de îndată. Cu toate acestea, adeseori, la îndemâna sa se află câteva cursuri tehnice pe care le va putea frecventa în orele libere, spre a coordona treptat experiențele cotidiene pe care le face. Cu un asemenea regim, capacitatea practică sporește și se dezvoltă de la sine, exact în măsura pe care o comportă facultățile elevului și în direcția impusă de viitoarea sa ocupație, de munca specială la care vrea să se adapteze încă de pe băncile școlii. În felul acesta, în Anglia și în Statele Unite tânărul ajunge repede să dea tot ce poate da. La 25 de ani, și chiar mai devreme, dacă are fondul potrivit, este nu doar un executant util, ci și un întreprinzător spontan, nu numai un angrenaj, ci un adevărat motor. În Franța, unde a prevalat procedeul contrar și unde, cu fiecare generație, devine tot mai chinezesc, totalul forțelor pierdute este enorm.

Și marele filosof ajunge la următoarea concluzie în ceea ce privește inconvenientele crescânde ale educației noastre latine despre viață: „La trei etaje ale instruirii, pentru copii, adolescenți și tineret, pregătirea teoretică și școlară în bănci, cu ajutorul cărților, s-a prelungit și s-a supraîncărcat în vederea examenului de absolvire, de grad, de diplomă, exclusiv în scopul acesta și cu ajutorul celor mai rele mijloace, prin aplicarea unui regim anti-natural și antisocial, prin amânarea excesivă a uceniciei practice, prin internat, antrenament artificial și îndopare mecanică, prin surmenare, fără a se ține seama de viitor, de vârsta adultă și de ocupațiile viguroase cărora bărbatul va trebui să le facă față, neținându-se seama de lumea reală în care tânărul va intra, de societatea la care trebuie să-l adaptăm sau să-l resemnăm anticipat, de conflictul uman în care, spre a se apăra și a se ține în picioare, el trebuie, în prealabil, echipat, înarmat, exersat, călit. Acest bagaj indispensabil, această achiziție mai importantă decât toate celelalte, această soliditate a bunului simț, a voinței și a nervilor școlile noastre nu o dau; cu totul pe dos, departe de a-l califica, ele îl descalifică în ceea ce privește condiția sa viitoare și definitivă. În consecință, intrarea sa în lume și primii pași pe terenul acțiunii practice nu sunt decât o suită de căderi dure-roase; tânărul rămâne cu moartea în suflet, doborât pentru multă vreme, uneori estropiat pentru totdeauna. Este o încercare grea și

periculoasă; echilibrul moral și mintal se alterează în această încercare și există riscul de a nu se mai putea restabili; deziluzia vine, prea brusc și total; decepțiile sunt prea mari și durerile prea adânci¹

Ne-am îndepărtat oare, cu cele de mai sus, de psihologia mulțimilor? Cu certitudine nu. Pentru a înțelege ideile, credințele care germinează azi și care vor apărea în viitor, trebuie să știm cum a fost pregătit terenul. Învățătura oferită tineretului dintr-o țară ne permite să prevedem în linii mari destinul acelei țări. Educația generației actuale îndreptățește cele mai sumbre previziuni. În parte, cu ajutorul instruirii și educației se ameliorează sau se alterează sufletul mulțimilor. Era deci necesar să arătăm cum sistemul actual l-a modelat și cum mase de oameni indiferenți ori neutri au devenit progresiv o imensă armată de nemulțumiți, gata să urmeze toate sugestiile utopiștilor și retorilor. Astăzi, școala formează nemulțumiți și anarhiști și pregătește pentru popoarele latine momentul decadenței.

¹ Taine, *Le régime moderne* [*Regimul modern*], t. II, 1894. Aceste pagini sunt aproape ultimele pe care le-a scris Taine. Ele rezumă în chip admirabil rezultatele lungii sale experiențe. Educația este singurul nostru mijloc de a acționa asupra sufletului unui popor. Este profund trist că aproape nimeni în Franța nu a putut ajunge să înțeleagă ce redutabil element de decadență constituie învățământul nostru actual. În loc să înalțe tineretul, el îl înjosește și îl pervertește. (n.a.)

Capitolul II

FACTORII IMEDIAȚI AI OPINIILOR MULȚIMILOR

1. Imaginile, cuvintele și formulele. Puterea magică a cuvintelor și formulilor. Puterea cuvintelor este legată de imaginile pe care le evocă, independent de sensul lor real. Aceste imagini variază de la o epocă la alta, de la o rasă la alta. Uzura cuvintelor. Exemple de variații ale sensului unor cuvinte uzuale. Utilitatea politică a redenumirii lucrurilor vechi, atunci când cuvintele cu care erau desemnate acestea produceau o impresie neplăcută asupra mulțimilor. Variația sensului cuvintelor după rasă. Sensul diferit al cuvântului democrație în Europa și în America. 2. Iluziile. Importanța lor. Le regăsim la baza tuturor civilizațiilor. Necesitatea socială a iluziilor. Mulțimile le preferă totdeauna adevărilor. 3. Experiența. Numai experiența poate institui în sufletul mulțimilor adevăruri devenite necesare și poate distruge iluzii devenite periculoase. Experiența nu acționează decât cu condiția de a fi frecvent repetată. Ce costă experiențele necesare convingerii mulțimilor. 4. Rațiunea. Nulitatea influenței sale asupra mulțimilor. Mulțimile nu pot fi dominate decât dacă se acționează asupra sentimentelor lor. Rolul logicii în istorie. Cauzele secrete ale evenimentelor incredibile.

Am cercetat în capitolele anterioare factorii îndepărtați și pregătitori care înzestreză sufletul popoarelor cu o receptivitate specială, ce face posibilă nașterea anumitor sentimente și anumitor idei la mulțimi. Ne rămâne acum să examinăm factorii susceptibili de a exercita o acțiune imediată. Vom vedea cum trebuie dirijați acești factori spre a-și produce efectele.

În prima parte a lucrării noastre am tratat chestiunea sentimentelor, raționamentelor proprii colectivităților; cunoașterea acestora ne-ar putea da, evident la modul general, mijloacele de a impresiona sufletul mulțimilor. Am văzut ce frapează imaginația mulțimilor, puterea și propagarea sugestiilor, prezentate mai ales sub formă de imagini. Dar posibilele sugestii fiind de origini foarte diverse, factorii capabili să acționeze asupra sufletului mulțimilor pot fi, de asemenea, destul de diferiți. Este deci necesară examinarea separată. Mulțimile sunt precum

Sfinxul din legenda antică: ori știi să rezolvi problemele pe care le pune psihologia lor, ori te resemnezi să fii devorat.

1. Imaginile, cuvintele și formulele

Vorbind despre imaginația mulțimilor, am văzut că sunt impresionate mai ales de imagini. Dacă, însă, nu dispunem mereu de imagini, este cu puțință să le evocăm prin folosirea judicioasă a cuvintelor și a formulelor lingvistice. Folosite cu iscusință, ele au într-adevăr puterea misterioasă pe care o atribuiam odinioară magiei adepților acesteia. Ele provoacă în sufletul gloatelor formidabile furtuni și pot, de asemenea, să le domolească. S-ar putea ridica o piramidă mai înaltă decât aceea a bătrânului Keops doar cu osemintele victimelor puterii cuvintelor și formulelor.

Puterea cuvintelor este legată de imaginile pe care le evocă și este cu totul independentă de semnificațiile lor reale. Acelea al căror sens este cel vag posedă uneori efectul cel mai mare. Așa sunt, de exemplu, termenii democrație, socialism, egalitate, libertate etc., al căror sens este atât de vag încât nici volume întregi nu reușesc să-l precizeze. Cu toate acestea, o forță cu adevărat magică se degajă din silabele lor, de parcă ar conține soluția tuturor problemelor. Ele sintetizează aspirații inconștiente variate, laolaltă cu speranța împlinirii lor. Rațiunea și argumentele nu ar reuși să lupte împotriva anumitor cuvinte și formule. Le pronunțăm cu evlavie înaintea mulțimilor; și, pe îndată, fețele devin respectuoase și capetele se înclină. Mulți le consideră forțe ale naturii, puteri supranaturale. Ele evocă în suflete imagini grandioase și vagi, dar chiar vagul care le estompează sporește puterea lor misterioasă. Le putem compara cu acele divinități redutabile ascunse în spatele moaștelor și de care evlavioșii nu se apropie decât înfiorați.

Fiind independente de sensul lor, imaginile evocate de cuvinte se schimbă de la o epocă la alta, de la un popor la altul, formulările rămânând identice. De anumite cuvinte se atașează în mod trecător anumite imagini, cuvântul nefiind decât butonul care le face să apară.

Nu toate cuvintele și nu toate imaginile posedă puterea de a evoca imagini; există unele care, după ce le-au evocat, se uzează și nu mai trezesc nimic în spirit. Ele devin atunci sunete goale, a căror utilitate principală este de a-l dispensa pe acela care le întrebuințează de obligația de a gândi. Cu un mic stoc de formule și de locuri comune învățate în tinerețe, avem tot ceea ce ne trebuie spre a traversa viața fără obositoarea activitate de a mai cugeta.

Dacă avem în vedere o limbă anume, remarcăm că vocabulele din care ea se compune se modifică destul de lent de-a lungul timpului; fără încetare, însă, se schimbă imaginile pe care cuvintele le evocă sau sensul legat de ele. De aceea, într-o altă lucrare, am ajuns la concluzia că traducerea exactă a unei limbi, mai cu seamă dacă este vorba de popoare moarte, este imposibilă. Ce facem noi, în realitate, substituind un termen francez unui termen latinesc, grec sau sanscrit, sau chiar și atunci când căutăm să înțelegem o carte scrisă în propria noastră limbă acum câteva secole? Pur și simplu substituim imaginile și ideile pe care viața modernă le-a suscitată în inteligența noastră, noțiunilor și imaginilor absolut diferite pe care viața veche le-a generat în sufletul unor rase supuse la condiții de existență fără analogie cu ale noastre. Contemporanii Revoluției franceze, care își imaginau că-i copiază pe greci și romani, nu făceau decât să dea unor cuvinte vechi sensuri pe care acestea nu l-au avut niciodată. Ce asemănare ar putea exista între instituțiile grecilor și acelea pe care le denumim azi cu cuvinte din elină? Ce era atunci o republică dacă nu o instituție de esență aristocratică, formată dintr-o reuniune de mici despoți care dominau o mulțime de sclavi menținuți în cea mai absolută supunere? Aceste aristocrații comunale, bazate pe sclavie, nu ar fi putut exista nicio clipă fără aceasta.

Cuvântul *libertate* ce ar putea avea o semnificație asemănătoare cu cea pe care o dăm noi astăzi, într-o epocă în care libertatea de a gândi nici măcar nu era de bănuț și când nu era fărâdelege mai mare și de altfel mai rară decât să pui în discuție zeii, legile și obiceiurile cetății? Cuvântul *patrie*, pentru un atenian sau pentru un spartan, însemna cultul Atenei sau al Spartei și nicidecum acela al Greciei, alcătuită din cetăți rivale și mereu în stare de război. Ce sens avea același cuvânt la vechii gali

divizați în triburi rivale, de rase, limbi și religii diferite, pe care Cezar le-a învins atât de ușor, pentru că și-a găsit întotdeauna aliați printre ele? Abia Roma a dotat Galia cu o patrie, dându-i unitate politică și religioasă. Chiar dacă nu ne întoarcem atât de departe în istorie, ci numai cale de două secole, credem oare că același cuvânt – *patrie* – era conceput cum este astăzi, de către principii francezi, de felul marelui Condé¹, care s-au aliat cu străinii împotriva suveranului lor? Și același cuvânt nu avea oare un sens diferit de sensul modern pentru emigranții care își închipuiau că ascultă de legile onoarei combătând Franța, pe când, de fapt, ascultau de punctul lor de vedere, deoarece legea feudală îl lega pe vasal de seniorul său și nu de pământ, iar acolo unde comanda suveranul, acolo era adevărata patrie.

Cuvintele al căror sens s-a schimbat astfel profund de la o epocă la alta sunt foarte numeroase. Nu putem ajunge să le înțelegem cum erau ele odinioară decât după un efort îndelungat. Cum s-a afirmat pe bună dreptate, este necesară multă lectură ca să reușim să înțelegem ce însemnau în ochii străbunilor noștri cuvinte ca rege și familie regală. Ce să mai spunem, atunci, de termeni mai complecși? Cuvintele nu au deci decât semnificații mobile și tranzitorii, care se schimbă de la epocă la epocă și de la popor la popor. Dacă vrem să acționăm cu ajutorul lor asupra mulțimilor, trebuie să știm ce sens au pentru ele la un moment dat, și nu acela pe care l-au avut odinioară sau pe care îl au pentru indivizii de o altă constituție mintală. Cuvintele au viață precum ideile.

În consecință, atunci când mulțimile, ca urmare a unor tulburări politice, a unor schimbări de credințe, ajung să manifeste o antipatie profundă pentru imaginile evocate de anumite cuvinte, prima datorie a veritabilului om de stat este să schimbe cuvintele, bineînțeles fără a se atinge de lucruri în ele însele. Acestea din urmă sunt prea legate de fondul ereditar ca să fie transformate. Tocqueville² a subliniat că treaba Consulatului și

¹ Ludovic al II-lea, prinț de Condé (1621-1686). (n.t.)

² Alexis Henri Charles de Clérel, viconte de Tocqueville (1805-1859), scriitor politic francez, autor al lucrărilor *De la democrație en Amérique* [Despre

Imperiului a constat îndeosebi în îmbrăcarea în noi cuvinte a majorității instituțiilor din trecut, deci în înlocuirea cuvintelor care evocau apariția în imaginație a unor chipuri supărătoare cu altele a căror noutate împiedica asemenea evocări. Impozitul direct a devenit contribuție funciară, gabela¹ a devenit impozit pe sare, ajutoarele au devenit contribuții indirecte și taxe reunite, taxa pentru meserie și corporație s-a numit patentă etc. Una din funcțiile cele mai importante ale oamenilor de stat constă deci în botezarea cu cuvinte populare, sau cel puțin neutre, a lucrurilor detestate de mulțimi sub vechile lor denumiri. Puterea cuvintelor este atât de mare încât este suficient să alegeți bine termenii spre a face să fie acceptate cele mai odioase lucruri. Taine observă pe bună dreptate că tocmai invocând libertatea și fraternitatea, cuvinte foarte populare pe atunci, iacobinii au putut „instala un despotism demn de Dahomey², un tribunal aidoma celui al Inchiziției, hecatombe omenești asemenea celor din vechiul Mexic“ Arta guvernanților, ca și aceea a avocaților, constă în principal în știința manevrării cuvintelor. Artă anevoioasă pentru că, în una și aceeași societate, aceleași cuvinte au deseori sensuri diferite pentru diferite pături sociale. În aparență ele folosesc aceleași cuvinte, dar nu vorbesc aceeași limbă.

În exemplele precedente ne-am referit la timp ca factor principal al schimbării sensului cuvintelor. Dacă am fi făcut să intervină și rasa, atunci am fi văzut că, în una și aceeași epocă, la popoare aflate pe trepte egale de civilizație, însă de rase diferite, cuvinte identice corespund foarte adesea la idei extrem de diferite. Aceste deosebiri nu pot fi înțelese fără numeroase călătorii, deci nu aș putea insista asupra chestiunii, limitându-mă să observ că tocmai cuvintele cele mai uzitate sunt acelea care, de la un popor la altul, au sensurile cele mai diferite. Așa sunt, de exemplu, cuvintele democrație și socialism, atât de frecvente astăzi.

democrație în America]și *L'ancien régime et la révolution*. [*Vechiul regim și revoluția*] (n.t.)

¹ De la termenul arab Kabala, în fr. gabelle, desemna impozitul asupra sării, care se percepea înainte de Revoluție. (n.t.)

² Vechea denumire a Beninului de astăzi, stat situat pe coasta de Vest a Africii, în Golful Guineii, numit și Golful Benin. (n.t.)

În realitate, aceste cuvinte corespund unor idei și imagini total opuse în spiritul latin și în cel anglo-saxon. La popoarele latine, cuvântul democrație semnifică mai ales ștergerea voinței și a inițiativei individului în favoarea voinței și a inițiativei statului. Acesta din urmă este însărcinat din ce în ce mai mult să conducă, să centralizeze, să monopolizeze și să fabrice. La el fac în mod constant apel toate partidele, fără excepție, fie că este vorba de radicali, socialiști sau monarhiști. La anglo-saxoni, și îndeosebi la americani, același cuvânt înseamnă, dimpotrivă, dezvoltarea voinței individului, discreția statului, căruia, în afară de poliție, de armată și de relațiile diplomatice, nu i se lasă nimic de dirijat, nici chiar învățământul. Așadar, același cuvânt are, la aceste două popoare, sensuri absolut contrare¹.

2. Iluziile

Încă din zorii civilizațiilor, popoarele au avut de suferit întotdeauna influența iluziilor. Tocmai creatorilor de iluzii le-au ridicat cele mai multe temple, statui și altare. Iluziile religioase ieri, iluziile filosofice și sociale azi – regăsim aceste formidabile suverane în fruntea tuturor civilizațiilor care au înflorit succesiv pe planeta noastră. În numele lor au fost clădite templele din Caldeea și din Egipt, monumentele religioase ale Evului Mediu și în numele lor a fost zdruncinată din temelii întreaga Europă acum un secol. Nu există niciuna din concepțiile noastre artistice, politice sau sociale care să nu poarte puternica lor amprentă. Câteodată, omul le răstoarnă, cu prețul unor convulsii înspăimântătoare, dar el pare condamnat să le restabilească întotdeauna. Fără ele nu ar fi putut ieși din barbaria primitivă, ar recădea repede în aceeași barbarie. Fără îndoială, sunt umbre goale; dar aceste plâsmuiri ale visurilor noastre au incitat popoarele să creeze tot ceea ce face splendoarea artelor și măreția civilizațiilor.

„Dacă s-ar distruge, în muzee și biblioteci, și dacă s-ar trece la dărâmarea, în piețele bisericilor, a tuturor operelor și

¹ În *Les lois psychologiques de l'évolution des peuples* [*Legile psihologice ale evoluției popoarelor*] am insistat pe larg asupra deosebirii care separă idealul democratic latin de idealul democratic anglo-saxon. (*n.a.*)

monumentelor de artă inspirate de religii, ce ar rămâne din marile visuri ale omenirii?” scrie un autor care rezumă ideile noastre. „A le da oamenilor partea de speranță și de iluzii fără care ei nu pot să existe, aceasta este rațiunea de a fi a zeilor, a eroilor și a poezilor. Știința a părut să-și asume câțiva timp această misiune. Dar ceea ce a compromis-o în inimile avide de ideal este că ea nu îndrăznește să promită destul și că ea nu știe să mintă îndeajuns“

Filosofii din secolul trecut s-au dedicat cu feroare distrugerii iluziilor religioase, politice și sociale, din care, timp de multe secole, au trăit strămoșii noștri. Distrugându-le, ei au secat izvoarele speranței și resemnării. În spatele himerelor ucise au găsit forțele oarbe ale naturii, inexorabile pentru cei slabi și necunoscând mila. Cu toate progresele sale, filosofia încă nu a putut oferi popoarelor niciun ideal capabil să le fascineze. Dar, fiindcă iluziile le sunt indispensabile, ele se îndreaptă din instinct, ca insecta care se îndreaptă spre lumină, către retorii care le iluzionează. Marele factor al evoluției popoarelor nu a fost niciodată adevărul, ci eroarea. Iar dacă socialismul vede astăzi crescând puterea sa, este pentru că el constituie singura iluzie încă vie. Demonstrațiile științifice nu împiedică nicidecum mersul său progresiv. Principala sa forță este aceea de a fi apărut de spirite care ignoră îndeajuns realitățile spre a cuteza să promită cu nerușinare omului fericirea. Iluzia socială tronează astăzi asupra tuturor ruinelor trecutului, iar viitorul îi aparține. Mulțimile nu au fost vreodată însetate de adevăr. Ele își întorc privirile dinspre evidențele care nu le sunt pe plac, preferând să divinizeze eroarea, dacă eroarea le seduce. Cine știe să le iluzioneze devine cu ușurință stăpânul lor; cine încearcă să le decepționeze este mereu victima lor.

3. Experiența

Experiența constituie aproape singurul procedeu eficient pentru a fixa un adevăr în sufletul mulțimilor și pentru a distruge iluziile devenite periculoase. Totuși, ea trebuie realizată pe o scară foarte largă și de multe ori repetată. Experiențele trăite de o generație sunt în general inutile pentru cea următoare, fapt pentru care

evenimentele istorice invocate ca elemente de demonstrație nu ajută. Singura lor utilitate este de a arăta în ce măsură experiențele trebuie repetate de la o vârstă la alta pentru a exercita oarecare influență și a reuși să zdruncine o eroare solid înrădăcinată.

Secolul nostru, ca și cel precedent, va fi menționat fără îndoială de către istoricii din viitor ca o eră a unor experiențe stranie. În nicio altă epocă nu s-au încercat atâtea.

Cea mai importantă a fost Revoluția franceză. Spre a se descoperi că o societate nu se poate reface componentă cu componentă, după indicațiile rațiunii pure, a trebuit să fie masacrate mai multe milioane de oameni și să fie răvășită întreaga Europă timp de douăzeci de ani. Pentru a se dovedi pe cale experimentală că cezarii le costă scump pe popoarele care îi aclamă, au fost necesare două ruinătoare experiențe timp de cincizeci de ani și, în pofida clarității lor, ele nu par să fi fost suficient de convingătoare. Prima a costat totuși trei milioane de oameni și o invazie, a doua – o dezmembrare și necesitatea armatelor permanente. Încercarea unei a treia a dat greș acum câțiva ani și desigur că va da greș și în viitor. Pentru a se admite că imensa armată germană nu era, cum se arăta înainte de 1870, un fel de gardă națională inofensivă¹, a fost necesar îngrozitorul război care a costat Franța atât de mult. Pentru a se recunoaște că protecționismul ruinează în cele din urmă popoarele care îl acceptă, vor fi necesare experiențe dezastruoase. Iar exemple similare ar putea continua la infinit.

¹ Opinia s-a format, în cazul acesta, prin asociații grosiere de lucruri deosebite, asociații al căror mecanism l-am expus în câteva pagini precedente. Garda noastră națională de atunci fiind compusă din prăvăliași pașnici, certați cu disciplina și care nu puteau fi luați în serios, tot ceea ce purta un nume asemănător trezea aceleași imagini și era socotit, prin urmare, la fel de inofensiv. Eroarea mulțimilor era împărțită atunci, așa cum se întâmplă atât de des cu opiniile generale, de către conducătorii lor. Într-un discurs pronunțat în ziua de 31 decembrie 1867, în Camera Deputaților, dl Thiers afirma că Prusia, în afara unei armate active aproximativ egale ca număr cu a noastră, nu poseda decât o gardă națională asemănătoare cu aceea pe care o aveam și noi și, prin urmare, fără importanță. Aserțiuni tot atât de exacte ca și celebrele previziuni ale aceluiași om de stat privind șansele minime ale căilor ferate de a se dezvolta în viitor. (*n.a.*)

4. Rațiunea

În enumerarea factorilor apti să impresioneze sufletul mulțimilor ne-am putea dispensa să menționăm rațiunea, dacă aceasta n-ar fi fost necesară drept indicator al valorii negative a influenței sale.

Am arătat deja că mulțimile nu pot fi influențate cu ajutorul raționamentelor și că nu înțeleg decât asociațiile de idei grosolane. În consecință, oratorii care știu să le impresioneze fac apel la sentimentele lor și niciodată la rațiunea lor. Legile logicii raționale nu au niciun efect asupra lor¹. Pentru a convinge mulțimile trebuie mai întâi să-ți dai bine seama de sentimentele de care sunt ele animate, să te prefaci că le împărtășești, ca apoi să încerci să le modifizi, provocând, cu ajutorul unor asociații rudimentare, anumite imagini sugestive; trebuie să știi ca, la nevoie, să te întorci, mai ales să știi să ghicești în fiecare clipă sentimentele cărora le dai naștere. Această necesitate de a-ți varia limbajul după efectul produs în momentul în care vorbești, face dinainte neputincios orice discurs studiat și pregătit. Oratorul care își urmează gândirea și nu pe aceea a auditoriului pierde prin acest fapt orice influență.

Spiritele logice, obișnuite cu lanțuri de raționamente riguroase, nu se pot abține să nu recurgă la acest mod de persuasiune

¹ Primele mele observații privind arta de a impresiona mulțimile și slabele resurse pe care le oferă din acest punct de vedere regulile logicii datează de pe timpul asediului Parisului, din ziua în care l-am văzut dus la Luvru, unde se găsea atunci guvernul, pe mareșalul V., de către o mulțime furioasă care pretindea a-l fi prins luând planurile fortificațiilor, spre a le vinde prusacilor. Un membru al guvernului, orator renumit, G.P., a ieșit ca să adreseze o cuvântare mulțimii care cerea executarea imediată a prizonierului. Mă așteptam ca oratorul să demonstreze absurditatea acuzației, spunând că mareșalul acuzat era tocmai unul din constructorii acelor fortificații, al căror plan se vindea, de altfel, în toate librăriile. Spre marea mea stupefacție – eram foarte tânăr pe atunci – discursul a fost cu totul altul. „Justiția va fi aplicată, striga oratorul, înaintând spre prizonier, și va fi o justiție nemiloasă. Lăsați guvernul Apărării Naționale să ducă la capăt ancheta voastră. Până atunci, îl vom întemnița pe acuzat.“ Calmată imediat de această satisfacție aparentă, mulțimea a plecat și, după un sfert de oră, mareșalul a putut pleca acasă. El ar fi fost negreșit sugrumat dacă avocatul său ar fi înșirat mulțimii furioase raționamentele logice pe care tineretea mea neexperimentată mă făcea să le găsesc convingătoare. (n.a.)

când se adresează mulțimilor, iar lipsa de efect a argumentelor lor îi descumpănește întotdeauna. „Consecințele matematice uzuale bazate pe silogism, adică pe asociații de identitate – scrie un logician – sunt necesare... Necesitatea ar obliga chiar și o masă anorganică, dacă aceasta ar fi capabilă să urmărească asociațiile de identitate“ Fără îndoială; dar mulțimea nu este mai aptă decât masa anorganică să le urmărească și nici să le înțeleagă. Încercați să convingeți prin raționament spiritele primitive, sălbatici sau copiii, de exemplu, și vă veți da seama de lipsa de valoare pe care o are acest mod de argumentare.

Nu este nevoie să ne coborâm până la făpturile primitive pentru a constata completa neputință a raționamentelor atunci când ele au de luptat împotriva sentimentelor. Pur și simplu să ne reamintim, cât de tenace au fost, timp de multe secole, superstițiile religioase contrare celei mai elementare logici. Timp de aproape două mii de ani cele mai luminoase genii au fost îngenuncheate sub legile lor și a trebuit să ajungem în epoca modernă pentru ca veridicitatea lor să fi putut fi măcar contestată. Evul Mediu și Renașterea au avut mulți oameni luminați, dar niciunul al cărui raționament să fi demonstrat laturile infantile ale superstițiilor, făcând să apară o oarece îndoială asupra actelor criminale ale diavolului sau asupra necesității de a-i arde pe vrăjitori.

Oare trebuie să regretăm că rațiunea nu este călăuza mulțimilor? Nu îndrăznim să o spunem. Negreșit, rațiunea umană nu a reușit să antreneze umanitatea pe fâgașele civilizației cu ardoarea și cutezanța cu care au pus-o în mișcare himerele sale. Fructe ale inconștientului care ne conduce, aceste himere erau probabil necesare. Fiecare rasă poartă în constituția sa mintală legile destinului său și poate să asculte de aceste legi datorită unui ineluctabil instinct, chiar și în impulsurile sale în aparență cele mai neraționale. Uneori se pare că popoarele sunt supuse unor forțe secrete, similare acelor care obligă ghinda să se transforme în stejar sau cometa să-și urmeze orbita. Puținul pe care noi îl putem presimți cu privire la aceste forțe trebuie căutat în mersul general al evoluției unui popor și nu în faptele izolate de unde evoluția aceasta pare uneori să țâșnească. Dacă nu am lua în considerare decât fapte izolate, istoria ar părea

regizată de întâmplări absurde. Ar fi neverosimil ca un tâmplar ignorant din Galileea să poată deveni, pentru două mii de ani, un Dumnezeu atotputernic, în numele căruia au fost întemeiate cele mai importante civilizații; de necrezut, de asemenea, cum câteva bande de arabi, părăsindu-și deșerturile, să poată cuceri cea mai mare parte a vechii lumi greco-romane și să întemeieze un imperiu mai mare decât cel al lui Alexandru; și tot neverosimil ca, într-o Europă foarte veche și foarte ierarhizată, un simplu locotenent de artilerie să izbutească să domnească peste o mulțime de popoare și regi.

Să lăsăm așadar rațiunea filosofilor, dar să nu-i cerem să intervină în guvernarea oamenilor. Nu cu rațiunea, iar adesea, în pofida ei, s-au cristalizat sentimente precum onoarea, abnegația, credința religioasă, dragostea de glorie și de patrie, care s-au dovedit până azi a fi marile resorturi ale oricărei civilizații.

Capitolul III

CONDUCĂTORII MULȚIMILOR ȘI MIJLOACELE LOR DE CONVINGERE

1. Conducătorii mulțimilor. Nevoia instinctivă a tuturor ființelor aflate în starea de mulțime de a asculta de un conducător. Psihologia conducătorilor. Doar ei pot să creeze credința și să organizeze mulțimile. Despotismul inevitabil al conducătorilor. Clasificarea conducătorilor. Rolul voinței. 2. Mijloacele de acțiune ale conducătorilor. Afirmarea, repetiția, contagiunea. Rolul acestor factori. Cum poate evolua contagiunea de la păturile inferioare la păturile superioare ale unei societăți. O opinie populară devine repede o opinie generală. 3. Prestigiul. Definiția și clasificarea prestigiului. Prestigiul dobândit și prestigiul personal. Diverse exemple. Cum se diminuează prestigiul.

Constituția mintală a mulțimilor ne este acum cunoscută și știm, de asemenea, ce imbolduri le impresionează. Ne rămâne de cercetat cum trebuie aplicate aceste imbolduri și prin ce pot fi puse util în practică.

1. Conducătorii mulțimilor

De îndată ce s-au reunit un număr de ființe, fie că este vorba de o turmă de animale sau de o mulțime de oameni, gloata se plasează din instinct sub autoritatea unui șef, adică a unui conducător.

În cazul mulțimilor umane, conducătorul joacă un rol foarte important. Voința sa este nucleul în jurul căruia se formează și se identifică opiniile. Mulțimea este o turmă care nu s-ar putea lipsi de un stăpân.

Conducătorul a fost mai întâi, adesea, un îndrumat hipnotizat de ideea căreia el i-a devenit apoi apostol. Aceasta l-a cuprins într-atât încât totul dispare în afară de ea și orice opinie contrară îi pare a fi eroare și superstiție. Așa era Robespierre, hipnotizat de ideile sale himerice și folosind procedeele Inchiziției pentru a le propaga.

Deseori, conducătorii nu sunt oameni de gândire, ci oameni de acțiune. Ei nu sunt clarvăzători și nici nu ar putea fi, clarvizivitatea conducând, în genere, la îndoială și la inacțiune. Conducătorii de mulțimi se recrutează mai ales dintre nevrotici, dintre exaltați, dintre semi-alienații aflați în pragul nebuniei. Oricât de absurdă ar fi ideea pe care ei o apără sau scopul pe care îl urmăresc, raționamentul lor slăbește în fața convingerii care îi animă. Disprețul și persecuțiile nu fac decât să îi întărească și mai mult. Interes personal, familie, totul este sacrificat. Chiar instinctul de conservare se anulează la ei, încât singura recompensă pe care o cer adesea este martiriul. Intensitatea propriilor convingeri conferă cuvintelor lor o mare putere de sugestie. Mulțimea ascultă totdeauna de omul înzestrat cu o voință puternică. Indivizii reuniți în mulțime, pierzându-și orice voință, se îndreaptă din instinct spre acela care are una. Popoarele nu au dus niciodată lipsă de conducători, dar nu toți au, se înțelege, convingerile puternice care îi caracterizează pe apostoli. Aceștia sunt adesea retori subtili, care nu urmăresc decât interesele lor personale și caută să convingă prin flatarea instinctelor josnice. Influența pe care o exercită în felul acesta rămâne totdeauna efemeră. Marii împătimiți, cei care răscolesc sufletul mulțimilor, Pierre l'Ermite¹, Luther, Savonarola, capii Revoluției, nu au fascinat decât după ce ei înșiși au fost mai întâi sclavii unei credințe. Ei au putut atunci să creeze în suflete acea putere formidabilă numită credință, care îl face pe om sclavul absolut al visului său. Să făurească credința, fie că este vorba de credință religioasă, politică sau socială, de credință într-o operă, într-o persoană, într-o idee, acesta este cu precădere rolul marilor conducători. Dintre toate forțele de care dispune omenirea, credința a fost totdeauna una dintre cele mai importante și pe bună dreptate Evanghelia le atribuie puterea de a muta munții. A-l înzestra pe om cu o credință înseamnă a-i înzeca forța. Marile evenimente ale istoriei au fost adesea realizate de credincioși obscuri care nu aveau altceva decât credință. Nu cu cărturari și filosofi, și nu cu sceptici au fost edificate religiile care

¹ Pierre l'Ermite (1050-1115), predicator francez a cărui elocință a dus la ridicarea unei cruciade populare, în paralel cu prima cruciadă. (*n.t.*)

au guvernat lumea, cât și vastele imperii întinse de la o emisferă la alta. Dar atare exemple se aplică marilor conducători, iar aceștia sunt destul de rari pentru ca istoria să le înregistreze ușor numărul. Ei formează vârful unei serii continue, coborând de la puternicul mânuitor de oameni până la muncitorul care, într-un han oarecare, îi fascinează treptat pe tovarășii săi, rumegând fără încetare câteva formule pe care nu le înțelege câtuși de puțin, dar a căror aplicare, după părerea lui, trebuie să ducă la sigura realizare a tuturor visurilor și speranțelor.

Pe fiecare treaptă socială, de la cea mai înaltă la cea mai joasă, de îndată ce omul nu mai este izolat, cade neîntârziat sub influența unui conducător.

Majoritatea indivizilor, mai ales cei înglobați în masele populare, neavând, în afara specialității lor, nicio idee limpede și rezonabilă, sunt incapabili să se conducă. Conducătorul le servește drept călăuză. Acesta poate fi înlocuit, la nevoie, dar cu totul insuficient, de publicațiile periodice care fabrică opiniile pentru cititorii lor și le procură fraze de-a gata, care îi scutesc de a gândi cu propria minte.

Autoritatea conducătorilor este despotică și tocmai prin acest despotism nu reușește să se impună. S-a remarcat cât de ușor se fac ei ascultați de păturile muncitorești cele mai turbulente, fără să aibă totuși niciun mijloc de a-și susține autoritatea. Ei fixează programul de lucru, proporția salariilor, decid grevele, făcându-le să înceapă și să înceteze la ora fixată. Conducătorii de mulțimi caută să înlocuiască azi, progresiv, puterile publice, în măsura în care acestea din urmă se lasă relativizate sau slăbite.

Datorită tiraniei lor, noii stăpâni obțin din partea maselor o docilitate completă, pe care nu ar obține-o vreun guvern. Dacă, urmare a unui accident oarecare, conducătorul dispăre și nu este imediat înlocuit, mulțimea redevine o colectivitate lipsită de coeziune și de rezistență. În timpul unei greve a lucrătorilor din transporturi din Paris, a fost de ajuns să fie arestați cei doi capi care o dirijau, pentru ca aceasta să înceteze imediat. Nu nevoia de libertate, ci aceea de servitute domină întotdeauna sufletul mulțimilor.

Setea lor de obediență le face să asculte din instinct de acela care se declară stăpânul lor.

Conducătorii mulțimilor pot fi împărțiți în două categorii: unii sunt oameni energici, cu voință puternică, dar de scurtă durată; alții, mult mai mari, au o voință de fier și, în același timp, durabilă. Primii sunt violenți, curajoși, îndrăzneți. Ei sunt îndeosebi de folos în dirijarea unei încăierări, în antrenarea maselor în acte temerare, transformându-i în eroi pe cei abia recrutați. Astfel de conducători au fost, de exemplu, Ney și Murat¹, pe vremea primului Imperiu. Tot astfel, în zilele noastre, este cazul lui Garibaldi, acest aventurier fără talent, dar energic, reușind cu o mână de oameni să pună stăpânire pe vechiul regat Neapole, apărat totuși de o armată disciplinată. Însă, dacă energia unor asemenea conducători este puternică, în schimb ea este efemeră și nu supraviețuiește câtuși de puțin excitației care a generat-o. Reintrați în cursul vieții obișnuite, eroii animați de o astfel de energie fac adesea dovada unei uimitoare slăbiciuni, ca toți cei citați mai înainte. Ei par incapabili să gândească și să se conducă în împrejurările cele mai simple, după ce au știut să-i conducă atât de bine pe alții. Asemenea conducători nu-și pot exercita funcția decât cu condiția de a fi ei înșiși conduși fără încetare, de a simți mereu deasupra lor un om sau o idee, de a urma o linie de conduită precis trasată.

Cea de-a doua categorie de conducători, cei dăruți cu voința durabilă, exercită, în pofida formelor mai puțin strălucite, o influență mult mai mare. Printre aceștia îi identificăm pe fondatorii de religii sau autorii unor mari întreprinderi: Sfântul Pavel, Mahomed, Cristofor Columb, Lesseps². Și nu are importanță dacă sunt inteligenți sau mărginiți; lumea va fi întotdeauna a lor. Voința persistentă pe care o posedă este o facultate extrem de rară și de puternică, care face ca totul să se plece în fața sa. Nu ne dăm seama întotdeauna de ceea ce poate face o voință puternică și tenace. Nu-i rezistă nimic: nici natura, nici zeii, nici oamenii.

¹ Mareșali ai lui Napoleon Bonaparte (*n.t.*)

² Ferdinand, viconte de Lesseps (1805-1894), inițiatorul străpunerii Canalului de Suez și a Canalului Panama. (*n.t.*)

Exemplul cel mai recent ne este oferit de ilustrul inginer care a separat două lumi, realizând un lucru inutil încercat, de trei milenii încoace, de atâția iluștri suverani. Mai târziu, el a eșuat într-o întreprindere identică: dar îmbătrânise, iar în fața bătrâneții totul se stinge, până și voința. Spre a demonstra puterea voinței, ar fi suficient să prezentăm în detaliu istoria dificultăților depășite în timpul realizării canalului Suez. Un martor ocular, dr. Cazalis, a sintetizat în câteva rânduri sinteza acestei grandioase opere, așa cum a făcut-o nemuritorul ei autor. „El înșira zi de zi, pe episoade, istoria canalului. Arăta tot ceea ce a trebuit să învingă, tot imposibilul pe care a trebuit să-l facă posibil, toate opozițiile, coalitiile împotriva lui, decepțiile, nenorocirile, eșecurile, dar care niciodată nu l-au putut descuraja, nici abate din cale; amintea de Anglia care îl combătea, atacându-l fără răgaz, amintea de Egipt și de Franța, care ezitau, de consulul Franței care se opunea mai mult decât oricine primelor lucrări, făcându-i pe lucrători să moară de sete, refuzându-le apa dulce; amintea de ministrul Marinei și de experimentații ingineri, toți oameni serioși, cu toții ostili, firește, convinși cu toții, în mod științific, de dezastru, calculându-i-l și promițându-i-l așa cum, pentru cutare zi și cutare oră, se prezice eclipsa“

O carte care ar istorisi viața tuturor acestor mari conducători ar cuprinde puține nume; dar, de aceste nume se leagă evenimentele cele mai importante ale civilizației și istoriei.

2. Mijloacele de acțiune ale conducătorilor:

afirmația, repetiția, contagiunea

Când se ivește problema să pui rapid în mișcare o mulțime, determinând-o să comită un act oarecare – jefuirea unui palat, jertfirea pentru apărarea unei baricade –, trebuie să acționezi asupra ei prin sugestii rapide. În acest caz este necesar ca mulțimea să fie deja pregătită prin anumite împrejurări, iar acela care vrea s-o antreneze să posede calități pe care le prezentăm ceva mai departe.

Când este vorba de a face să pătrundă lent idei și credința în spiritul mulțimilor – cum ar fi, de exemplu, teoriile sociale moderne –, metodele conducătorilor sunt diferite. Ei au recurs în

principal la următoarele trei procedee: afirmația, repetiția, contagiunea. Acțiunea acestora este destul de lentă, dar efectele, durabile.

Simpla afirmație, neînsoțită de niciun raționament și nicio dovadă, constituie un mijloc sigur de a face să pătrundă o idee în spiritul mulțimilor. Cu cât afirmația este mai concisă, mai lipsită de probe și de demonstrație, cu atât ea are mai mult credit. Cărțile religioase și codurile din toate epocile au procedat întotdeauna prin simpla afirmație. Oamenii de stat chemați să apere o cauză politică oarecare, industriașii care fac reclamă produselor lor prin anunțuri cunosc bine valoarea afirmației.

Aceasta nu are înrâurire decât cu condiția de a fi constant repetată și, pe cât posibil, în aceeași termeni. Napoleon spunea că nu există decât o singură figură serioasă de retorică, repetiția. Prin repetare, lucrul afirmat ajunge să se fixeze în spirite în așa fel încât să fie acceptat ca adevăr demonstrat.

Văzând ce putere exercită asupra spiritelor luminate, înțelegem bine influența repetiției asupra mulțimilor. Într-adevăr, lucrurile spuse și repetate sfârșesc prin a se încrusta în zonele cele mai profunde ale inconștientului, unde se elaborează motivele acțiunilor noastre.

După câtva timp, uitând care este autorul aserțiunii repetate, sfârșim prin a crede în ea. Așa se explică forța uluitoare a reclamei. După ce am citit de o sută de ori că ciocolata cea mai bună este ciocolata X, ne imaginăm că am auzit spunându-se frecvent lucrul acesta și ajungem să fim convinși că așa este. Lăsându-ne convinși de mii de mărturii că praful Y a vindecat cele mai mari personalități de maladiile cele mai grave, sfârșim prin a fi tentați să-l încercăm în ziua în care suntem loviți de o boală similară. Citind în repetate rânduri în ziar că A este un ticălos fără pereche, iar B întruchiparea însăși a onestității, ajungem să fim convinși de lucrul acesta, bineînțeles cu condiția de a nu citi prea des ziarul de opinie contrară, unde cele două calificative să fie inversate. Afirmația și repetiția sunt arme deopotrivă de puternice spre a se putea război între ele.

Când o afirmație a fost îndeajuns de repetată, în unanimitate, cum se întâmplă în cazul anumitor întreprinderi comerciale

care cumpără toate competițiile, se formează atunci ceea ce numim curent de opinie în care intervine puternicul mecanism al contagiunii. Ideile, sentimentele, emoțiile, credințele au o putere de contagiune în mulțime la fel de puternică precum transmiterea microbilor. Fenomenul se observă și la animale, de îndată ce ele se află în mulțime. Ticul unui cal dus dintr-un grajd este curând imitat de ceilalți cai aflați în același grajd. O spaimă, o mișcare dezordonată a câtorva oi se răspândește de îndată la întreaga turmă. Contagiunea emoțiilor explică declanșarea bruscă a panicii. Tulburările cerebrale, precum nebunia, se propagă și ea prin contagiune. Se știe cât de frecventă este alienarea printre medicii alieniști. Se cunosc până și cazuri de nebunie, de exemplu agorafobia, transmise de om animalelor.

Contagiunea nu presupune prezența simultană a indivizilor într-un singur loc; ea se poate exercita la distanță, sub influența anumitor evenimente care orientează spiritele în același sens și le conferă caracteristicile speciale ale mulțimilor, îndeosebi atunci când acestea sunt pregătite prin factorii îndepărtați pe care i-am prezentat mai sus. Astfel, de exemplu, izbucnirea Revoluției de la 1848, pornită de la Paris, s-a întins brusc într-o bună parte a Europei și a zdruncinat mai multe monarhii¹. Imitația, căreia i se atribuie atâta influență în fenomenele sociale, nu este în realitate decât un simplu efect al contagiunii. Dat fiind că am arătat în altă parte rolul ei mă voi mărgini să reproduc aici ceea ce spuneam mai demult despre aceasta, idei dezvoltate după aceea de alți autori:

„Asemănător animalelor, omul este, prin natura lui, un imitator. Imitația constituie o nevoie pentru el, cu condiția, bineînțeles, ca imitația să nu fie dificilă; din această nevoie ia naștere moda și influența ei. Câți îndrăznesc să se sustragă imperativului ei, fie că este vorba de opinii, de idei, de manifestări literare sau pur și simplu de vestimentație? Cu ajutorul modelelor sunt călăuzite masele și nu cu acela al argumentelor. În fiecare epocă, un mic

¹ A se vedea lucrările mele: *Psychologie politique* [Psihologie politică], *Opinions et croyances* [Opinii și credințe], *Révolution française* [Revoluția franceză]. (n.a.)

număr de individualități își imprimă acțiunea lor, pe care masa inconștientă o imită. Aceste individualități nu trebuie totuși să se îndepărteze mult de ideile receptate. A le imita ar deveni în cazul acesta prea dificil și influența lor ar fi nulă. Tocmai de aceea, oamenii cu adevărat superiori epocii lor nu au, în general, vreo influență asupra ei. Abaterea este prea mare. Din aceeași pricină, europenii, cu tot avantajul civilizației lor, exercită o influență insignifiantă asupra popoarelor din Orient. Dubla acțiune a trecutului și imitarea reciprocă sfârșește prin a-i face atât de asemănători pe toți oamenii dintr-o țară și din aceeași epocă, până și pe cei care ar părea că ar trebui să aibă cele mai mari șanse de a se sustrage fenomenului, cum sunt filosofii, savanții și literații, încât gândirea și stilul au un aer de familie care face să fie imediat recunoscut timpul căruia îi aparțin. Este suficientă o clipă de conversație cu un individ oarecare spre a cunoaște imediat lecturile sale, ocupațiile obișnuite și mediul din care provine“.¹ Contagiunea este atât de puternică încât impune oamenilor nu numai anumite opinii, ci și anumite moduri de a simți. Ea este aceea care face ca într-o epocă să fie disprețuită cutare operă – *Tannhäuser*², de exemplu –, și care, câțiva ani mai târziu, o face să fie admirată de cei care o denigraseră cel mai mult.

Opiniile și credințele se propagă prin mecanismul contagiunii și nesemnificativ prin cel al raționamentului.

Conceptiile actuale ale muncitorilor se stabilesc la bodegă, prin afirmație, repetiție și contagiune. Credințele mulțimilor din toate epocile nu s-au format câtuși de puțin altfel. Renan³ îi compară pe bună dreptate pe primii fondatori ai creștinismului „cu muncitorii socialiști care își răspândesc ideile din bodegă în

¹ Gustave Le Bon, *L'homme et les sociétés*, t. II, 1881, p. 116. (n.a.)

² *Tannhäuser und der Sängerkrieg auf Wartburg* [*Tannhäuser și întrecerea poetică din Wartburg*], operă compusă de Richard Wagner cu premiera la Dresda în 1845 și bazată pe două legende germane. (n.t.)

³ Ernest Renan (1823-1892), scriitor francez, istoric al creștinismului și specialist în științe politice, preocupat, cu precădere de teme precum naționalism și identitate națională. Câteva cărți celebre: *Vie de Jesus* [*Viața lui Iisus*] (1863) și *Histoire des origines du christianisme* [*Istoria originilor creștinismului*], vol. I-VII (1863-1881) etc. (n.t.)

bodegă“; și Voltaire făcuse observația, cu privire la religia creștină, că „a îmbrățișat-o doar sărăcimea cea mai de jos, timp de mai bine de un secol“

În exemplele asemănătoare cu cele deja menționate, după ce s-a exersat în păturile populare, contagiunea trece la cele superioare ale societății. În felul acesta, în zilele noastre, doctrinele socialiste încep să-i câștige pe cei care, totuși, vor fi primele lor victime. În fața mecanismului contagiunii, chiar și interesul personal se pierde.

Tocmai de aceea, orice opinie devenită populară sfârșește prin a se impune păturilor sociale elevate, oricât de evidentă ar fi absurditatea opiniei triumfătoare. Reacția păturilor sociale inferioare asupra păturilor superioare este cu atât mai bizară cu cât credințele mulțimii derivă totdeauna, mai mult sau mai puțin, din vreo idee superioară rămasă adesea fără influență în mediul unde a luat naștere. Ideea măreață îi subjugă pe conducătorii acaparați de ea, o deformează și creează o sectă care o deformează din nou, ca apoi s-o răspândească din ce în ce mai deformată în mulțimi. Devenită adevăr popular, ideea urcă iarăși, într-un fel oarecare, la sursa sa și astfel acționează asupra păturilor elevate ale unei națiuni.

În definitiv, inteligența călăuzește lumea, dar o călăuzește de fapt de foarte departe. Filosofii creatori de idei sunt de mult țărână atunci când, prin efectul mecanismului pe care l-am descris, gândirea lor ajunge să triumfe.

3. Prestigiul

Dacă opiniile propagate prin afirmație, repetiție și contagiune au o mare putere, faptul se datorește acelei puteri misterioase numită prestigiu. Tot ceea ce a dominat în lume, idei sau oameni, s-a impus mai cu seamă prin forța irezistibilă pe care o exprimă termenul prestigiu. Înțelegem întregul sens al acestui termen, dar el se aplică în moduri prea diverse ca să fie ușor de definit.

Prestigiul poate implica anumite sentimente, precum admirația și teama, care uneori formează chiar baza sa, dar el poate exista foarte bine și fără ele. Alexandru, Cezar, Buddha, Mahomed, decedați de mult și de care, prin urmare, nu avem de

ce să ne temem, se bucură totuși de un prestigiu considerabil. Pe de altă parte, anumite plăsmuiri pe care nu le admirăm, divinitățile monstruoase ale templelor subterane din India, de exemplu, ne par totuși învestite cu un mare prestigiu. În realitate, prestigiul este un fel de fascinație pe care o exercită asupra spiritului nostru un individ, o operă sau o doctrină. Această fascinație paralizează toate facultățile noastre critice și ne umple sufletul de uimire și respect. Sentimentele generate în asemenea cazuri sunt inexplicabile, dar probabil de același ordin cu sugestia suferită de un subiect fascinat.

Prestigiul este cel mai puternic resort al oricărei dominații. Zeii, regii și femeile nu ar fi stăpânit niciodată fără el. Putem reduce la două forme principale diversele varietăți de prestigiu: prestigiul dobândit și prestigiul personal. Prestigiul dobândit este acela pe care îl conferă numele, averea, reputația. El poate apărea independent de prestigiul personal. Acesta din urmă constituie, dimpotrivă, ceva individual, coexistând uneori cu reputația, gloria, averea sau întărit de acestea, dar perfect susceptibil de a dăinui într-un mod absolut independent.

Prestigiul dobândit sau artificial este cel mai des întâlnit. Prin simplul fapt că un individ ocupă o anumită poziție, are o anumită avere, este înzestrat cu anumite titluri, el este aureolat de prestigiu, oricât de nulă ar putea fi valoarea sa personală. Un militar în uniformă, un magistrat în robă au totdeauna prestigiu. Pascal a notat foarte just necesitatea, pentru judecători, a robelor și perucilor. Fără acestea, ei își pierdeau o mare parte din autoritate. Socialistul cel mai neîmblânzit este emoționat la vederea unui prinț sau a unui marchiz și asemenea titluri ajung spre a escroca cum vrei pe un comerciant¹

¹ Efectul titlurilor, al uniformelor, al panglicilor asupra mulțimilor se regăsește în toate țările, chiar și acolo unde sentimentul independenței personale este foarte dezvoltat. În acest sens, reproduc un pasaj curios din cartea unui călător, referitor la prestigiul anumitor persoane în Anglia: „Cu ocazia diverselor întâlniri, am remarcat entuziasmul deosebit pe care îl trăiesc cei mai rezonabili englezi la contactul sau la vederea unui membru al Camerei Lorzilor. Cu condiția ca starea sa socială să-i susțină rangul, ei îl iubesc dinainte și, în prezența lui, acceptă totul cu încântare. Îi vezi roșind de

Prestigiul la care m-am referit este exercitat de persoane; alături de acesta îl putem plasa pe cel exercitat de opinii, de opere literare sau artistice etc. Adesea, nu este vorba decât de repetiție acumulată. Istoria, istoria literaturii și artei îndeosebi, este pur și simplu repetarea aceluiași judecăți pe care nimeni nu încearcă să le controleze, fiecare sfârșind prin a repeta ce a învățat la școală. Există anumite nume și lucruri de care nimeni nu ar îndrăzni să se atingă. Pentru cititorul modern, opera lui Homer degajă un imens și incontestabil sentiment de plictiseală; dar cine ar cuteza s-o spună? Parthenonul, în starea sa actuală, este o ruină care poate trezi puțin interes; dar el are un asemenea prestigiu încât nu mai este văzut decât cu întreg cortegiul său de amintiri istorice. Caracteristica prestigiului este aceea de a ne împiedica să vedem lucrurile așa cum sunt ele, paralizându-ne judecățile. Mulțimile, întotdeauna, iar indivizii, frecvent, au nevoie de opinii gata formate. Succesul acestor opinii este independent de partea de adevăr sau de eroare pe care o conțin; succesul lor rezidă exclusiv în prestigiul lor.

Să abordăm acum prestigiul personal. Având o natură foarte diferită de prestigiul artificial sau dobândit, acesta constituie o facultate independentă de orice titlu, de orice autoritate. Numărul mic de persoane care îl au exercită o fascinație de-a dreptul hipnotică asupra celor care îi înconjoară, inclusiv asupra egalilor lor, toți ascultând de el așa cum fiara sălbatică ascultă de împlânzitorul pe care atât de ușor l-ar putea devora.

Marii conducători ai omenirii, Buddha, Iisus, Mahomed, Ioana d'Arc, Napoleon, au avut într-un înalt grad această formă de prestigiu, impunându-se îndeosebi cu ajutorul acesteia. Zeii, eroii și dogmele se impun, nu se negociază: de îndată ce sunt obiect de discuție, dispar.

plăcere la apropierea sa, iar dacă le vorbește bucuria le aprinde și mai tare obraji și ochii le strălucesc de o licărire fără seamăn. S-ar zice că au lordul în sânge, după cum spaniolul are dansul, germanul muzica și francezul Revoluția. Pasiunea lor pentru cai și pentru Shakespeare este rezervată, satisfacția și orgoliul legate de aceștia mai puțin fundamentale. Cartea Camerei Lorzilor are un tiraj considerabil și, oriunde ai merge, o găsești, ca Biblia, în mâinile tuturor.“ (n.a.)

Personajele citate mai sus aveau putere de fascinație cu mult înainte de a deveni ilustre și nici nu ar fi devenit ilustre fără aceasta. În culmea gloriei, Napoleon exercita, doar prin puterea sa, un prestigiu imens; dar cu prestigiul acesta el era dotat, în parte, încă de la începutul carierei. Atunci când, un general oarecare a fost trimis să comande armata din Italia, a nimerit în mijlocul unor generali nemiloși, gata să-i facă o primire neprietenoasă tânărului intrus pe care îl expediase pe capul lor Directoratul. Din primul minut, de la prima întrevedere, fără fraze, fără gesturi, fără amenințări, de la prima privire a viitorului mare om, generalii au fost îmblânziți. Taine face, pornind de la memoriile contemporanilor, o interesantă relatare a acestei întrevederi:

„Generalii diviziei – inclusiv Augereau, un fel de soldățoi belicos și grosolan, mândru de statura și de bravura sa – sosesc la cartierul general cu o dispoziție foarte proastă față de micul parvenit ce li se expediase de la Paris. După descrierile făcute, Augereau e injurios, dinainte nesupus: un protejat al lui Barras, un general al perioadei Vendemiaire, un general de stradă, un urs, singurul care gândește, având reputația de matematician și de visător. Sunt introduși, iar Bonaparte se face așteptat. În fine apare, își încinge sabia, își acoperă capul, își explică dispozițiile, le dă ordine, apoi îi concediază. Augereau rămăsese mut; abia afară și-a venit în fire și și-a proferat înjurăturile lui ordinare; a recunoscut, ca și Masséna, că acest mic p... de general i-a făcut frică; nu putea pricepe deloc ascendentul de care s-a simțit zdrobit de la prima privire.“

Devenit mare om, prestigiul său a crescut odată cu gloria sa și, pentru apropiați, l-a egalat pe acela al unei divinități. Generalul Vandamme, militar răzvrătit, încă și mai brutal și energic decât Augereau, îi spunea într-o zi mareșalului d’Ornano, în 1815, pe când urcau împreună scările palatului Tuileries: „Dragul meu, diavolul acesta de om exercită asupra-mi o fascinație pe care nu mi-o pot explica. Sunt în așa hal fascinat încât eu, care nu mă tem nici de Dumnezeu și nici de diavol, când mă apropii de dânsul sunt gata să tremur ca un copil și m-ar face să trec și prin urechile acului ca să mă arunc în foc.“

Napoleon exercita aceeași fascinație asupra tuturor celor care se apropiau de el¹. Davout spunea, vorbind despre devotamentul lui Maret² și al său: „Dacă împăratul ne-ar spune la amândoi că este în interesul politicii lui să distrugă Parisul, fără ca nimeni să nu iasă și să scape din oraș, Maret ar păstra secretul, sunt sigur de asta, dar nu s-ar putea opri să compromită acest secret, punându-și la adăpost familia. Ei bine, eu, de frica de a nu-l trăda, mi-aș lăsa în oraș nevasta și copiii.“ Uimitoarea putere a fascinației explică acea miraculoasă întoarcere din insula Elba; cucerirea neîntârziată a Franței de către un om izolat, luptând contra tuturor forțelor organizate ale unei mari țări pe care am fi putut să o credem dezgustată de tirania lui. El nu a avut decât să le arunce o privire generalilor care juraseră să pună mâna pe el, și toți s-au supus fără a crâcni.

„Napoleon – scrie generalul englez Wolseley – a debarcat în Franța aproape singur, fugăr din mica insulă Elba, care era regatul său și, în câteva săptămâni, a reușit să dea peste cap, fără vărsare de sânge, întreaga organizare a puterii Franței sub regele ei legitim; s-a manifestat vreodată mai uluitor ascendentul personal al unui om? Dar, de la un capăt la altul al acestei campanii, care a fost cea din urmă a sa, cât de remarcabil a fost ascendentul pe care el îl exercita și asupra aliaților, obligându-i să-i urmărească inițiativa, și cât de puțin a lipsit ca ei să nu fie zdrobiți!“

¹ Conștient de prestigiul său, împăratul știa să și-l sporească, tratându-le chiar mai puțin bine decât pe rânđașii de cai pe marile personalități care îl înconjurau și printre care figurau câțiva celebri membri ai Convențiunii, atât de temuți în Europa. Istorisirile din acea vreme sunt pline de fapte semnificative privind acest aspect, într-o zi, în plin Consiliu de Stat, Napoleon l-a lovit pe Baugnot (ministru de finanțe, devenit conte pe timpul Imperiului), tratându-l ca pe un valet oarecare. Obținând efectul dorit, Napoleon s-a apropiat apoi de el și i-a spus: „Imbecilule, ți-a revenit mîntea la cap?“ La aceste cuvinte, Baugnot, înalt ca un tambur major, s-a înclinat și cel mic de statură, ridicând mîntea, l-a apucat pe uriaș de ureche, „semn de exaltantă favoare, gest familiar al stăpînului care se umanizează“ Asemenea exemple oferă o imagine clară despre gradul de înjosire pe care îl poate provoca prestigiul, făcându-ne să înțelegem imensul dispreț al marelui despot pentru oamenii din anturajul său. (*n.a.*)

² Hugues-Bernard Maret (1763-1839), secretar de stat al consulilor în 1800, mai târziu ministru de externe, membru al Academiei. A pregătit întoarcerea lui Napoleon din insula Elba. (*n.t.*)

Prestigiul i-a supraviețuit și a continuat să crească. Prestigiul acesta a făcut să fie uns împărat un obscur nepot al său. Văzând cum astăzi legenda sa renaște, înțelegem cât de puternică este încă umbra aceasta. Maltratați-i pe oamenii, masacrați-i cu milioanele, provocați invazii după invazii, totul vă este permis dacă aveți suficient prestigiu și talentul necesar spre a-l menține.

Am invocat aici un exemplu de prestigiu absolut excepțional, fără îndoială, dar era util ca să facem înțeleasă geneza marilor religii, a marilor doctrine și a marilor imperii. Geneza aceasta ar fi absurdă fără puterea exercitată de prestigiu asupra mulțimii.

Dar prestigiul nu se bazează doar pe ascendentul personal, pe gloria militară și teroarea religioasă; el poate avea origini mai modeste și totuși să fie considerabil. Secolul nostru ne furnizează mai multe exemple. Unul dintre ele, pe care posteritatea și-l va reaminti mereu, ne este dat de istoria omului celebru, pe care l-am și pomenit, care a modificat fața planetei și relațiile comerciale ale popoarelor, despărțind două continente. A reușit în întreprinderea sa datorită imensei sale voințe, dar și fascinației pe care a exercitat-o asupra întregului său anturaj. Pentru a învinge împotrivirea unanimă, nu avea decât să se arate la fața locului, să rostească două-trei cuvinte și, ca prin farmec, potrivnicii deveneau prieteni. Mai ales englezii combăteau cu înverșunare proiectul său; vizita sa în Anglia a fost de ajuns ca să-i ralieze toate sufragiile. Când, mai târziu, a trecut prin Southampton, în cinstea lui au sunat clopotele. Învingând totul, oameni și lucruri, el nu mai credea în obstacole și a vrut să repete opera Suezului în Panama, cu aceleași mijloace; dar credința care mută munții din loc nu-i mută decât cu condiția de a nu fi prea înalți. Munții au rezistat și catastrofa care a urmat a risipit aureola de glorie a eroului. Viața sa ne învață cum poate crește și dispărea prestigiul. După ce a egalat în măreție cele mai celebre-personalități istorice, el a fost coborât de către magistrații din țara sa la rangul celor mai abjecți criminali. Sicriul său a fost purtat izolat, în mijlocul

mulțimilor indifferente. Singurii care au adus omagiu memoriei sale au fost suveranii străini¹

Toate exemplele mai sus evocate reprezintă forme extreme. Pentru a întemeia în detaliile sale psihologia prestigiului ar trebui să-i examinăm seria începând cu fondatorii de religii și de imperii și până la individul care încearcă să-și uimească vecinii cu o haină nouă sau cu o decorație. Printre termenii ultimi ai acestei serii s-ar plasa toate formele prestigiului în diversele elemente ale unei civilizații: științe, arte, literatură etc., și atunci am vedea că el constituie elementul fundamental al persuasiunii. Ființa, ideea ori lucrul care posedă prestigiu sunt imediat imitate pe calea contagiunii și impun unei întregi generații anumite moduri de a simți și de a-și exprima gândurile. Imitația este, de altfel, adesea inconștientă și tocmai lucrul acesta o face completă. Pictorii moderni, reproducând culorile șterse și atitudinile rigide

¹ Un ziar străin, *Neue Freie Presse*, din Viena, a făcut, pe tema destinului lui Lesseps, reflecții judicioase de psihologie, pe care, din acest motiv, le reproduc aici: „După condamnarea lui Ferdinand de Lesseps, nu mai avem dreptul să ne mai mirăm de tristul sfârșit al lui Cristofor Columb. Dacă Ferdinand Lesseps este un escroc, atunci orice nobilă iluzie este o crimă. Antichitatea ar fi încununat memoria lui Lesseps cu o aureolă de glorie și l-ar fi pus să bea din cupa cu nectar în Olimp, pentru că el a schimbat fața pământului, săvârșind opere care perfecționează creația. Condamnându-l pe Ferdinand Lesseps, președintele Curții de Apel s-a făcut nemuritor, deoarece întotdeauna popoarele vor întreba de numele omului care nu s-a temut să-și înjosească secolul făcându-l să îmbrace haina de ocnaș pe un bătrân a cărui viață a fost gloria contemporanilor săi.

Să nu ni se mai vorbească de acum înainte de justiție inflexibilă acolo unde domnește ura birocratică împotriva marilor opere cutezătoare. Națiunile au nevoie de acești oameni îndrăzneți care cred în ei înșiși și doboară toate obstacolele, fără a-și menaja propria persoană. Geniul nu poate fi prudent, cu prudența el nu ar putea niciodată să lărgească cercul activității umane.

...Ferdinand Lesseps a cunoscut beția triumfului și amărăciunea decepțiilor: Suez și Panama. Aici inima se revoltă împotriva moralei succesului. Când Lesseps a reușit să lege două mări, principii și națiunile i-au adus omagiile lor; astăzi, că a eșuat în lupta cu stâncile Munților Cordilieri, nu mai este decât un escroc vulgar... Este aici un război al claselor societății, o nemulțumire a birocraților și slujbașilor care se răzbuună cu Codul Penal în mână pe cei care ar voi să se ridice deasupra celorlalți... Legislatorii moderni sunt în încurcătură în fața marilor idei ale geniului uman; publicul pricepe și mai puțin și îi este ușor unui avocat să aducă dovezi că Stanley este un asasin și Lesseps un escroc.“ (n.a.)

ale unor primitivi, nu se îndoiesc câtuși de puțin de unde vine inspirația lor; ei cred în propria lor sinceritate, pe când, dacă un maestru eminent nu ar fi reînviat această formă artistică, am continua să vedem în ea doar laturile naive și inferioare. Cei care, după exemplul unui inovator celebru, își inundă pânzele cu umbre violete, nu văd în natură mai mult violet decât era acum cincizeci de ani, ci sunt sugestionați de impresia personală și specială a unui pictor care a știut să dobândească un mare prestigiu. Asemenea exemple ar putea fi ușor invocate pentru fiecare element al civilizației.

Din cele de mai sus arătate vedem că numeroși factori pot interveni în geneza prestigiului: unul dintre cei mai importanți a fost totdeauna succesul. Omul care reușește, ideea care se impune încetează, prin chiar faptul de a mai fi obiect de contestare. Prestigiul dispare întotdeauna odată cu succesul. Eroul pe care mulțimea îl aclama în ajun este huiduit de ea a doua zi, dacă soarta l-a lovit. Reacția va fi chiar cu atât mai vie cu cât prestigiul fusese mai mare. În cazul acesta mulțimea îl socoate pe eroul căzut ca pe un egal și se răzbună pe faptul de a se fi înclinat înaintea unei superiorități pe care ea n-o mai recunoaște. Robespierre, care dispunea să fie trimis la ghilotină colegii săi și un mare număr dintre contemporani, avea un imens prestigiu. O deplasare de câteva voturi l-a dus imediat la pierderea prestigiului și mulțimea l-a urmat la ghilotină cu tot atâtea imprecășii câte aruncase în ajun victimelor lui. Întotdeauna, credincioșii sfărâmă cu furie statuile vechilor lor zei.

Datorită insuccesului, prestigiul este pierdut într-o clipită. El se poate viza și prin discuție, dar într-un mod mult mai lent. Acest procedeu este totuși unul cu efect foarte sigur. Prestigiul pus în discuție deja nu mai este prestigiu. Zeii și oamenii care au știut să-și păstreze timp îndelungat prestigiul nu au tolerat niciodată discuția. Pentru a te face admirat de mulțimi, trebuie întotdeauna să le ții la distanță.

Capitolul IV

LIMITELE VARIABILITĂȚII CREDINȚELOR ȘI OPINIILE MULȚIMILOR

1. Credințele fixe. Invariabilitatea anumitor credințe generale. Ele sunt călăuzele unei civilizații. Greutatea de a le dezrădăcina. Prin ce constituie intoleranța o virtute pentru popoare. Absurditatea filosofică a unei credințe generale nu poate afecta propagarea sa. 2. Opiniile labile ale mulțimilor. Extrema labilitate a opiniilor care nu derivă din credințe generale. Aparentele variații ale ideilor și credințelor în mai puțin de un secol. Limitele reale ale acestor variații. Elemente vizate de variație. Dispariția actuală a credințelor generale și difuzarea foarte largă a presei fac ca în zilele noastre opiniile să fie din ce în ce mai labile. Cum se face că opiniile mulțimilor tind spre indiferență asupra majorității subiectelor. Neputința guvernelor de a mai dirija, ca odinioară, opinia. Fărămițarea actuală a opiniilor împiedică tirania lor.

1. Credințele fixe

Între caracteristicile anatomice ale ființelor și caracteristicile lor psihologice există un paralelism strâns. În caracteristicile anatomice găsim anumite elemente invariabile sau atât de puțin variabile încât este necesară lungimea erelor geologice pentru a le schimba. Pe lângă aceste caracteristici fixe, ireductibile, se găsesc altele foarte mobile pe care mediul, arta crescătorului și a horticultorului le modifică uneori în așa măsură încât disimulează, pentru observatorul mai puțin atent, caracteristicile fundamentale.

Același fenomen se constată și la nivelul caracterelor. Alături de elementele psihologice ireductibile ale rasei se întâlnesc elementele mobile, schimbătoare. De aceea, studiindu-se credințele și opiniile unui popor, se constată totdeauna un fond extrem de stabil, pe care se grefează opinii la fel de mișcătoare ca nisipul care acoperă stânca.

Credințele și opiniile mulțimilor se ordonează astfel în două clase distincte. Pe de o parte, marile credințe permanente, care se perpetuează secole de-a rândul și pe care se sprijină o întreagă civilizație. De acest fel au fost, odinioară, concepția feudală,

ideile creștine, cele ale Reformei. Așa sunt, în zilele noastre, principiul naționalităților, ideile democratice și sociale. Pe de altă parte, opiniile de moment și schimbătoare, derivate cel mai adesea din concepțiile generale, pe care fiecare epocă le vede apărând și murind: așa sunt teoriile care călăuzesc artele și literatura în unele momente, de exemplu acelea care dau naștere romantismului, naturalismului etc. Tot atât de superficiale ca modă, ele se schimbă ca valurile ce apar și se pierd neîncetat pe suprafața unui lac adânc.

Marile credințe generale sunt puține. Formarea și dispariția lor constituie pentru fiecare rasă istorică puncte culminante ale istoriei sale. Ele constituie adevărata osatură a civilizațiilor.

O opinie pasageră se fixează lesne în sufletul mulțimilor, dar este foarte dificil de ancorat aici o credință durabilă, după cum este de asemenea greu să dizolvi această credință atunci când ea s-a cristalizat. Niciodată nu poate fi schimbată decât cu prețul unor revoluții violente și numai atunci când credința și-a pierdut aproape definitiv influența asupra sufletelor celor mulți. Revoluțiile slujesc atunci la respingerea totală a credințelor deja aproape abandonate, dar pe care jugul obiceiului le împiedică să fie complet părăsite. Revoluțiile care încep sunt, în realitate, credințe care sfârșesc.

Ziua în care o mare credință este sortită pieirii coincide cu aceea în care valoarea ei devine discutabilă. Orice credință generală nefiind altceva decât o ficțiune nu ar putea să dăinuie decât cu condiția de a nu fi supusă analizei. Dar, chiar și atunci când o credință este puternic zdruncinată, instituțiile care derivă din ea își păstrează puterea și nu dispar decât treptat. Când, în sfârșit, și-a pierdut complet puterea, tot ceea ce se baza pe ea se prăbușește. Încă nu i-a fost dat unui popor să-și schimbe credințele, fără a fi de îndată condamnat să-și transforme elementele civilizației sale.

El le transformă până când se ajunge la adoptarea unei noi credințe generale; iar până atunci trăiește, prin forța împrejurărilor, în anarhie. Credințele generale sunt suportul necesar al civilizațiilor; ele imprimă orientarea ideilor, fiind singurele care pot să inspire încrederea și să suscite sentimentul datoriei.

Popoarele au simțit totdeauna folosul dobândirii de credințe generale, înțelegând din instinct că dispariția lor marchează pentru ele ora decadentei. Cultul fanatic al Romei a fost credința care i-a făcut pe romani stăpânii lumii. Când credința aceasta a pierit, Roma a trebuit să piară și ea. Numai atunci când au dobândit unele credințe comune, barbarii, distrugătorii civilizației romane, au atins o anumită coeziune și au putut ieși din anarhie.

Nu este lipsit de justificare faptul că popoarele și-au apărât totdeauna cu intransigență convingerile. Foarte criticabilă din punct de vedere filosofic, intransigența reprezintă în viața națiunilor o virtute. Tocmai pentru a consolida și menține credințe generale a ridicat în Evul Mediu atâtea ruguri și atâția inventatori și novatori au fost cuprinși de disperare, când reușeau să evite chinurile. Tocmai pentru a apăra asemenea credințe lumea a fost de atâtea ori răscolită, milioane de oameni au căzut pe câmpurile de bătălie și încă vor mai cădea.

După cum am spus deja, mari dificultăți se opun instituirii unei credințe generale, dar, odată instituită, puterea sa este invincibilă pentru multă vreme; și oricare ar fi falsitatea sa filosofică, ea se impune celor mai luminate spirite. Oare popoarele Europei nu au socotit, de cinci secole încoace, drept adevăruri indiscutabile legende religioase tot atât de barbare¹, dacă le examinăm îndeaproape, ca poveștile despre Moloh². Însăpăimântătoarea absurditate a legendei unui Dumnezeu care se răzbună pe Fiul Său prin oribile chinuri, din cauza neascultării uneia din creaturile sale, nu a fost observată secole și secole de-a rândul. Cele mai mari genii, Galilei, Newton, Leibniz, nu au bănuțit vreo clipă că adevărul unor asemenea legende ar fi putut fi pus la îndoială. Nimic nu demonstrează mai bine hipnotizarea produsă de credințele generale și, de asemenea, nimic nu marchează mai bine umilitoarele limite ale spiritului nostru.

¹ Barbare din punct de vedere filosofic. Practic, ele au fondat o civilizație cu totul nouă și timp de multe secole i-au lăsat omului porți deschise către un paradis de vis și de speranță, pe care nu-l vor cunoaște vreodată. (*n.a.*)

² Moloch (Malek în ebraică), divinitate cananeeană, despre care se vorbește în Biblie și căreia i-au fost aduse drept jertfe ființe omenești. (*n.t.*)

De îndată ce o dogmă nouă se implantează în sufletul mulțimilor, ea devine inspiratoarea instituțiilor sale, a artelor și conduitei. Influența sa asupra sufletelor este atunci absolută. Oamenii de acțiune intenționează să le realizeze, legislatorii să le aplice, filosofii, artiștii, literații se preocupă să le transpună în diverse forme. Din credința fundamentală pot să apară idei de moment, accesorii, dar ele poartă totdeauna amprenta credinței din care au ieșit. Civilizația egipteană, civilizația europeană a Evului Mediu, civilizația musulmană a arabilor derivă dintr-un mic număr de credințe religioase care și-au pus amprenta pe cele mai neînsemnate elemente ale acestor civilizații, permițându-ne să le recunoaștem, numaidecât.

Datorită credințelor generale, oamenii din fiecare epocă s-au înconjurat de o rețea de tradiții, de opinii și de obiceiuri de sub al căror jug nu ar putea să scape și care îi fac mai mult sau mai puțin asemănători unul cu celălalt. Nici spiritul cel mai independent nu se gândește să se sustragă acestui destin. Nu există veritabilă tiranie decât aceea care se exercită inconștient asupra sufletelor, pentru că aceasta este singura ce nu poate fi combătută. Tiberiu, Genghis-han, Napoleon au fost, desigur, tirani înfricoșători, dar, din adâncul mormintelor lor, Moise, Buddha, Iisus, Mahomed, Luther au exercitat asupra sufletelor un despotism mult mai profund. O conspirație va doborî un tiran, dar ce poate ea să facă împotriva unei credințe bine fixate? În lupta violentă contra catolicismului, în pofida asentimentului aparent al mulțimilor și în pofida unor procedee de distrugere tot atât de nemiloase ca acelea ale Inchiziției, învinsă a fost marea noastră Revoluție. Singurii tirani reali ai umanității au fost totdeauna umbrele morților sau iluziile pe care ea și le-a creat.

Repet, absurditatea filosofică a anumitor credințe generale nu a fost niciodată un obstacol în calea triumfului lor. Ba, chiar acest triumf, nu pare posibil decât cu condiția ca ele să includă vreo absurditate misterioasă. Evidenta slăbiciune a credințelor socialiste actuale nu le va împiedica să prindă rădăcini în sufletul mulțimilor. Adevărata inferioritate a credințelor socialiste față de toate credințele religioase ține pur și simplu de următorul fapt: idealul de fericire promis de religie netrebuind a fi realizat decât

Într-o viață viitoare, nimeni nu poate contesta această realizare. Idealul de fericire socialist trebuind însă să fie realizat pe pământ, goliciunea promisiunilor va apărea de la primele tentative de realizare și noua credință își va pierde pe loc prestigiul. Deci, puterea sa nu va spori decât până în momentul punerii lui în practică. Iată de ce, dacă noua religie exercită în primul rând, ca toate acelea care au precedat-o, o acțiune distructivă, ea nu va putea exercita ulterior un rol creator.

2. Opiniile schimbătoare ale mulțimilor

Deasupra credințelor stabile, a căror putere am arătat-o, se găsește un strat de opinii, de idei, de gânduri care se nasc și dispar fără încetare. Unele durează puțin, cele mai importante nedepășind perioada unei generații. Am remarcat faptul că schimbările care survin în aceste opinii sunt mai degrabă superficiale decât reale, purtând totdeauna pecetea calităților rasei. Luând în considerare, de exemplu, instituțiile politice din țara noastră, am arătat că partidele care în aparență sunt cele mai antagonizate: monarhiști, radicali, imperialiști, socialiști etc., au un ideal absolut identic și că idealul acesta ține pur și simplu de structura mintală a rasei noastre, deoarece, sub denumiri analoage, găsim la alte națiuni un ideal contrar. Numele date opiniilor, adaptările înșelătoare nu schimbă fondul lucrurilor. Burghezii Revoluției franceze, toți hrăniți din literatura latină și care, cu ochii țintă asupra republicii romane, i-au adoptat legile, fasciile și togele, nu au devenit romani pentru că se găseau sub vraja unei puternice sugestii istorice. Rolul filosofului este acela de a cerceta ceea ce supraviețuiește din credințele vechi sub schimbările aparente, distingând în valul mișcător al opiniilor mișcările determinate de credințele generale și de sufletul rasei. Fără acest criteriu, s-ar putea crede că mulțimile își schimbă credințele politice sau religioase frecvent și după voință. Într-adevăr, întreaga istorie politică, religioasă, artistică, literară, pare s-o dovedească.

Să examinăm, de exemplu, o scurtă perioadă, de la 1790 la 1820, adică 30 de ani, durata unei generații. În acest interval, mulțimile, la început monarhice, devenind revoluționare, apoi imperialiste, apoi din nou monarhice. În materie de religie, ele

evoluează în același interval de timp, de la catolicism la ateism, apoi la deism, ca după aceea să se întoarcă la formele cele mai exagerate de catolicism. Și nu numai mulțimile, ci și cei care le conduceau au suferit transformări asemănătoare. S-au văzut membri marcanți ai Convenției, dușmani înfocați ai regilor și nevrând să știe nimic despre zei sau stăpânitori, devenind umili slujbași ai lui Napoleon, ca apoi să poarte cu pietate lumânări în procesiunile de pe vremea lui Ludovic al XVIII-lea.

Și ce schimbări uimitoare în opiniile mulțimilor, în cei 70 de ani care au urmat! „Perfidul Albion“ de la începutul secolului al XIX-lea a devenit aliatul Franței sub moștenitorul lui Napoleon; Rusia, de două ori în război cu noi și care a aplaudat atâtea ultimele noastre eșecuri, este socotită peste noapte prietenă.

În literatură, în artă, în filosofie, succesiunea curentelor de opinie se manifestă încă și mai rapid. Romantism, naturalism, misticism etc. se nasc și mor unul după altul. Artistul și scriitorul aclamați ieri sunt profund disprețuiți a doua zi.

Dar ce constatăm dacă analizăm aceste schimbări, în aparență atât de radicale? Toate cele contrare credințelor generale și sentimentelor rasei nu au decât o durată efemeră, iar fluviul deturnat își reia curând cursul. Opiniile oare nu se atașează la nicio credință generală, la niciun sentiment al rasei și care, prin urmare, nu ar putea să aibă stabilitate, sunt la cheremul tuturor întâmplărilor sau, dacă se preferă, la cheremul celor mai neînsemnate schimbări de mediu. Formate cu ajutorul sugestiei și contagiunii, ele sunt totdeauna opinii de moment, născându-se și pierind uneori la fel de repede ca dunele de nisip formate de vânt la marginea mării.

În zilele noastre, totalitatea opiniilor labile ale mulțimilor este mai mare ca niciodată; iar aceasta are trei rațiuni diferite.

Prima este că vechile credințe, pierzându-și progresiv influența, nu mai acționează ca altădată asupra opiniilor pasagere, spre a le da o anumită orientare. Estomparea credințelor generale lasă loc unei multitudini de opinii particulare, fără trecut, dar și fără viitor.

A doua rațiune constă în puterea crescândă a mulțimilor care își găsește din ce în ce mai puțin o contrapondere, labilitatea extremă a ideilor lor putându-se manifesta nestingherit.

A treia rațiune, în sfârșit, constă în difuzarea recentă a presei, care face să treacă fără încetare sub ochii cetățenilor cele mai contrare opinii. Sugestiile generate de fiecare dintre ele sunt de îndată demolate de sugestiile opuse. Nicio opinie nu reușește să se răspândească, toate fiind sortite unei existențe efemere. Ele mor înainte de a se fi putut propaga îndeajuns ca să devină generale.

Din aceste cauze diverse rezultă un fenomen foarte nou în istoria lumii, cu totul caracteristic epocii actuale: mă refer la neputința guvernelor de a dirija opinia.

Odinioară, și când spun odinioară mă refer la trecutul nu prea îndepărtat, acțiunea guvernanților, influența câtorva scriitori și a unui mic număr de ziare constituiau adevărate regulatoare de opinie. Astăzi scriitorii și-au pierdut orice influență, iar ziarele nu fac decât să reflecte opinia existentă. Cât despre oamenii de stat, departe de a o dirija, ei nu caută decât s-o urmeze. Teama lor de opinie merge uneori până la teroare și văduvește de orice stabilitate conduita lor.

Opinia mulțimilor tinde deci să devină din ce în ce mai mult elementul suprem care reglează viața politică. Ea reușește azi să impună până și alianțe, cum am văzut că s-a întâmplat cu Rusia, ieșită aproape exclusiv dintr-o mișcare populară.

Este un simptom curios să vedem, în zilele noastre, regii și împărații, papii, supunându-se mecanismului interviului, spre a-și expune gândirea lor, pe tema unui subiect dat, judecății mulțimilor. S-a spus odinioară că politica nu este o treabă în care să fie implicate sentimente. Am putea oare să spunem astăzi același lucru, văzând-o că-și ia drept călăuză impulsurile mulțimilor care ignoră rațiunea și care se lasă dirijate exclusiv de sentimente?

Iar presa, altădată formatoare de opinie, a trebuit, ca și guvernanții, să se retragă în fața puterii mulțimilor. Desigur, puterea sa este considerabilă, dar numai pentru că reprezintă exclusiv oglinda opiniilor populare și a neîncetărilor lor variații. Devenită

simplă agenție de informații, ea renunță să impună vreo idee, vreo doctrină. Ea urmărește toate schimbările gândirii publice iar necesitățile concurenței o obligă la aceasta, sub amenințarea pedepsei de a-și pierde cititorii. Vechile organe solemne și influente de altădată, căroră generația precedentă le asculta cu pioșenie oracolele, au dispărut sau au devenit foi de informație încadrate de cronici amuzante, de cancanuri mondene sau de reclame comerciale. Care ar fi astăzi ziarul destul de bogat ca să permită redactorilor săi opinii personale și ce autoritate ar obține ele în fața unor cititori care cer doar să fie ținuți la curent cu evenimentele sau amuzați și care, îndărătul fiecărei recomandări, întrezărește întotdeauna pe speculator? Critica nu mai are puterea de a lansa o carte sau o piesă de teatru. Ea poate dăuna, dar nu servi. În felul acesta ziarele au conștiința inutilității oricărei opinii personale, au suprimat în general critica literară, limitându-se să dea titlul cărții, însoțit de două-trei rânduri de reclamă și în douăzeci de ani probabil că același lucru se va petrece și cu critica teatrală.

A supraveghea opinia a devenit astăzi preocuparea esențială a presei și a guvernanților. Ce efect va produce cutare eveniment, cutare proiect legislativ, cutare discurs, asta e tot ce vor să știe; sigur, nu este ușor, căci nimic nu este mai schimbător și mai alunecos decât opinia mulțimilor. Le vedem întâmpinând cu anateme ceea ce aclamaseră în ajun.

Absența aceasta totală de direcție a opiniei și, totodată, disoluția credințelor generale au avut ca rezultat final o fărâmițare completă a tuturor convingerilor, ca și indiferența crescândă a mulțimilor, precum și a indivizilor pentru ceea ce nu privește clar interesele lor imediate. Chestiunile de doctrină, cum sunt cele referitoare la socialism, nu recrutează cătuși de puțin apărători realmente convinși decât în păturile inculte: mineri și muncitori din uzine, de exemplu. Micul burghez, chiar muncitorul cu o ușoară spoială de școală sunt prea sceptici.

Evoluția care a avut loc în acest sens, de treizeci de ani încoace, este frapantă. Înainte, opiniile aveau o orientare generală; ele derivau din adoptarea vreunei credințe fundamentale. Simplul fapt de a fi fost monarhist îți dădea în chip fatal, atât în

istorie cât și în științe, anumite idei bine conturate, iar faptul de a fi republican îți conferea ideii cu totul contrare. Un monarhist știa sigur că omul nu descinde din maimuță, iar un republican știa nu mai puțin sigur că descinde. Monarhistul trebuia să vorbească de Revoluție cu oroare, pe când republicanul cu venerație. Unele nume, precum cele ale lui Robespierre și Marat, trebuiau pronunțate cu evlavie, iar altele, precum Cezar, Augustus și Napoleon nu puteau fi articulate fără a fi însoțite de invective. Până și în Sorbona noastră prevala acest mod naiv de a înțelege istoria.

Astăzi, în fața discuției și analizei, orice opinie își pierde prestigiul; acuțișurile ei se uzează repede și apar prea puține idei capabile să ne înflăcăreze. Omul modern este cuprins din ce în ce mai mult de indiferență.

Să nu exagerăm în deplângerea acestei sleiri generale a opiniilor. Nu s-ar putea contesta că acesta este un simptom al decadenței în viața unui popor. Vizionarii, apostolii, conducătorii, adică toți cei care nutresc o convingere, au desigur o cu totul altă forță decât nihilistii, ereticii și indiferenții; dar să nu uităm că, în situația puterii actuale a mulțimilor, dacă o singură opinie ar putea dobândi destul prestigiu pentru a se impune, ea ar fi de îndată marcată de o putere atât de tiranică încât totul ar trebui să se plece numai deocâmb în fața ei. Epoca liberei discuții ar fi atunci apusă pentru multă vreme. Mulțimile reprezintă exemple pașnice câteodată, cum erau uneori Heliogabal și Tiberiu; dar ele au și capricii năvalnice. O civilizație care ar încăpea pe mâinile lor ar fi prea mult la cheremul hazardului pentru a dăinui. Ceea ce ar putea întârzia puțin ora prăbușirii este tocmai extrema labilitate a opiniilor și indiferența crescândă a mulțimilor față de toate credințele generale.

Cartea a III-a

**CLASIFICAREA ȘI DESCRIEREA
CATEGORIILOR DE MULȚIMI**

Capitolul I

CLASIFICAREA MULȚIMILOR

Clasificarea mulțimilor. 1. Mulțimile eterogene. Cum se diferențiază ele. Influența rasei. Sufletul mulțimii este cu atât mai slab cu cât sufletul rasei este mai puternic. Sufletul rasei reprezintă starea de civilizație, iar sufletul mulțimii starea de barbarie. 2. Mulțimile omogene. Diviziunea mulțimilor omogene. Sectele, castele și clasele.

Am urmărit în această lucrare caracteristicile generale ale mulțimilor. Ne rămâne să studiem caracteristicile particulare suprapuse acestor caracteristici generale, după diversele categorii de colectivități.

Să expunem mai întâi o scurtă clasificare a mulțimilor.

Punctul nostru de plecare va fi mulțimea simplă. Forma sa inferioară ni se prezintă atunci când este compusă din indivizi care aparțin unor rase diferite. Singurul ei liant se află atunci în voința, mai mult sau mai puțin respectată, a unui conducător. Ca tipuri de asemenea mulțimi putem menționa pe barbarii de diferite origini care, timp de mai multe secole, au invadat Imperiul roman. Deasupra acestor mulțimi lipsite de coeziune apar acele mulțimi care, sub acțiunea anumitor factori, au dobândit caracteristici comune și au sfârșit prin a forma o rasă. Ele vor prezenta ocazional caracteristicile speciale ale mulțimilor, însă întotdeauna incluse în acelea ale rasei.

Diferitele tipuri de mulțimi ce pot fi observate la fiecare popor pot fi împărțite astfel:

A. Mulțimi eterogene

1. Anonime (mulțimile din stradă, de exemplu)
2. Neanonime (curțile cu juri, adunările parlamentare etc.)

B. Mulțimi omogene

1. Secte (secte politice, secte religioase etc.)
2. Caste (casta militară, casta sacerdotală, casta muncitorească etc.)
3. Clase (clasa burgheză, clasa țărănească etc.)

Vom arăta pe scurt caracteristicile diferențiatorie ale diverselor categorii de mulțimi¹

1. Mulțimile eterogene

Aceste colectivități sunt acelea ale căror caracteristici le-am studiat în paginile precedente. Ele se compun din indivizi oarecare, indiferent de profesie sau de nivelul de inteligență. Am arătat în prezenta lucrare că psihologia oamenilor aflați în mulțime diferă esențialmente de psihologia lor individuală și că inteligența nu îi sustrage de la această diferențiere. Am văzut că în colectivități inteligența nu joacă niciun rol. Numai sentimentele inconștiente pot acționa în acest caz.

Un factor fundamental, rasa, ne permite să divizăm destul de clar diferitele tipuri de mulțimi eterogene. Am insistat în mai multe rânduri asupra rolului acestui factor, arătând că este cel mai puternic în ceea ce privește determinarea acțiunilor umane. Influența sa se manifestă și în caracteristicile mulțimilor. O mulțime compusă din indivizi oarecare, dar fiind toți englezi sau chinezi, se va deosebi profund de alta compusă de asemenea din indivizi oarecare, dar de naționalități variate: ruși, francezi, spanioli etc.

Profundele divergențe create de constituția mintală ereditară în modul de a simți și de a gândi al oamenilor izbucnesc de îndată ce anumite circumstanțe, rare de altfel, se reunesc în una și aceeași mulțime, în proporții aproape egale, indivizi de naționalități diferite, oricât de convergente ar fi aparent interesele care îi adună laolaltă. Tentativele făcute de socialiști de a fuziona în mari congrese reprezentanți ai populației muncitorești din fiecare țară au dus totdeauna la aprige discordii. O mulțime latină, fie ea revoluționară sau conservatoare, va face invariabil apel, pentru a-și realiza exigențele, la intervenția statului. Ea este întotdeauna centralizatoare și mai mult sau mai puțin cezaristă. O mulțime

¹ Detalii privind diversele categorii de mulțimi se pot găsi în lucrările mele: *La psychologie politique* [Psihologie politică], *Les opinions et les croyances* [opinii și credințe], *La révolution française et la psychologie des révolutions* [Revoluția franceză și psihologia revoluțiilor]. (n.a.)

engleză sau americană, dimpotrivă, ignoră statul și nu se adresează decât inițiativei particulare. O mulțime de francezi ține înaintea de toate la egalitate, iar o mulțime engleză la libertate. Aceste rase diferite generează aproape tot atâtea specii de mulțimi câte națiuni există.

Așadar, sufletul rasei determină în întregime sufletul mulțimii. Rasa este substratul viguros care limitează oscilațiile sale. Caracteristicile inferioare ale mulțimilor sunt cu atât mai puțin accentuate cu cât sufletul rasei este mai puternic. Starea de mulțime și dominarea mulțimilor constituie barbaria sau întoarcerea la barbarie. Tocmai dobândind un suflet solid structurat rasa se sustrage din ce în ce mai mult puterii necugetate a mulțimilor și iese din barbarie.

În afară de rasă, singura diferențiere importantă care poate fi făcută în ceea ce privește mulțimile eterogene este aceea de a le separa în mulțimi anonime, adunări deliberante și jurați, de exemplu. Sentimentul responsabilității, inexistent la cele dintâi și dezvoltat la celelalte, conferă actelor lor orientări adesea diferite.

2. Mulțimile omogene

Mulțimile omogene cuprind: 1. sectele; 2. castele; 3. clasele.

Secta reprezintă primul nivel în organizarea mulțimilor omogene. Sectele includ indivizi ale căror educație, profesie, medii din care provin sunt uneori foarte diferite, nefiind uniți decât de credințe. Așa sunt sectele religioase și politice, de exemplu.

Casta reprezintă cel mai înalt grad de organizare de care este susceptibilă mulțimea. Pe când secta este formată din indivizi de profesioni, de educație, din medii adesea eterogene și sunt legați doar prin comunitatea credințelor, casta nu cuprinde decât indivizi de aceeași profesiune și, prin urmare, de educație și din medii aproape identice. Așa sunt castele militară și sacerdotală.

Clasa este formată din indivizi de origini diferite, reuniți nu prin comunitatea credințelor, ca membrii unei secte, nici prin comunitatea ocupațiilor profesionale, ca membrii unei

caste, ci prin anumite interese, obiceiuri de viață și o educație asemănătoare. Așa sunt clasa burgheză, clasa țărănească etc.

Deoarece obiectul acestei lucrări este reprezentat de mulțimile eterogene, mă voi ocupa doar de câteva categorii tipice acestei varietăți de mulțimi alese ca tipuri.

Capitolul II

MULȚIMILE AȘA-ZIS CRIMINALE

Mulțimile denumite criminale. O mulțime poate fi criminală din punct de vedere legal, dar nu din punct de vedere psihologic. Completa inconștiență a actelor mulțimilor. Diferite exemple. Psihologia septembriștilor¹ Raționamentele lor, sensibilitatea, ferocitatea și moralitatea lor.

Faptul că, după o anumită perioadă de excitație, mulțimile sunt reduse la starea de simple automate inconștiente, puse în mișcare de sugestii, face dificilă considerarea acestora drept criminale. Păstrez totuși acest calificativ eronat, deoarece el a fost consacrat de cercetările psihologice. Desigur, luate ca atare, anumite acte ale mulțimilor sunt criminale, dar pentru același motiv ca actul unui tigru care devorează un hindus, după ce mai întâi l-a lăsat să fie ciopârțit de puii săi, spre a se amuza.

În general, crimele mulțimilor sunt rezultatul unei sugestii puternice, iar indivizii care au luat parte la aceasta sunt apoi convinși că au ascultat de glasul unei îndatoriri. Nicidecum nu acesta este cazul criminalului obișnuit.

Istoria crimelor săvârșite de mulțimi pune în evidență cele spuse mai sus. Se poate cita drept exemplu tipic omorârea guvernatorului Bastiliei, dl de Launay. După căderea acestei fortărețe, guvernatorul, înconjurat de o mulțime foarte de ațătată, primea lovituri din toate părțile. Unii au propus să fie spânzurat, să i se taie capul, să fie legat de coada unui cal. Zbătându-se cu disperare, a lovit din greșală cu piciorul pe unul dintre cei prezenți. Cineva a propus atunci, iar sugestia a fost imediat aclamată de mulțime, ca individul lovit să-i taie capul guvernatorului.

¹ Autorii execuțiilor sumare de deținuți politici din perioada 2-6 septembrie 1792, soldate cu peste 1100 de victime. (n.t.)

„Acesta, un bucătar fără slujbă, un gură-cască ce se dusese la Bastilia să vadă ce se întâmplă acolo, socoti că, dată fiind părerea generală, acțiunea este patriotică și chiar crezu că merită o medalie pentru că a ucis un monstru. Cu sabia pe care a primit-o, a lovit în grumazul guvernatorului; dar cum sabia, cam neascuțită, nu tăia, a scos din buzunar un cuțit cu mâner negru și cu aptitudinile de bucătar știa să taie carnea, a dus la bun sfârșit operațiunea.“

Se vede aici clar mecanismul analizat anterior: supunerea față de o sugestie, cu atât mai puternică cu cât era colectivă, convingerea ucigașului că va comite un gest meritoriu, convingere firească, deoarece avea de partea sa aprobarea unanimă a concetățenilor săi. Un asemenea act poate fi socotit criminal din punct de vedere legal, dar nu și din punct de vedere psihologic.

Caracteristicile generale ale mulțimilor așa-zise criminale sunt exact acelea pe care le-am constatat la toate mulțimile: sugestibilitate, credulitate, instabilitate, exagerarea sentimentelor bune sau rele, manifestarea anumitor forme de comportament etc.

Regăsim toate aceste caracteristici la una din mulțimile care au lăsat una din cele mai sumbre amintiri ale istoriei noastre: septembriștii. De altfel, există multă asemănare cu ceea ce au făcut mulțimile în Noaptea Sfântului Bartolomeu. Reiau detaliile din relatarea lui Taine, care le-a extras din mărturiile acelei vremi.

Nu se știe cu exactitate cine a dat ordinul sau sugestia de a goli închisorile, masacrându-i pe prizonieri. Că a fost Danton, cum e foarte posibil, sau cu totul altcineva, puțin interesează; singurul fapt interesant pentru noi este acela al sugestiei puternice receptate de mulțimea care și-a asumat sarcina masacrului.

Armata masacraților număra aproximativ trei sute de persoane și constituia tipul perfect de mulțime eterogenă. Pe lângă câțiva netrebnci sadea, se compunea mai ales din negustorași, precum și din diferiți meseriași: cizmari, lăcătuși, peruchieri, zidari, funcționari, comisionari etc. Sub influența sugestiei primite ei erau, ca și bucătarul mai sus evocat, convinși că duc la capăt o îndatorire patriotică. Îndeplineau o dublă funcție, de judecători și de călăi și, în niciun caz, nu se socoteau criminali.

Pătrunși de importanța rolului lor, au început prin a forma un fel de tribunal și imediat și-au făcut apariția spiritul simplist și echitatea nu mai puțin simplistă a mulțimilor. Dat fiind numărul considerabil al acuzaților, s-a decis mai întâi ca nobilii, preoții, ofițerii, servitorii regelui, adică toți indivizii a căror profesie era singura probă de culpabilitate în ochii unui bun patriot, să fie masacrați la grămadă, fără vreo altă decizie specială. Ceilalți au fost judecați după înfățișare și reputație. Conștiința rudimentară a mulțimii fiind astfel satisfăcută, ea putea proceda legal la masacru, dând curs liber instinctelor de ferocitate cărora le-am analizat în altă parte geneza și pe care colectivitățile au puterea să le dezvolte într-un grad înalt. Ele nu împiedică – și aceasta este o regulă a mulțimilor – manifestarea concomitentă a simțămintelor contrare, cum ar fi o sensibilitate exacerbată și o ferocitate comparabilă.

„Ei manifestă simpatia expansivă și sensibilitatea promptă a muncitorului parizian. La mânăstire, un federat, aflând că deținuții fuseseră lăsați fără apă de băut douăzeci și șase de ore, voia să-l extermină pe temnicerul neglijent și chiar ar fi făcut-o fără rugămintele venite chiar din partea deținuților. Când un prizonier era achitat (de către tribunalul improvizat), toată lumea, gardieni și ucigași, l-au îmbrățișat cu entuziasm, l-au aplaudat îndelung“, ca apoi să se întoarcă și să-i omoare pe alții. În timpul masacrului n-a încetat să domnească o mare veselie. Dansau și cântau în jurul cadavrelor, puneau la dispoziție bănci „pentru doamne“, fericite să-i vadă uciși pe aristocrați. Continuau, prin urmare, să manifeste o echitate specială. Un asasin, plângându-se, la abație, că doamnele, plasate cam departe, nu văd bine ce se întâmplă, și că numai câțiva participanți au plăcerea să lovească în aristocrați, masacratorii au încuviințat justetea acestei observații și au decis ca victimele să treacă încet între două șiruri de asasini, care să nu lovească decât cu dosul spadei, spre a prelungi supliciu. La închisoarea Force, victimele, complet dezbrăcate, erau ciopârțite timp de o jumătate de oră, pentru ca apoi, după ce toată lumea a văzut bine totul, să li se dea lovitura finală prin spintecarea pântecelui.

De altfel, masacrorii sunt foarte scrupuloși și manifestă o moralitate căreia i-am mai semnalat existența în sânul mulțimilor. Ei pun pe masa comitetelor banii și bijuteriile victimelor.

În actele mulțimilor se regăsesc totdeauna formele rudimentare de gândire, specifice sufletului lor. Astfel, după uciderea a vreo 1 500 de dușmani ai națiunii, unul a făcut observația – și imediat sugestia lui a fost acceptată – că alte închisori, cuprinzând bătrâni cerșetori, vagabonzi, tineri fără căpătâi, țin în realitate la răcoare guri de prisos, de care ar fi bine să se debaraseze. De altfel, și printre ei figurează și dușmani ai poporului, cum ar fi bunăoară o anume doamnă Delarue, văduva unui acuzat de otrăvire: „Ea trebuie să moară de ciudă că e la închisoare; dacă ar putea, ar da foc Parisului; trebuie că a și zis-o, sigur că da! Ia să mai facem puțină curățenie.“ Demonstrația pare suficientă și toți sunt masacrați în bloc, inclusiv cincizeci de copii între 12 și 17 ani care, de altminteri, ei înșiși ar fi putut deveni dușmanii națiunii și trebuiau, în consecință, lichidați.

După o săptămână de lucru, toate aceste operațiuni erau terminate și masacrorii s-au putut gândi la odihnă. Convinși în adâncul inimii lor că patria are de ce să le fie recunoscătoare, s-au prezentat pentru a cere o recompensă de la autorități; cei mai zeloși au cerut chiar și o medalie.

Istoria Comunei din 1871 ne oferă multe fapte asemănătoare. Influența crescândă a mulțimilor și capitulările succesive ale puterii publice în fața lor ne vor furniza, cu siguranță, multe alte exemple.

Capitolul III

JURAȚII DE LA CURTEA CU JURI

Jurații în Curtea cu Juri. Caracteristicile generale ale juraților. Statistica arată că deciziile lor sunt independente de compoziția Curții cu Juri. Modul în care sunt impresionați jurii. Efectul slab al raționamentului. Metode de persuasiune ale avocaților celebri. Natura crimelor față de care jurații sunt indulgenți sau severi. Utilitatea instituției juraților și pericolul pe care l-ar prezenta înlocuirea sa de către magistrați.

Neputând studia aici toate categoriile de jurați, vom examina numai pe cea mai importantă, aceea a Curții cu Juri. Ei constituie un excelent exemplu de mulțime eterogenă neanonimă. Regăsim aici sugestibilitatea, predominarea sentimentelor inconștiente, firava înclinație spre raționament, influența conducătorilor etc.

Studiindu-le, vom avea ocazia să observăm interesante tipuri de erori pe care le pot comite persoanele neinițiate în psihologia colectivităților.

În primul rând, jurații ne furnizează o dovadă referitoare la slaba importanță, în ceea ce privește deciziile, a nivelului mintal al diferitelor elemente care compun o mulțime. Personal am putut vedea că, într-o adunare menită deliberărilor, chemată să-și exprime opinia asupra unei chestiuni care nu avea un caracter tehnic, inteligența nu joacă niciun rol; și că o reuniune de savanți sau de artiști nu emite, cu privire la subiecte generale, judecăți mult diferite de acelea ale unei adunări de zidari. În diverse epoci, administrația alegea cu grijă persoanele chemate să compună juriul recrutându-le din clasele luminate: profesori, funcționari, literați etc. Astăzi, juriul este format mai ales din negustorași, mici patroni și funcționari mărunți. Or, spre marea mirare a specialiștilor, oricare ar fi compoziția juriului, statistica arată că deciziile lor sunt identice. Chiar și magistrații, atât de ostili totuși acestei instituții, au trebuit să recunoască exactitatea

acestei aserțiuni. Iată ce spune pe această temă un fost președinte al Curții cu Juri, dl Bérard des Glajeux, în *Memoriile* sale:

„Astăzi, alegerile juriului se află, în realitate, în mâinile consilierilor municipali, care admit sau resping, după plac, potrivit preocupărilor politice și electorale specifice situației lor... Majoritatea aleșilor se compune din comercianți mult mai neînsemnați decât se alegeau altădată și din funcționari din anumite domenii ale administrației... Toate opiniile dizolvându-se, cu toate profesiunile, în rolul de judecător, mulți având ardoarea neofitilor, iar oamenii de cea mai mare bunăvoință întâlnindu-se în situațiile cele mai umile, spiritul juraților nu s-a schimbat: *verdictele lor au rămas aceleași.*“

Din acest pasaj să reținem concluziile, care sunt juste, și nu explicațiile, care au slăbiciuni foarte mari. Să nu ne mire asemenea slăbiciune, deoarece psihologia mulțimilor și, în consecință, a juraților, pare a fi la fel de necunoscută de către avocați și de magistrați. O dovadă o găsesc în următorul fapt, raportat de același autor, anume că unul dintre cei mai iluștri avocați ai Curții cu Juri, Lachaud, uza sistematic de dreptul său de recuzare a tuturor indivizilor inteligenți propuși ca jurați. Or, experiența – și numai experiența – a sfârșit prin a scoate în evidență totala inutilitate a recuzărilor. Ministerul Public și avocații, cel puțin la Paris, au renunțat cu totul la această practică astăzi și, după cum remarcă dl des Glajeux, verdictele nu s-au schimbat, „ele nu sunt nici mai bune, nici mai rele.“

La fel ca toate mulțimile, jurații sunt foarte puternic impresionati de sentimente și foarte puțin de raționamente. „Ei nu rezistă, scrie un avocat, la vederea unei femei care îi dă copilului să sugă sau în fața unui cortegiu de orfani.“ „E de ajuns ca o femeie să fie agreabilă, spune dl des Glajeux, ca să câștige bunăvoința juraților.“

Neînduplecați față de crimele care par să-i poată leza și pe ei – și care sunt, desigur, cele mai de temut pentru societate – jurații se arată, dimpotrivă, foarte indulgenți față de crimele pasionale. Ei sunt rareori neîndurători față de infanticidul săvârșit de fetele-mame și încă și mai puțin severi față de fetele abandonate care își vitriolează seducătorii. Simt din instinct că asemenea

crime sunt puțin periculoase pentru societate și că, într-o țară unde legea nu protejează fetele abandonate, răzbunarea unora dintre ele este mai utilă decât dăunătoare, reușind să-i intimideze pe potențialii seducători¹

Jurații, ca toate mulțimile, sunt foarte impresionați de prestigiu, iar președintele des Glajeux observă cu justețe că, foarte democratici în ceea ce privește componența lor, ei se dovedesc foarte aristocratici prin afecte: „Numele, originea, averea, renumele, asistența dată de un avocat ilustru, lucrurile pline de distincție și lucrurile care iau ochii sunt un atu important al acuzaților.“

A acționa asupra sentimentelor juraților, a raționa foarte puțin sau a nu face apel decât la forme de raționament cât mai rudimentare – așa cum fac toate mulțimile – trebuie să fie preocuparea oricărui bun avocat. De altfel, un avocat englez, celebru prin succesele sale la Curtea cu Juri, a analizat minuțios această metodă:

„Pledând, el observă cu atenție juriul. Momentul este favorabil. Cu fler și din experiență, avocatul citește pe fețe efectul fiecărei fraze, al fiecărui cuvânt și știe să tragă concluzii. În primul rând interesează să-i deosebești pe membrii câștigați din capul locului pentru cauză. Apărătorul mai face o întorsătură de frază ca să și-i asigure, iar apoi trece la membrii care, dimpotrivă, par rău dispuși și se silește să ghicească de ce sunt nefavorabili acuzatului. Aceasta este partea delicată a chestiunii, căci pot exista infinite motive de a avea chef să condamni un om, dincolo de comandamentele justiției.“

¹ Să remarcăm în treacăt că această diviziune, foarte bine făcută din instinct de către jurați, între crimele socialmente periculoase și celelalte crime nu este nicidecum injustă. Scopul legilor penale trebuie să fie, evident, protejarea societății împotriva criminalilor și nu răzbunarea ei. Or, codurile noastre și mai cu seamă spiritul magistraților noștri sunt încă total impregnate de spiritul de răzbunare al vechiului drept primitiv. Termenul de vindictă (răzbunare) este încă folosit frecvent. Proba acestei tendințe a magistraților o avem în refuzul multora dintre ei de a aplica legea lui Béranger, care permite condamnatului să nu-și îndeplinească pedeapsa decât în caz de recidivă. Or, niciun magistrat nu poate să ignore faptul, dovedit statistic, că punerea în aplicare a primei pedepse atrage aproape mereu recidiva. Judecătorii care lasă în libertate un vinovat își închipuie că societatea nu a fost răzbunată. Mai degrabă decât să n-o răzbune, ei preferă să creeze un recidivist periculos. (n.a.)

Aceste câteva rânduri cuprind esența artei oratorice, arătându-ne în același timp inutilitatea discursurilor făcute dinainte, întrucât trebuie ca în fiecare clipă să-ți modifice cuvintele folosite, în acord cu impresia produsă.

Oratorul nu are nevoie să-i convertească pe toți jurații, ci doar pe capii care vor determina opinia generală. Ca în toate mulțimile, un mic număr de indivizi îi dirijează pe ceilalți. „Știu din experiență, spune avocatul pe care l-am citat mai sus, că în momentul pronunțării verdictului erau suficienți unul sau doi oameni energici care să antreneze pe ceilalți jurați.“ Tocmai aceștia doi sau trei trebuie convinși prin sugestii abile. În primul rând lor trebuie să le placi. Omul din mulțime căruia îi placi este de acum aproape gata convins și cu totul dispus să considere ca excelente orice rațiuni se prezintă. Găsesc, într-o lucrare interesantă despre dl Lachaud, următoarea anecdotă:

„Se știe că pe întreg parcursul pledoariilor sale la Curtea cu Juri, Lachaud nu-i pierdea din ochi pe doi sau trei jurați pe care el îi cunoștea sau îi simțea influenți, însă recalitranti. În general, reușea să-i câștige pe aceștia. Odată, totuși, în provincie, a găsit unul pe care în zadar l-a bombardat cu argumentația sa cea mai stăruitoare vreme de trei sferturi de oră: era primul din banca a doua, cel de-al șaptelea jurat. Exasperant! Deodată, în mijlocul unei demonstrații pasionate, Lachaud se oprește și, adresându-se președintelui Curții: «Domnule președinte, zice el, nu ați putea face să fie trasă perdeaua, acolo în față, pentru că domnul jurat, cel de-al șaptelea, este orbit de soare». Cel de-al șaptelea jurat s-a îmbujorat și a mulțumit. Era câștigat pentru cauza apărării.“

Mai mulți scriitori, dintre cei mai distinși, au combătut puternic, în ultima vreme, instituția juraților, singura protecție, cu toate acestea, împotriva erorilor destul de frecvente ale unei caste nesupuse vreunui control¹. Unii voiau jurați recrutați numai

¹ Magistratura este, într-adevăr, singura administrație ale cărei acte nu sunt supuse vreunui control. Toate revoluțiile democratice din Franța nu au putut să-i cucerească acest drept de *habeas corpus* de care Anglia este atât de mândră. Noi i-am izgonit pe tirani; dar în fiecare cetate un magistrat dispune după bunul său plac de onoarea și de libertatea cetățenilor. Un mărunt judecător de instrucție, abia ieșit din Școala de drept, are puterea de a trimite

din rândul claselor luminate; dar am și dovedit că până și în cazul acesta deciziile ar fi identice eu acelea pronunțate azi. Alții, întemeindu-se pe erorile comise de jurați, ar dori să-i suprimă și să-i înlocuiască cu judecători. Dar cum pot ei uita că erorile reproșate juraților sunt totdeauna mai întâi comise de judecători, pentru că acuzatul deferit Curții cu Juri a fost socotit vinovat de mai mulți magistrați: judecătorul de instrucție, procurorul Republicii și Procuratura. Și atunci nu se vede că, dacă ar fi definitiv judecat de către magistrați, în loc de jurați, acuzatul și-ar pierde singura șansă de a fi recunoscut ca nevinovat? Erorile juraților au fost întotdeauna mai întâi erori ale magistraților. Numai pe aceștia din urmă trebuie deci să-i facem răspunzători când vedem erori judiciare flagrante, cum a fost condamnarea acelui doctor X..., care, anchetat de un procuror limitat, pe baza denunțării unei fete pe jumătate idioate care îl acuza pe medic de a-i fi provocat avortul contra sumei de 30 de franci, ar fi fost trimis la închisoare fără explozia indignării publice, care i-a adus imediat grațierea din partea șefului statului. Onorabilitatea condamnatului, proclamată de către toți concetățenii săi, făcea evidentă enormitatea erorii, fapt recunoscut de magistrații înșiși; dar, cu toate acestea, din spirit de castă, ei s-au silit să împiedice semnarea grațierii. În toate afacerile asemănătoare, îngrădiți de detalii tehnice din care nu pot pricepe nimic, jurații ascultă, firește, de Ministerul Public, socotind că, la urma urmelor, afacerea a fost instrumentată de magistrați cunoscători ai tuturor subtilităților. Care sunt atunci adevărații autori ai erorii: jurații sau magistrații? Să păstrăm, categoric, Curtea cu Juri. Ea constituie poate singura categorie de mulțime pe care

în închisoare, pe baza unei simple supoziții de culpabilitate pentru care nu trebuie să dea socoteală nimănui, cetățeni care se bucură de cea mai mare considerație. El îi poate ține acolo șase luni sau chiar un an, sub pretext de instrucție, apoi să-i elibereze fără a le datora nici despăgubire, nici scuze. Mandatul de arestare este absolut echivalent cu o *lettre de cachet*, cu deosebirea că aceasta din urmă, pe drept reproșată vechii monarhii, nu era la îndemâna decât a marilor personalități, pe când astăzi este în mâinile unei întregi clase de cetățeni, care este departe de a fi cea mai luminată și mai independentă. (n.a.)

nicio individualitate nu ar putea-o înlocui. Doar ea poate tempera intransigența legii care, egală pentru toți, în principiu, trebuie să fie oarbă și să nu lucreze cu cazuri particulare. Fără milă, necunoscând decât texte, judecătorul cu duritatea sa profesională ar da aceeași pedeapsă pentru spărgătorul ucigaș și pentru sârmana fată determinată la infanticid prin abandonarea de către seducătorul ei și viața în mizerie; în cazul acesta, juriul simte din instinct că fata sedusă este mult mai puțin culpabilă decât seducătorul care, totuși, scapă de rigoarea legii, și că ea merită indulgența juraților.

Cunoscând psihologia castelor și pe aceea a altor categorii de mulțimi, nu văd niciun caz în care cel acuzat pe nedrept de o crimă să nu prefere a avea de-a face cu jurați și nu cu magistrați. Cu primii ar avea mai multe șanse să fie recunoscut nevinovat, pe când cu ceilalți foarte puține. Să ne temem de forța mulțimilor, dar încă și mai mult de aceea a unor caste. Unele se pot lăsa convinse, pe când altele rămân întotdeauna inflexibile.

Capitolul IV

MULȚIMILE ELECTORALE

Caracteristicile generale ale mulțimilor electorale. Cum sunt convinse. Calitățile pe care trebuie să le posedate candidatul. Necesitatea prestigiului. De ce muncitorii și țărani își aleg atât de rar candidați din rândurile lor. Puterea cuvintelor și a formulărilor asupra alegătorului. Aspectul general al dezbaterilor electorale. Cum se formează opiniile alegătorului. Puterea comitetelor. Ele reprezintă forma cea mai dură a tiraniei. Comitetele Revoluției. În pofida slabei sale valori psihologice, sufragiul universal nu poate fi înlocuit. De ce voturile ar fi identice chiar dacă s-ar restrânge dreptul de vot la o clasă limitată de cetățeni. Ce înseamnă sufragiul universal în toate țările.

Mulțimile electorale, adică acele colectivități chemate să-i aleagă pe titularii unor funcții, sunt mulțimi eterogene; cum însă ele nu acționează decât asupra unui punct determinat, alegerea între diverși candidați, nu putem observa la ele decât unele din caracteristicile descrise anterior. Acelea pe care le manifestă îndeosebi sunt slaba înclinare de a gândi, absența spiritului critic, iritabilitatea, credulitatea și naivitatea. Descoperim, de asemenea, în deciziile lor influența conducătorilor și rolul factorilor enumerați anterior: afirmația, repetiția, prestigiul și contagiunea.

Să analizăm felul în care sunt seduse mulțimile electorale. Se vor deduce limpede procedeele care reușesc cel mai bine, psihologia lor.

Prima calitate pe care trebuie să-o posedate un candidat este prestigiul. Prestigiul personal nu poate fi înlocuit decât de cel conferit de avere. Talentul, chiar geniul nu sunt punți către succes.

Necesitatea ca un candidat să fie investit cu prestigiu și, astfel, să se impună fără discuție este capitală. Dacă alegătorii, în bună măsură muncitori și țărani, votează atât de rar pe unul de-ai lor pentru a-i reprezenta este pentru că personalitățile ridicate din rândurile lor nu au pentru ei niciun prestigiu. Ei nu susțin candidatura vreunui egal de-al lor decât din motive secundare,

cum ar fi, spre exemplu, dorința de a contracara un patron puternic sub a cărui influență se află zilnic alegătorul, care, astfel, va trăi iluzia de a-i fi devenit pentru o clipă stăpân.

Dar a avea prestigiu nu este suficient pentru a-ți asigura succesul în alegeri. Electorul ține să-și vadă flatate poftele și vanitățile; candidatul trebuie să-l copleșească cu lingușeli extravagante, să nu ezite să-i facă cele mai fabuloase promisiuni. În fața muncitorilor se cuvine să-i insulti și să-i defăimezi cât mai mult posibil pe patronii acestora. Cât despre candidatul rival, trebuie să-ți dai osteneala să-l zdrobești stabilind, prin repetiție și contagiune, că el este ultimul dintre ticăloși și că nimeni nu ignoră faptul că a comis mai multe crime. Bineînțeles că este de prisos să se aducă vreo mărturie ca probă. Dacă adversarul nu este un bun cunoscător al psihologiei mulțimilor, el va încerca să se justifice prin argumente, în loc să răspundă simplu la afirmațiile calomniatorului prin alte afirmații la fel de calomnioase; altfel nu va avea nicio șansă să triumfe.

Programul scris al candidatului nu trebuie să fie în termeni prea categorici, deoarece adversarii săi ar putea mai târziu să i le opună; nici discursul său nu trebuie să fie prea excesiv. Pot fi făgăduite fără teamă reformele cele mai mari. Aceste exagerări produc pe moment un mare efect, iar pentru viitor nu angajează cu nimic. Într-adevăr, alegătorul nu se preocupă să vadă dacă alesul își urmărește profesiunea de credință clamată, în baza căreia se presupune că a fost ales.

Recunoaștem aici toți factorii de persuasiune descriși mai sus. Îi vom regăsi în efectul *cuvintelor și formulelor*, a căror influență puternică am demonstrat-o deja. Oratorul care știe să le manipuleze conduce masele după placul său. Expresii precum: „infamul capital“, „exploatare jосnici“, „muncitorul minunat“, „repartizarea egală a bogăției“ etc., deși deja uzate, produc totdeauna același efect. Dar candidatul care poate descoperi o formulă nouă, bine golită de orice sens precis și, în consecință, adaptabilă la aspirațiile cele mai diverse, obține un succes infailibil. Sângeroasa revoluție spaniolă din 1873 a fost făcută cu unul din aceste cuvinte magice, cu sens complex, pe care fiecare

îl poate interpreta potrivit cu speranța sa. Un scriitor contemporan îi relatează geneza în termeni care merită amintiți:

„Radicalii au descoperit că o republică unitară este o monarhie deghizată și, pentru a le face plăcere, Cortesurile au proclamat în unanimitate republica federală, fără ca vreunul dintre votanți să fi putut spune exact ce a votat. Dar formula aceasta a încântat pe toată lumea; era un delir, o nebunie. Se inaugurasă pe pământ domnia virtuții și a fericirii. Un republican căruia rivalul său i-ar fi refuzat titlul de federal se simțea jignit ca de o injurie gravă. Pe stradă se salutau zicând: *Salud y republica federal!*, după care se cântau imnuri închinare sfintei indiscipline și autonomiei soldatului. Dar ce era acea „republică federală”? Unii înțelegeau prin aceasta emanciparea provinciei, instituții asemănătoare cu acelea din Statele Unite și descentralizarea administrativă; alții vizau nimicirea oricărei autorități, apropiata rezolvare definitivă a problemelor sociale. Socialiștii din Barcelona și din Andaluzia propovăduiau suveranitatea deplină a comunelor, înțelegând să dea Spaniei zece mii de municipii independente, unde legile să le facă ei, suprimând în același timp armata și jandarmeria. În scurt timp, în provinciile meridionale, insurecția s-a propagat din oraș în oraș și din sat în sat. De îndată ce o comună își făcea *pronunciamento*, prima sa grijă era să distrugă telegraful și căile ferate, pentru a tăia toate legăturile cu vecinii săi și cu Madridul. Nu rămăsese târg care să nu înțeleagă să-și facă bucătăria sa proprie. Federalismul lăsase locul unui cantonalism brutal, incendiar și masacrator, și pretutindeni se celebrau sângeroase saturnalii.“

În ce privește influența pe care raționamentele ar putea să o exercite asupra spiritului alegătorilor, trebuie să nu fi citit vreodată o relatare de la o reuniune electorală ca să nu fii lămurit asupra acestei chestiuni. Acolo au loc schimburi de afirmații, de invective, uneori de înghionteli, niciodată de idei. Dacă se face pentru o clipă liniște, este pentru că un participant cu caracter dificil anunță că va pune candidatului una din acele întrebări incomode care întotdeauna înveselesc auditoriul. Satisfacția opozițivilor nu durează însă prea mult, căci vocea preopinentului este curând acoperită de urletele adversarilor. Pot fi considerate

drept tipice pentru reuniunile publice următoarele relatări, selectate dintre alte sute similare, pe care le-am extras din ziare:

„Când un organizator i-a rugat pe participanți să numească un președinte, furtuna s-a dezlănțuit. Anarhiștii sar pe scenă ca să ia cu asalt biroul. Socialiștii îl apără cu energie; se încaieră, își aruncă vorbe grele precum delatori, vânduți etc.; ...un cetățean iese din încăierare cu un ochi învinețit.

În fine, biroul este de bine de rău instalat în mijlocul tumultului și tribuna este la dispoziția cetățeanului X.

Oratorul pornește în goana mare o șarjă contra socialiștilor, care îl întrerup strigând: «Cretinule! banditul! canalie!» etc., epitete cărora tovarășul X le răspunde printr-o teorie conformă căreia socialiștii sunt «idioti» sau «farsori».

... Partidul allemanist¹ a organizat, ieri seară, în sala camerei de comerț, strada Fauburg-du-Temple, o mare adunare pregătită pentru sărbătoarea muncitorilor de la 1 Mai. Deviza lor era «Calm și pace».

Camaradul G. îi numește pe socialiști «cretini» și «mistificatori».

La auzul acestor cuvinte, oratori și auditori se înjură și trec la pâruială; scaunele, băncile, mesele intră în scenă etc.“

Să nu ne imaginăm că acest gen de dispute ar fi apanajul unei clase determinate de alegători și că rezultă din situația lor socială. În orice adunare anonimă, fie ea compusă din oameni cultivați, disputa ia lesne aceleași forme. Am arătat că oamenii care compun o mulțime tind spre egalizarea mintală și proba o găsim în orice moment. Iată, drept exemplu, un extras dintr-o dare de seamă a unei adunări compuse numai din studenți:

„Vacarmul nu făcea decât să crească pe măsură ce timpul trecea; nu cred că a fost orator care să poată spune două fraze fără să fie întrerupt. În fiecare clipă, strigăte porneau dintr-un loc sau din altul, ori din toate părțile în același timp; se aplauda, se fluiera; discuții violente se angajau între cei din sală; bastoane erau agitate deasupra capetelor; podeaua era izbită în cadență; întreruperile erau urmate de urlete: «Afară!» ori «La tribună!»

¹ Trimitere la Partidul Socialist Revoluționar, creat în anul 1890 de către Jean Allemane (1843-1935). (n.t.)

M.C. împarte cu dărnicie la adresa asociației epitete precum odioasă, lașă, monstruoasă, josnică, venală, răzbunătoare și declară că el vrea s-o distrugă etc.“

Te întrebi cum, în asemenea condiții, se poate forma opinia unui alegător? Dar a pune o astfel de întrebare înseamnă să ne iluzionăm în mod ciudat asupra gradului de libertate de care se bucură o colectivitate. Mulțimile au opinii impuse, niciodată opinii logice. Aceste opinii și voturile alegătorilor rămân în mâinile comitetelor electorale, ai căror conducători sunt cel mai adesea câțiva negustori de vinuri, foarte influenți în rândul muncitorilor, cărora le dau de băut. Unul dintre cei mai curajoși apărători ai democrației, dl Schérer, scrie: „Știți ce este un comitet electoral? Pur și simplu cheia instituțiilor noastre, principala piesă a mașinii politice. Franța este azi guvernată de aceste comitete.“¹

Dar nu este prea greu să le influențezi, numai candidatul să fie cât de cât acceptabil și să aibă suficiente resurse. După mărturiile donatorilor, au fost de ajuns trei milioane pentru a se obține alegerea de mai multe ori a generalului Boulanger.

Aceasta este psihologia mulțimilor electorale. Ea este identică cu aceea a celorlalte mulțimi. Nici mai bună, nici mai rea.

Nu mă voi pronunța însă, după toate cele prezentate, asupra sufragiului universal. Dacă ar trebui să decid asupra sorții sale, l-aș păstra așa cum este, din motive practice care decurg tocmai din studiul nostru asupra psihologiei mulțimilor, motive pe care le voi expune după ce, mai întâi, voi aminti inconvenientele sale. Inconveniente sufragiului universal sunt, firește, prea vizibile ca

¹ Comitetele, oricare ar fi numele lor – cluburi, sindicate etc. – constituie unul dintre reductibilele pericole ale puterii mulțimilor. Ele reprezintă, de fapt, forma cea mai impersonală și, în consecință, cea mai opresivă a tiraniei. Conducătorii care dirijează comitetele, având căderea să vorbească și să acționeze în numele unei colectivități, sunt exonerati de orice responsabilitate și-și pot permite orice. Tiranul cel mai sălbatic n-ar fi îndrăznit niciodată să viseze prescripțiile ordonate de comitetele revoluționare. Ele, spune Barras, au decimat și au exploatat metodic Convențiunea. Robespierre a fost stăpân absolut atât timp cât a putut vorbi în numele lor. Ziua în care înspăimântătorul dictator s-a despărțit de ele, din chestiuni de amor propriu, a fost chiar momentul căderii sale. Domnia mulțimilor este domnia comitetelor, prin urmare a conducătorilor mulțimii. Nu s-ar putea imagina despotism mai crud. (*n.a.*)

să le contestăm. Nu se poate tăgădui că civilizațiile sunt opera unei mici minorități de spirite superioare care constituie vârful piramidei, ale cărei etaje, lărgindu-se pe măsură ce descrește inteligența, reprezintă straturile profunde ale unei națiuni. Măreția unei civilizații nu poate depinde de sufragiul elementelor inferioare, care reprezintă chiar cantitatea. Fără îndoială că, în plus, sufragiile mulțimilor sunt deseori primejdioase. Ne-au adus, de altfel, câteva invazii; iar, odată cu triumful socialismului, fan-teziile suveranității poporului ne vor costa încă și mai scump.

Dar aceste obiecții, excelente din punct de vedere teoretic, își pierd practic toată puterea, dacă ne amintim de puterea invincibilă a ideilor devenite dogme. Dogma suveranității mulțimilor este, din punct de vedere filosofic, tot atât de posibil de apărat ca și dogmele religioase ale Evului Mediu, dar are astăzi o putere absolută. Este, prin urmare, tot atât de inatacabilă pe cât au fost odinioară ideile religioase. Să presupunem un liber cugetător modern transportat, printr-o putere magică, în plin Ev Mediu. Credeți, oare, că pus în fața puterii suverane a ideilor religioase dominante, el ar fi încercat să le combată? Căzut în mâinile unui judecător care vrea să-l ardă pe rug, acuzându-l că a încheiat un pact cu diavolul, sau că a frecventat sabatul, s-ar fi gândit el să conteste existența diavolului sau a sabatului? Cu credințele mulțimilor nu se discută, așa cum nu se discută cu ciclonul. Dogma sufragiului universal are astăzi puterea de odinioară a dogmelor creștine. Oratorii și scriitorii vorbesc despre aceasta cu respectul și cu adulările de care nici Ludovic al XIV-lea nu a avut parte. Trebuie deci să ne comportăm față de sufragiul universal ca față de toate dogmele religioase. Doar timpul le hotărăște soarta.

A încerca să zdruncini dogma aceasta ar fi cu atât mai de prisos cu cât de partea sa se găsește, aparent, dreptatea: „În vremurile dominate de egalitate, spune pe drept Tocqueville, oamenii nu au încredere unii în alții, din cauza similitudinii lor; însă, chiar această similitudine le dă o încredere aproape nelimitată în judecata publicului; pentru că nu li se pare verosimil ca, toți fiind la fel de luminați, adevărul să nu fie de partea celor mulți.“

Este necesar să presupunem că un sufragiu restrâns – restrâns la capacități – ar ameliora votul mulțimilor? Nu pot admite

acest lucru, din pricina motivelor semnalate mai sus, privind inferioritatea mintală a tuturor colectivităților, indiferent de compoziția lor. În mulțime, repet, oamenii se egalizează întotdeauna și, în ceea ce privește chestiunile generale, sufragiul a patruzeci de academicieni nu este mai bun decât acela a patruzeci de sacagii. Nu cred că vreunul dintre voturile atât de apropiate de sufragiul universal, cum a fost acela care a dus la restabilirea Imperiului, de exemplu¹, ar fi dus la rezultate diferite cu votanți recrutați exclusiv dintre savanți și literați. Faptul, pentru un individ, de a ști greaca sau matematicile, de a fi arhitect, veterinar, medic sau avocat nu-l înzestreză, pe plan afectiv, cu clarviziune. Toți economiștii noștri sunt oameni instruiți, profesori și academicieni în majoritatea lor; există însă o singură problemă generală, protecționismul, de exemplu, în care ei să fie de acord? În fața problemelor sociale, cu multe necunoscute și dominate de logica mistică sau logica afectivă, toți cei ignoranți în materie devin egali. Dacă, prin urmare, oameni cu multă știință de carte ar compune ei singuri corpul electoral, voturile lor nu ar fi mai bune decât cele de astăzi. Ei s-ar călăuzi îndeosebi după sentimentele lor și după spiritul lor de partid. Niciuna dintre dificultățile noastre actuale nu ar dispărea, ba cu certitudine că am avea una în plus: împovărătoarea tiranie a castelor.

Restrâns sau general, acceptat într-o țară republicană sau într-o monarhie, practicat în Franța, în Belgia, în Grecia, în Portugalia sau în Spania, sufragiul mulțimilor este pretutindeni la fel și talmăcește adesea aspirațiile și nevoile inconștiente ale rasei. Media aleșilor reprezintă pentru fiecare națiune sufletul mediu al rasei sale. De la o generație la alta îl regăsim aproape la fel. Revenim astfel asupra acestei noțiuni fundamentale, rasa, pe care am abordat-o frecvent, după cum revenim și asupra ideii, derivate din noțiunea de rasă, că instituțiile și guvernele joacă un rol nesemnificativ în viața popoarelor. Acestea sunt conduse mai cu seamă de sufletul rasei lor, adică de reminiscentele ancestrale a căror sumă este acest suflet. Rasa și angrenajul nevoilor cotidiene, aceștia sunt stăpânitorii tainici care ne organizează destinele.

¹ Este vorba de plebiscitul din 2 decembrie 1852, în urma căruia Charles Louis Napoleon (Napoleon al III-lea) a devenit împărat al francezilor. (n. t.)

Capitolul V

ADUNĂRILE PARLAMENTARE

Mulțimile parlamentare prezintă majoritatea caracteristicilor proprii mulțimilor eterogene neanonime. Simplismul opiniilor. Sugestibilitatea și limitele acesteia. Opiniile fixe ireductibile și opiniile instabile. De ce predomină indecizia. Rolul conducătorilor. Cauza prestigiului lor. Ei sunt adevărații stăpâni ai unei adunări, ale cărei voturi echivalează astfel cu ale unei minorități. Puterea absolută pe care o exercită conducătorii. Elementele artei lor oratorice. Cuvintele și imaginile. Necesitatea psihologică pentru conducători de a fi, în general, convinși și mărginiți. Neputința pentru oratorul lipsit de prestigiu de a-și impune argumentele. Exagerarea în adunări a sentimentelor, fie ele bune sau rele. Automatismele la care ajung adunările parlamentare în anumite momente. Ședințele Convenției. Ședințele în care o adunare pierde caracteristicile mulțimilor. Influența specialiștilor în problemele tehnice. Avantajele și pericolele regimului parlamentar în toate țările. El este adaptat necesităților moderne, dar duce la risipă financiară și la restricția progresivă a tuturor libertăților. Concluzii.

Adunările parlamentare, mulțimi eterogene neanonime, diferite în funcție de epocă și de popoare, au asemănări multiple în ceea ce privește caracteristicile lor. Influența rasei se face simțită și aici, atenuând sau accentuând, dar nu pentru a împiedica manifestarea acestor caracteristici. Adunările parlamentare din zonele cele mai diferite ale lumii, din Grecia, Italia, Portugalia și Spania, din Franța și din America prezintă, în ceea ce privește voturile și dezbaterile, analogii, lăsându-le guvernelor de rezolvat dificultăți identice.

Regimul parlamentar sintetizează, de altfel, idealul tuturor popoarelor civilizate moderne. El traduce ideea, eronată din punct de vedere psihologic, dar general admisă, că mai mulți oameni reuniți sunt mult mai capabili decât un mic număr de oameni să ia o decizie înțeleaptă și independentă asupra unei probleme.

Vom regăsi în adunările parlamentare particularitățile generale ale mulțimilor: simplismul ideilor, iritabilitatea,

sugestibilitatea, exacerbarea sentimentelor, influența preponderantă a conducătorilor. Dar, în funcție de structura lor caracteristică, mulțimile parlamentare prezintă câteva deosebiri, pe care le vom releva în continuare.

Simplismul opiniilor este una dintre caracteristicile lor bine marcate. În toate partidele, în principal la popoarele latine, avem o tendință invariabilă de a rezolva problemele sociale cele mai complexe prin principiile abstracte cele mai simple, cât și prin legi generale aplicabile tuturor cazurilor. Firește că aceste principii variază de la un partid la altul, dar, prin simplul fapt că indivizii sunt în starea de mulțime, ei tind întotdeauna să exagereze valoarea acestor principii și să le împingă până la ultimele lor consecințe. Astfel, parlamentele exprimă îndeosebi opinii extreme.

Întruchiparea tipică a simplismului adunărilor parlamentare a fost realizată de iacobinii marii Revoluții franceze. Dogmatici și logici, cu capul plin de generalități vagi, ei se ocupau cu aplicarea de principii fixe, fără a se îngriji de evenimente; și s-a putut spune foarte just că ei au străbătut Revoluția fără a o vedea. În afara câtorva dogme, ei își închipuiau că vor reface societatea pe de-a-ntregul, readucând o civilizație rafinată la o fază cu totul depășită a evoluției sociale. Mijloacele de realizare a acestui vis erau și ele impregnate de un simplism absolut. Într-adevăr ei se mulțumeau să distrugă obstacolele care le stăteau în cale. De altfel, toți – girondini, montagnarzi, termidorieni etc. – erau animați de același spirit.

Mulțimile parlamentare sunt foarte sugestibile și, întotdeauna, sugestia emană de la conducători aureolați de prestigiu; dar, în aceste adunări, sugestibilitatea are limite foarte nete, pe care este important să le marcăm. Asupra tuturor chestiunilor de interes local, fiecare membru are opinii fixe, ireductibile, pe care nicio argumentație nu le-ar putea zdruncina. Nici talentul unui Demostene nu ar reuși să modifice votul unui deputat cu privire la probleme precum protecționismul sau privilegiul povarnagiilor, care reprezintă cerințe ale alegătorilor influenți. Sugestia care a acționat anterior, provenind de la acești alegători, rămâne

preponderentă pentru a le anula pe toate celelalte și a le menține o fixitate absolută a opiniei¹.

În ceea ce privește chestiunile generale – răsturnarea unui guvern, stabilirea unui impozit etc. –, imobilismul opiniei dispare și sugestiile conducătorilor pot acționa, dar nu chiar la fel ca într-o mulțime obișnuită. Fiecare partid are conducătorii săi, care adesea exercită o influență egală. Deputatul este prins între sugestii contrare și, în mod fatal, devine ezitant. Așa se face că adesea îl vedem, după un interval de un sfert de oră, votând contrariu, adăugând la o lege un articol care o distruge: interzicându-le, de pildă, industriașilor dreptul de a-și alege și concedia muncitorii, pentru ca apoi să anuleze această măsură printr-un amendament.

Iată care este motivul pentru care, în fiecare legislatură, o cameră manifestă unele opinii foarte rigide și altele indecise. În fond, chestiunile cu caracter general fiind cele mai numeroase, tocmai indecizia este aceea care domină, indecizie întreținută de teama constantă de alegător, a cărui sugestie latentă sfârșește totdeauna să contrabalanseze influența conducătorilor.

Cu toate acestea, conducătorii sunt adevărații stăpâni în dezbaterile în care membrii unei adunări nu au opinii anterioare bine stabilite. Necesitatea conducătorilor este evidentă, deoarece, sub numele de șefi de grupuri, îi regăsim în toate țările. Ei sunt veritabilii suverani ai adunărilor. Oamenii constituiți ca mulțime nu s-ar putea lipsi de stăpân și, de aceea, voturile unei adunări parlamentare nu reprezintă în general decât opiniile unei mici minorități.

Conducătorii, repetăm, acționează foarte puțin prin argumente și mult prin prestigiul pe care îl au. Dacă o împrejurare oarecare le răpește prestigiul, influența lor devine nulă. Prestigiul conducătorilor este individual și nu ține nici de nume și nici de celebritate. Dl Jules Simon, vorbind despre marii oameni ai

¹ Fără îndoială că această reflecție a unui bătrân parlamentar englez se aplică acestor opinii anterior fixate și devenite ireductibile din necesități electorale: „De 50 de ani de când ocup un scaun la Westminster, am ascultat mii de discursuri; puține m-au făcut să-mi schimb opinia, dar niciunul nu mi-a schimbat votul.“ (n.a.)

Adunării din 1848, unde el a deținut un loc, dă un exemplu foarte curios:

„Cu două luni înainte de a fi atotputernic, Louis Napoleon nu era nimic.

Victor Hugo a urcat la tribună. N-a avut succes. A fost ascultat cum era ascultat Félix Pyat dar nu a fost aplaudat ca el. «Nu-mi plac ideile lui – mi-a spus Vaublanc referindu-se la Félix Pyat –, dar este unul dintre cei mai mari scriitori și cel mai bun orator din Franța». Edgar Quinet, acest spirit ales, nu valora nimic. El a cunoscut un moment de popularitate înainte de deschiderea Adunării; în adunare, nu s-a bucurat de nicio popularitate.

Adunările politice sunt locul de pe pământ unde scipirea de geniu se face cel mai puțin simțită. Aici nu se ține cont decât de elocința potrivită cu timpul și locul, dar și de serviciile aduse nu patriei, ci partidelor. Dacă s-au adus omagii lui Lamartine în 1848 și lui Thiers în 1871¹, faptul se poate explica prin interesul urgent, inexorabil. Odată depășit pericolul, participanții s-au vindecat în același timp și de recunoștință, și de teamă.“

Am reprodus acest fragment pentru faptele conținute, iar nu pentru explicațiile pe care le propune. Acestea țin de o psihologie mediocră. O mulțime și-ar pierde automat această calitate dacă ar ține seama, în ce-i privește pe conducători, de serviciile aduse de aceștia, fie patriei, fie partidelor. Mulțimea este influențată de prestigiul conducătorului, comportamentul ei nedepinzând de aprecieri asupra interesului sau recunoștinței. Aureolat de prestigiu, conducătorul posedă o putere absolută. Este cunoscută influența imensă pe care un deputat celebru a exercitat-o vreme îndelungată, datorită prestigiului său, pierdut apoi subit, ca urmare a anumitor evenimente financiare. La un simplu semn al lui, erau răsturnați miniștri. Un scriitor a subliniat în următoarele rânduri importanța influenței sale:

¹ Marie Joseph Louis Adolphe Thiers (1797-1877), om de stat francez și istoric; A fost cel de-al doilea Președinte al Franței ales și primul Președinte al Celei de-a Treia Republici. (n.t.)

„Din cauza lui M.C., în principal, am cumpărat Tonkinul cu un preț de trei ori mai mare decât cel real, ca și faptul că nu am pus în Madagascar decât un picior șovăielnic, ne-am lăsat frustrați de un întreg imperiu pe cursul inferior al Nigerului și am pierdut poziția favorabilă pe care o aveam în Egipt. Teoriile lui M.C. ne-au costat mai multe teritorii decât dezastrelor provocate de Napoleon!“

N-ar trebui să-i pretindem prea mult conducătorului la care ne referim. Evident, ne-a costat mult; dar o bună parte din prestigiul său ținea de faptul că el se conforma opiniei publice care, în problema colonialismului, nu era deloc, pe atunci, ceea ce a devenit astăzi. Un conducător anticipează rareori opinia publică și adesea se mărginește să-i adopte erorile.

Mijloacele de persuasiune ale conducătorilor, în afară de prestigiu, sunt factorii pe care i-am și pomenit de mai multe ori. Pentru a-i manipula cu pricepere, conducătorul trebuie să fi înțeles, cel puțin în mod inconștient, psihologia mulțimilor, să știe cum să le vorbească, să cunoască îndeosebi fascinanta influență a cuvintelor, a formulilor și a imaginilor. El trebuie să posede o elocință deosebită, constând din afirmații energice și din imagini impresionante, încadrate în raționamente foarte sumare. Acest gen de elocință se întâlnește în toate adunările, inclusiv în Parlamentul englez, care, totuși, este cel mai ponderat dintre toate.

„Putem citi în permanență – scrie filosoful englez Maine – relatări cu privire la dezbaterile din Camera Comunelor, unde orice discuție constă în înfruntarea unor generalități banale și a unor personalități destul de incisive. Genul acesta de formule generale exercită un efect miraculos asupra imaginației unei democrații pure. Întotdeauna va fi lesne să faci acceptate o mulțime de aserțiuni generale prezentate în termeni impresionanți, cu toate că ele nu au fost vreodată verificate și poate că nu sunt susceptibile de vreo verificare.“

Importanța „termenilor impresionanți“, amintiți în fragmentul de mai sus, este în afară de orice exagerare. Noi am și insistat de mai multe ori asupra puterii speciale a cuvintelor și formulilor alese, în așa fel încât să evoce imagini foarte vii. Fraza care

urmează, luată din discursul unui conducător de adunări, constituie un excelent exemplu: „În ziua în care aceeași navă va duce spre pământul fierbinte al surghiunului pe politicianul veros și pe anarhistul asasin, ei vor putea să dialogheze și își vor apărea unul altuia drept cele două aspecte complementare ale uneia și aceleiași ordini sociale.“ Imaginea astfel evocată este transparentă, frapantă, și toți adversarii oratorului se simt amenințați de ea. Ei văd deodată țara toridă, bastimentul care i-ar putea duce acolo, căci nu fac ei parte, oare, din categoria destul de vag limitată a politicianilor amenințați? Ei trăiesc atunci teama surdă pe care trebuie s-o fi simțit membrii Convenției, mai mult sau mai puțin amenințați de cuțitul ghilotinei în discursurile lui Robespierre, teamă care îi făcea totdeauna să-i cedeze.

Conducătorii au interesul să se lanseze în cele mai neverosimile exagerări. Oratorul ale cărui fraze le-am reprodus mai înainte a putut să afirme, fără să fi întâmpinat mari proteste, că bancherii și preoții angajau lansatori de zvonuri și că administratorii marilor companii financiare merită aceleași pedepse ca și anarhiștii. Asemenea mijloace au totdeauna efect asupra mulțimilor. Afirmarea nu riscă să fie niciodată prea furioasă, nici declamația prea amenințătoare. Nimic nu intimidează mai mult auditoriul. Mulțimea se teme că, protestând, ar putea trece drept trădătoare sau complice.

Elocința aceasta specială a domnit, cum spuneam, asupra tuturor adunărilor, iar în perioadele critice nu face decât să se accentueze. Lectura unor discursuri ale marilor oratori ai Revoluției este edificatoare din acest punct de vedere. Ei se credeau obligați să se întrerupă continuu spre a înfiera crima și a elogia virtutea; apoi izbucneau în imprecășii împotriva tiranilor și jurau să trăiască liberi sau să moară. Asistența se ridica în picioare, aplauda cu frenezie, apoi, calmată, se reșeza în scaune.

Conducătorul poate fi câteodată inteligent și instruit; dar, în general, lucrul acesta îi este mai dăunător decât util. Demonstrându-i complexitatea lucrurilor, permițându-i să le explice și să le înțeleagă, inteligența îl face indulgent și atenuază foarte mult intensitatea și violența convingerilor necesare Apostolilor. Marii conducători din toate epocile, în principal cei ai

Revoluției, au fost extrem de mărginiți și au exercitat, cu toate acestea, o mare influență.

Discursurile celui mai renumit dintre ei, Robespierre, adesea descumpăneau prin incoerența lor. La lectură, nu găsim în ele nicio explicație plauzibilă a rolului imens al puternicului dictator:

„Locuri comune și elocvență pedagogică, citate în latină bune să convingă spiritele puerile mai degrabă decât oamenii de bună-credință și care pare a se mărgini la acel «Haide odată încoace!» al școlarilor. Nicio idee, nicio turnură de frază, nicio ironie, ci o plictiseală în mijlocul furtunii. Când termini această lectură mohorâtă ai chef să scoți acel «ufff!» al amabilului Camille Desmoulins.“

Este uluitor să te gândești la puterea pe care o conferă unui om aureolat de prestigiu o convingere puternică unită cu o extremă îngustime de spirit. Totuși, aceste condiții sunt necesare ca să ignori obstacolele și să știi să-ți impui voința. Mulțimile recunosc din instinct în acești fanatici ai convingerii pe stăpânul de care au nevoie.

Într-o adunare parlamentară, succesul unui discurs depinde aproape numai de prestigiul oratorului și nicidecum de argumentele pe care el le conține.

Oratorul debutant, care vine cu un discurs plin de raționamente fără cusur, dar numai raționamente, nu are nici măcar șansa de a fi ascultat. Un fost deputat, dl Descubes, a făcut în rândurile care urmează portretul legislatorului lipsit de prestigiu:

„De îndată ce a luat loc la tribună, scoate din servietă un dosar pe care îl etalează metodic în fața sa și începe a vorbi, sigur pe sine. El își face iluzia că implantează în cugetul auditorilor convingerile care-l animă. Cântărește și recântărește argumentele, e burdușit de cifre și de probe; e încredințat că are dreptate. În fața evidenței pe care o expune el, orice rezistență va fi zadarnică. Începe convins de dreptatea sa și, de asemenea, a colegilor săi, care cu siguranță nu așteaptă decât să se încline în fața adevărului. Vorbește și, deodată, e surprins de agitația din sală, puțin agasat de murmurul care ajunge până la el. Cum de nu se face liniște? De ce această neatenție generală? La ce s-or fi

gândit cei care vorbesc între ei? Ce motiv îi face să le zboare gândurile aiurea?

O neliniște i se așterne pe chip. Își încruntă sprâncenele, se oprește. Încurajat de președinte, își reia discursul, ridicând vocea. Dar e și mai puțin ascultat. Își forțează tonul, gesticulează: zgomotul sporește și mai mult în jurul lui. Nu se mai aude nici pe sine, se oprește din nou, apoi, temându-se că tăcerea lui va aduce supărătorul strigăt «încheierea!», reîncepe și mai cu avânt. Vacarmul devine insuportabil.“

Adunările parlamentare ajunse la un anumit grad de excitație se identifică cu mulțimile eterogene obișnuite și, în consecință, sentimentele lor prezintă particularitatea de a fi întotdeauna extreme. Le putem vedea capabile de acte de eroism și de cele mai cumplite excese. Individul încetează de a mai fi el în-suși și votează măsurile cele mai potrivnice propriilor interese.

Istoria Revoluției arată în ce măsură pot adunările să devină inconștiente, lăsându-se pradă sugestiilor opuse intereselor lor. Era un sacrificiu enorm pentru nobile să renunțe la privilegiile sale și, totuși, într-o noapte celebră a Constituantei, ea a făcut lucrul acesta fără să ezite. Era o amenințare de moarte, permanentă, pentru membrii Convenției să renunțe la inviolabilitatea lor și, cu toate acestea, ei au făcut-o și nu au ezitat să se decimeze reciproc, știind bine că eșafodul spre care vedeau că sunt conduși astăzi colegii lor, mâine le era rezervat lor. Ajunși însă la acel grad de automatism complet pe care l-am descris, nicio considerație nu-i putea opri să cedeze sugestiilor care îi hipnotizau. Următorul pasaj din memoriile unuia dintre ei, Billaud-Varennes, este absolut tipic sub acest aspect: „Deciziile ce ni se reproșează, spune el, cel mai adesea nu le doream cu o zi sau două mai înainte: doar criza ni le dicta“. Nimic mai adevărat.

Aceleași fenomene de inconștientă se manifestară în timpul tuturor furtunoaselor ședințe ale Convenției.

„Ei aprobau și decretau – spune Taine – lucruri de care aveau oroare, nu numai negliobii și sminteli, ci crime, asasinarea unor nevinovați, omorârea prietenilor lor. În unanimitate și cu cele mai vii aplauze, stânga reunită cu dreapta trimit la eșafod pe Danton, șeful de drept al Convenției, marele promotor și

conducător al Revoluției. În unanimitate și cu cele mai puternice aplauze, dreapta, reunită cu stânga, votează cele mai rele decrete ale guvernului revoluționar, în unanimitate și cu strigăte de admirație și de entuziasm, cu mărturii de simpatie pătimașă pentru Collot d'Herbois, pentru Couthon și pentru Robespierre. Convențiunea, prin realegeri spontane și multiple, menține în funcție guvernul criminal pe care la Plaine îl detesta pentru că era ucigaș și pe care Montagne îl detesta pentru că îi decimase susținătorii. Plaine și Montagne, majoritatea și minoritatea, sfârșesc prin a consimți să ajute la propria lor sinucidere. În ziua de 22 prier, întreaga Convențiune și-a plecat capul; pe 8 termidor, în primul sfert de oră care a urmat discursului rostit de Robespierre, și l-a plecat din nou.“

Tabloul poate părea sumbru. Este, totuși, exact. Adunările parlamentare surescitate și hipnotizate prezintă aceleași caracteristici. Ele devin o turmă maleabilă, ascultând de toate impulsurile. Următoarea descriere a Adunării din 1848, datorată unui parlamentar al cărui crez democratic nu poate fi suspectat, dl Spuller, și pe care o reproduc aici din *Revue littéraire*, este edificatoare. Regăsim aici toate sentimentele exagerate pe oare le-am descris în legătură cu mulțimile, precum și această instabilitate excesivă care permite trecerea de la o clipă la alta prin gama sentimentelor celor mai contradictorii:

„Dezbinările, invidiile, suspiciunile și, rând pe rând, încrederea oarbă și speranțele nelimitate au condus Partidul Republican la pieire. Naivitatea și candoarea sa nu erau egale decât de neîncrederea universală. Niciun sens al legalității, nicio înțelegere a disciplinei: acte de teroare și iluzii fără margini: țăranul și copilul se întâlnesc în acest punct. Calmul lor rivalizează cu nerăbdarea lor. Sălbăticia li se îngemănează cu docilitatea. Este semnul unui caracter nedesăvârșit și al absenței de educație. Nimic nu-i uimește și totul îi uluiește. Morți de frică, sperioși, cutezători, eroici, ei se vor arunca în flăcări și vor lua-o la fugă dinaintea unei umbre. Nu cunosc deloc efectele și raporturile lucrurilor. La fel de prompti în descurajare cât și în exaltare, panicarzi, mereu prea sus sau prea jos, niciodată ținând dreapta măsură. Mai unduioși decât apa curgătoare, ei reflectă toate

culorile și îmbracă toate formele. Pe o astfel de bază, ce guvern putem spera că s-ar crea?“

Din fericire, nu toate caracteristicile pe care le-am descris se manifestă constant în adunările parlamentare. Ele nu sunt mulțimi decât în anumite momente. Indivizii care le compun reușesc să-și păstreze individualitatea într-un mare număr de cazuri, fapt pentru care o adunare poate elabora legi tehnice excelente. Este adevărat că aceste legi sunt pregătite de către un specialist, în liniștea unui birou, iar legea votată este în realitate opera unui individ și nu aceea a unei adunări. Firește, aceste legi sunt cele mai bune. Ele nu devin dezastruoase decât dacă o serie de amendamente rău gândite le transformă în colective. Opera unei mulțimi este pretutindeni și totdeauna inferioară aceleia a unui individ izolat. Numai specialiștii salvează adunările de măsuri prea excesive și lipsite de experiență. Ei devin în acest caz conducători de moment. Nu adunarea acționează asupra lor, ci ei acționează asupra ei.

În pofida dificultăților de funcționare, adunările parlamentare reprezintă cea mai bună metodă pe care popoarele au găsit-o până azi pentru a se guverna și îndeosebi pentru a se sustrage cât mai mult posibil jugului tiraniilor personale. Ele sunt cu certitudine, idealul unei guvernări, cel puțin pentru filosofi, gânditori, scriitori, artiști, savanți, într-un cuvânt pentru tot ceea ce constituie vârful unei civilizații. Ele nu prezintă, de altfel, decât două pericole serioase, anume risipa financiară obligatorie și o restrângere progresivă a libertăților individuale.

Primul dintre aceste pericole este consecința exigențelor mulțimilor și a neprevederilor mulțimilor electorale. Când un membru al unei adunări parlamentare propune o măsură care dă satisfacție aparentă ideilor democratice, asigurând, de exemplu, pensii pentru toți muncitorii, creșterea salariilor cantonierilor, a institutorilor etc., ceilalți deputați, de teama față de electori, nu vor îndrăzni să aibă aerul că disprețuiesc interesele acestora din urmă respingând măsura propusă. Cu toate acestea, ei știu că ea va greva din greu bugetul și va necesita crearea de noi impozite. A ezita să voteze le este însă peste putință. În cazul în care consecințele creșterii cheltuielilor sunt îndepărtate și fără

rezultate prea supărătoare pentru ei urmările unui vot negativ ar putea, dimpotrivă, să apară clar în ziua următoare, când vor trebui să se prezinte în fața alegătorului. Acestei prime cauze a exagerării cheltuielilor i se adaugă alta nu mai puțin imperativă: obligația de a aproba toate cheltuielile de interes pur local. Un deputat nu s-ar putea opune acestora, deoarece și acestea reprezintă cerințe ale alegătorilor și niciun deputat nu poate obține ceea ce are nevoie pentru circumscripția sa decât cu condiția de a ceda cerințelor analoage ale colegilor săi¹.

Cel de-al doilea pericol menționat mai sus, restrângerea forțată a libertăților de către adunările parlamentare, este în aparență mai puțin sesizabil, dar, cu toate acestea, foarte real. El rezultă din nenumăratele legi, totdeauna restrictive, cărora parlamentele, cu spiritul lor simplist, nu le vede deslușit consecințele și pe care se simte obligat să le voteze. Pericolul acesta pare să fie inevitabil, deoarece chiar Anglia, unde fără îndoială se observă tipul cel mai bine structurat de regim parlamentar și unde parlamentul este cel mai independent de alegătorul său, nu a

¹ În numărul său din 6 aprilie 1895, *l'Économiste* făcea un bilanț curios a ceea ce poate reprezenta într-un an aceste cheltuieli de interes pur electoral, mai ales acelea privind căile ferate. Pentru a lega Langayes (oraș de 3 000 de locuitori), cocoșat pe un munte, cu Puy, s-a votat construirea unei linii ferate care va costa 15 milioane. Pentru a se lega Beaumont (3 500 de locuitori) cu Castel Sarrazin, 7 milioane. Pentru a lega satul Ous (523 locuitori) cu satul Seix (1 200 locuitori), 7 milioane. Pentru a lega Prades cu târgușorul Olette (747 locuitori), 6 milioane etc. Doar pentru anul 1895 s-au votat construcții de căi ferate în valoare de 90 milioane, căi ferate lipsite de orice interes general. Nu sunt mai puțin importante și alte cheltuieli dictate de asemenea de interese electorale. Legea privind pensionarea muncitorilor va costa în curând un minimum anual de 165 de milioane potrivit Ministerului Finanțelor și de 800 milioane potrivit academicianului Leroy-Beaulieu. Progresia continuă a unor asemenea cheltuieli are ca deznodământ falimentul. Multe țări europene – Portugalia, Grecia, Spania, Turcia – au ajuns aici și altele le vor urma. Faptul trebuie însă să ne preocupe serios, deoarece publicul a acceptat succesiv, fără mari proteste, reducerea la patru cincimi în ceea ce privește plata cupoanelor de către diverse țări. Aceste falimente ingenioase permit deci echilibrarea instantanee a bugetelor avariate. Războaiele, socialismul, luptele economice ne pregătesc, de altfel, multe alte catastrofe, iar, în epoca dezagregării universale în care am intrat, trebuie să ne resemnăm să trăim zi de zi fără a ne îngriji prea mult de viitorul pe care nu-l stăpânim. (*n.a.*)

reuşit să se sustragă acestuia. Herbert Spencer, într-o mai veche lucrare a sa, a arătat că creşterea libertăţii aparente este în mod necesar urmată de diminuarea libertăţii reale. Reluând aceeaşi teză în cartea sa *Individul contra statului*, el vorbeşte astfel despre parlamentul englez:

„De atunci, legislaţia a urmat cursul pe care l-am arătat. Măsurile dictatoriale multiplicându-se rapid, ele tind să restrângă libertăţile individuale, în două feluri: în fiecare an au fost stabilite reglementări tot mai numeroase, care impun o constrângere cetăţeanului acolo unde actele sale erau mai înainte complet libere, obligându-l să săvârşească acte pe care mai înainte le putea săvârşi sau nu, conform propriei voinţe. În acelaşi timp, taxe publice din ce în ce mai grele, mai cu seamă pe plan local, au restrâns şi mai mult libertatea sa, micşorând acea parte din profiturile sale pe care o putea cheltui după placul inimii şi sporind partea care îi era luată spre a fi cheltuită după bunul plac al agenţilor publici.“

Această reducere progresivă a libertăţilor se manifestă în toate ţările sub o formă specială, pe care a arătat-o Herbert Spencer: crearea de numeroase măsuri legislative, în genere toate de ordin restrictiv, conduce în mod necesar la creşterea numărului, puterii şi influenţei funcţionarilor însărcinaţi să le aplice. Ei tind, în felul acesta, să devină adevăraţii stăpâni ai ţărilor civilizate. Puterea lor este cu atât mai mare cu cât, pe fondul neîncetelor schimbări de guverne, casta administrativă scapă acestor schimbări, fiind singura care se bucură de iresponsabilitate, de impersonalitate şi de perpetuitate. Or, nu există vreun despotism mai împovăraător decât acela care se prezintă sub această triplă formă.

Elaborarea neîncetată de legi şi de reglementări restrictive care încorsetează în formalităţile cele mai bizantine actele insignifiante ale vieţii are drept rezultat fatal restrângerea progresivă a sferei în care cetăţenii se pot mişca liber. Victime ale iluziei că, multiplicând legile, egalitatea şi libertatea sunt mai bine asigurate, popoarele acceptă în fiecare zi piedici tot mai stânjenitoare. Dar nu le acceptă fără a avea de suferit. Obişnuite să suporte toate jugurile, ele sfârşesc curând prin a le căuta, pierzându-şi întreaga

spontaneitate și energie. Acestea nu sunt decât umbre iluzorii, automate pasive, lipsite de voință, de rezistență și de forță.

Însă, resorturile pe care omul nu le mai află în sine le caută în mod necesar în altă parte. În fața nepăsării și neputinței crescânde a cetățenilor, rolul guvernanților se vede silit să sporească și mai mult. Aceștia trebuie să aibă prin forța împrejurărilor spiritul de inițiativă, de întreprindere și de conducere, pe care particularii le-au pierdut. Ei trebuie să acționeze, să dirijeze totul, să protejeze tot ce trebuie protejat. Statul devine în acest caz atotputernic. Dar experiența ne învață că puterea unor asemenea divinități nu a fost niciodată nici durabilă și nici puternică. Restrângerea progresivă a tuturor libertăților la unele popoare, în pofida unei corupții care le dă iluzia că le mai au, pare să fie rezultatul îmbătrânirii lor, ca și al unui regim fără valoare. Ea constituie unul dintre simptomele ce preced faze de decadență de care nicio civilizație nu i-a putut scăpa până acum.

Dacă judecăm prin prisma învățămintelor trecutului și a simptomelor care izbucnesc din toate părțile, multe dintre civilizațiile noastre moderne au ajuns în perioada extremei îmbătrâniri care precedă decadența. Anumite evoluții par fatale pentru toate popoarele, deoarece vedem adesea istoria repetându-și cursul. Sunt lesne de marcat, în linii mari, fazele acestor evoluții. Cu prezentarea concentrată a acestora vom încheia lucrarea de față.

Ce constatăm, dacă considerăm în liniile lor mari geneza, măreția și decadența civilizațiilor care le-au precedat pe a noastră? În zorii civilizației, o puzderie de oameni, de origini diferite, reuniți de hazardul migrărilor, invaziilor și cuceririlor, de sânge diferit, de limbi și credințe diferite, oamenii aceștia nu au ca legătură comună decât legea parțial recunoscută a unui șef. În aglomerările lor confuze se regăsesc în cel mai înalt grad caracteristicile psihologice ale mulțimilor. Ele au coeziunea de moment a acestora, eroismele, slăbiciunile, impulsurile și violențele lor. Nimic stabil în ele. Sunt barbari. Apoi, timpul își desăvârșește opera. Identitatea mediilor, repetarea încrucișărilor, necesitățile unei vieți comune acționează încetul cu încetul. Aglomerarea de unități diferite începe să fuzioneze și să formeze o rasă, adică un agregat care are trăsături și trăiri comune, pe

care ereditatea le va fixa treptat. Mulțimea devine un popor, iar poporul acesta va putea să iasă din barbarie. El nu va ieși în întregime, totuși, decât atunci când, după îndelungate eforturi, după lupte înverșunate și nenumărate reluări, își va fi dobândit un ideal. Oricare ar fi fost natura acestuia – cultul Romei, puterea Atenei sau triumful lui Allah –, va fi suficient ca să-i înzestreze pe toți indivizii rasei pe cale de formare cu o perfectă unitate de sentimente și cuget. Abia atunci se poate naște o civilizație nouă, cu instituțiile sale, cu credințele și artele sale. Impulsionată de visul ei, rasa va cuceri rând pe rând tot ceea ce îi dă strălucire, forță și măreție.

Fără îndoială, ea va fi încă mulțime în anumite momente; dar, dincolo de caracterul instabil, schimbător al mulțimilor se va găsi acel substrat solid, sufletul rasei, care limitează cu strictețe oscilațiile unui popor și îi reglează hazardul.

Dar, după ce și-a exercitat acțiunea sa creatoare, timpul începe acea operă distructivă căreia nu-i scapă nici zeii, nici oamenii. Ajunsă la un anumit nivel de putere și complexitate, civilizația încetează să mai crească, fiind condamnată să decadă rapid. Curând va suna ceasul îmbătrânirii. Ceasul acesta de neevitat este totdeauna marcat de slăbirea idealului care susținea sufletul rasei. Pe măsură ce acest ideal pălește, toate edificiile religioase, politice sau sociale, pe care le-a inspirat, încep să se clatine. Odată cu pierderea progresivă a idealului său, rasa pierde tot mai mult ceea ce făcea să fie coeziunea, unitatea și forța ei. Individul se poate dezvolta pe planul personalității, al inteligenței, dar în același timp egoismul colectiv al rasei este înlocuit de egoismul individual, însoțit de slăbirea caracterului și de reducerea aptitudinilor de acțiune. Ceea ce forma un popor, o unitate, un bloc, sfârșește prin a deveni o aglomerare de indivizi fără coeziune și care mențin în mod artificial, pentru încă un timp, tradițiile și instituțiile. În acest caz, divizați prin interesele lor, prin aspirații, nemaștiind să se guverneze, oamenii cer să fie dirijați în actele lor cele mai neînsemnate, iar statul își exercită influența sa absorbantă.

Prin pierderea definitivă a vechiului ideal, rasa sfârșește prin a-și pierde și sufletul. Nu mai este decât o masă de indivizi

izolați și redevine ceea ce a fost la început: o mulțime. Ea prezintă toate caracteristicile tranzitorii, fără consistență și fără viitor. Civilizația nu mai are puncte de sprijin și este la voia întâmplării. Plebea domnește, barbaria avansează. Civilizația mai poate părea încă strălucitoare, întrucât păstrează fațada exterioară creată de un trecut îndelungat, dar în realitate este un edificiu măcinat, pe care nimic nu-l mai susține și care se va năruia la prima furtună.

Trecerea de la barbarie la civilizație, urmărind un vis, apoi declinul și moartea, de îndată ce visul și-a pierdut forța, acesta este ciclul de viață al unui popor.

Gustave Le Bon analizează mecanismele psihologice, procesele cognitive și forțele morale care condiționează și orientează comportamentul mulțimii. Le Bon cercetează maniera în care mulțimea transformă indivizii conștienți, liberi și responsabili în ființe inconștiente, alienate și instinctive, capabile fie de crime odioase, fie de acțiuni nobile.

Lucian Pricop

Celebra lucrare a lui Gustave Le Bon, *Psihologia mulțimilor*, a constituit un răspuns la provocările istoriei: lupta dintre revoluție și restaurație. Ca om de știință, Gustave Le Bon a căutat să explice catastrofele sociale din trecut și a încercat să afle cauzele dezorganizării sociale din Franța anilor săi. Acțiunea mulțimilor și greșelile de guvernare ale clasei dominante – iată cele două elemente fundamentale spre care a condus reflecția fondatorului psihosociologiei franceze, care în ultima parte a vieții și-a consacrat eforturile intelectuale pentru educarea elitelor în spiritul sporirii responsabilității politico-militare. Oameni politici, precum Raymond Poincaré sau Theodore Roosevelt, au acordat atenția cuvenită lui Gustave Le Bon și concepției sale despre unitatea mintală, emoționalitatea și caracterul rudimentar al proceselor intelectuale ce caracterizează mulțimile. Le Bon a descris, mult înaintea lui George Orwell și mai profund decât acesta, distrugerea personalității într-un sistem politic totalitar.

Septimiu Chelcea

Istoria
ideilor politice

Psihologia mulțimilor
ISBN 978-606-8893-14-3

www.edituracartex.ro